Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Agócs Gergely

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK HAGYOMÁNYOS HANGSZERES ZENEI KULTÚRÁJA

Irodalomtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: ***Kulcsár Szabó Ernő DSc***

Magyar és Összehasonlító Folklorisztika program
A program vezetője: ***Verebélyi Kincső DSc***

A bizottság tagjai
Elnök: ***Verebélyi Kincső DSc***
Hivatalosan felkért bírálók: ***Tari Lujza CSc, Pávai István PhD***
Titkár: ***Bárth Dániel PhD***
Bizottsági tag: ***Küllős Imola DSc***

Témavezető: ***Pesovár Ernő CSc*** **,** ***Voigt Vilmos DSc***

Budapest
2010

Bevezetés

1985 nyarán, középiskolás diákként indultam először népzenei gyűjtőútra. Az akkori lakóhelyemtől, Fülek városától 5 kilométerre található Füleksávolyba vettem az irányt. Gyalog mentem, kölcsönkapott kazettás magnetofonnal és kazettával felszerelkezve. Még a kazettát, egy használt, ma így mondanánk: megírt hanghordozót is kölcsön kaptam. Az első népzenei felvételeimmel így a The Doors, Janis Joplin és a Hobo Blues Band dalait töröltem le. Szacsko István és Kolynok Erzsébet helybéli lakosok lettek az első „adatközlőim". A dalok, amiket akkor énekeltek, azok egyszerű, letisztult előadásmódja, a szivélyes fogadtatás és egyáltalán, a gyűjtés varázslatos hangulata meghatározták a későbbi érdeklődésem, szakmai irányultságom fő irányát. A népzene gyűjtését hivatásomnak választottam. Az első gyűjtéseim a Fülek környéki falvak vokális hagyományát rögzítették, de – mivel gyerekkoromtól érdekelt a hangszerjáték – a figyelmem az instrumentális zenefolklór irányába is kiterjedt. A dalok felvételei mellé, a környék pásztorainak jóvoltából a szaporodó kölcsönkazettákra csakhamar került tárogató-és furulyajáték, és egy év sem telt el, és gyűjteményemben már hivatásos cigányzenészek felvételei is szerepeltek. Az ezt követő két esztendő során elkezdtem tájékozódni a korábbi magyar népzenei gyűjtések anyagában, s hamarosan felismertem, hogy a hangszeres felvételek összessége eltörpül az adattárakban felhalmozott vokális anyag tömege mellett. Az is kiderült, hogy ez az aránytalanság a szlovákiai magyarok településteruletén hatványozottan jelentkezik. E felismerés arra ösztönzött, hogy a gyűjtőmunkában saját elsődleges célomként a hangszeres népzene vizsgálatának hiánypótló feladatát tűzzem ki. Ebben az időszakban megismerkedtem olyan, a magyarországi táncházmozgalomban tevékenykedő zenészekkel, mint Juhász Zoltán, ifj. Csoóri Sándor, Kelemen László, vagy Dr. Halmos Béla. Fontos volt, hogy megoszthattam velük a gyűjtési tapasztalataimat, hogy megismerkedhedtem az ő gyűjtéseikkel és munkamódszereikkel, valamint nagy jelentősége volt annak is, hogy Halmos Béla révén, aki akkoriban a Magyat Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete hangszeres népzenei osztályának munkatársa volt, kapcsolatba kerültem a népzenekutatás hivatásos, tudományos magyarországi intézményeivel is. Amikor 1988 őszén behívót kaptam a sorkatonai szolgálatra, bevonulásom előtt Halmos Bélának átadtam a nagyrészt hangszeres szlovákiai magyar népzenét tartalmazó, addig összesen közel húsz órányi felvételidőt számláló gyűjtéseim anyagát. A gyűjtés a szolgálat ideje alatt sem állt le, minden eltávozás, vagy szabadság alkalmával igyekeztem amennyire csak lehetett, folytatni a terepmunkát. A leszerelésemet követően, 1990 tavaszától munkatervem megvalósítása új lendületet kapott. A Magyar Népművészetért Alapítvány jóvoltából hozzájutottam olyan professzionális felvételtechnikai berendezésekhez, amelyek lehetővé tették az akár 6-7 tagú vonósbandák muzsikájának megfelelő, hanghordozón történő közzétételre is alkalmas színvonalú rögzítését. A gyűjtéseim ebben az időszakban már kiterjedtek a szlovákiai magyarlakta régiók teljes területére, s a nógrádi és gömöri részek mellett a gyűjtés megindult a Csallóköz és a Mátyusföld, a Zoborvidék, az Ipoly mente, majd a Vág-Garam köze, Abaúj-Torna és végül a kelet felé legtávolabbi Bodrogköz szlovákiai magyar falvaiban is. Az etnográfiai anyagfeltáró koncepcióm kereteit azonban nem a nemzetiségi dimenzió mentén határoztam meg magamnak. Gyűjtőtevékenységem kibontakozásának legelején felismertem, hogy a vizsgált jelenségeket csakis a tágabb szociokulturális

környezet szövetében lehet helyesen értelmezni. Ez a felismerés nyitotta meg érdeklődésemet a szlovák, a cigány, majd később a szlovákiai ruszin, német, horvát és gorál zenefolklór irányába. Középiskolai tanulmányaimat egy építőipari technikum földmérő-térképész szakán végeztem. Ez a képzés egybeesett a népzenegyűjtői tevékenységem kezdeti időszakával, és nagyban hozzájárult annak a szemléletnek a kialakulásához is, melyben a terepkutatás feltárómunkájával soha nem a zenefolklór egyes fragmentumainak, hanem mindig egy adott terület zenei hagyománya egészének megismerésére, úgymond népzenei feltérképezésére törekedtem. 1992-ben felvételt nyertem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajz szakára, s itt alkalmam nyílt a terepen, illetve előtanulmányaim során szerzett tapasztalataim és ismereteim rendszerbe foglalására. Az egyetemi évek során a gyűjtést kiterjesztettem Magyarország egyes (elsősorban a felföldi népzenei dialektushoz tartozó) tájegységeire, valamint rendszeressé váltak erdélyi gyűjtőutaim is. Amikor sikeresen befejeztem egyetemi tanulmányaimat, két akadémiai inézmény: az MTA Zenetudományi Intézete, illetve Néprajzi Kutató Intézete is felajánlotta a fiatal kutatói státuszt. Mivel a népzenei adatbázisok közelében jobb feltételeit láttam zenefolklorisztikai gyűjtő, illetve elemző tevékenységem folytatásának (1994-től rendszeresen jelennek meg szakpublikációim), így Tallián Tibor igazgató meghívásának tettem eleget és vizsgálataimat három éven keresztül a zenetudomány magyarországi hivatásos műhelyének munkatársaként folytattam. Ebben az időszakban indult meg az ezredforduló legjelentősebb magyarországi népzenegyűjtési vállakozása, az Utolsó Óra program. A Zenetudományi Intézet szakmai, illetve a kulturális kormányzat anyagi támogatását is élvező, de döntően magánkezdeményezésből megvalósított akció szlovákiai részének szakmai koordinátoraként 25 zenekar muzsikájának felvételeit vezettem. A szlovákiai magyarok hagyományos zenei kultúrájának dokumentálása mellett ebben a projektben is fontosnak tartottam a szlovákok, illetve a többi szlovákiai nemzetiség népzenei anyagának rögzítését. Céljaim között ugyanakkor az is szerepelt, hogy az egyre gyarapodó gyűjteményem anyagának értelmezése, illetve az összehasonlító vizsgálatok kiterjesztése érdekében az adatgyűjtést a szomszédnépek mellett a keleti kulturális rokonság irányába is kibővítsem. E törekvéseim mentén az elmúlt tizennégy év során több ízben is végeztem gyűjtést az volt Szovjetunió területének finnugor és türk népei körében. Az egyszeri, szúrópróba-szerű kazah (madjar), baskír, udmurt, komi és hanti gyűjtéseim mellett két ízben is szerveztem hosszabb (több hetes) gyűjtőutat a Kaukázus északi előterében élő Balkárok, Karacsájok és Nogajok településterületeire. Népzenei gyűjteményem mai adatbázisa több, mint 700 órányi hangzó-és mozgókép dokumentumot, azok jegyzőkönyveit, illetve több, mint 1500 fényképet tartalmaz.

Jelen dolgozatomban gyűjtéseim törzsanyagának, a szlovákiai magyarok hagyományos hangszeres zenei kultúrájának adattárára támaszkodva megkísérlem összefoglalni mindazokat az ismereteket, amelyeket e területen alkalmam nyílt megszerezni. A gyűjtés több, mint 160 szlovákiai településről tartalmaz zenefolklorisztikai adatokat, s ezek túlnyomó része a hangszeres zenei hagyománnyal kapcsolatos. Szlovákiai gyűjtőpontjaim közül 136 településen él magyar nemzetiségű lakosság. Hangszeres népzenei felvételt a szlovákiai magyarok körében eddig több, mint 90

településen sikerült rögzítenem.[1] Nem célom lejegyezni, majd zenetudományi szempontok szerint áttekinteni a feltárt zenei hagyomány dallamanyagát, az egyes hangszerek játékstílusával is csak az általános jellemzés szintjén foglalkozom.[2] A mellétkletek között viszont célszerűnek tartom hangzó formában csatolni az egyes területek jellemző hangszeres népzenei felvételeit, hiszen magát a szűken értelmezett zenei anyagot érintő megállapításaim nagyrészt ezekre támaszkodnak. A mellékelt felvételek nagy többsége a Fonó Budai Zeneház stúdiójában készült, 1999. márciusa és 2001. júniusa között. Az ezeken muzsikáló idős zenészek jellemzően a XX. század negyvenes éveitől kezdve fejtették ki aktív, közösségi zeneszolgáltatói tevékenységüket.[3] A dolgozat célja tehát a szlovákiai magyarság hagyományos hangszeres zenei kultúrájának áttekintése.

Nyilvánvaló, hogy a munkám címében is jelzett feladat a népzenével foglalkozó szakirodalomban használatos fogalmi bázis újraértelmezése, illetve kiegészítése után válik elvégezhetővé. Dolgozatom a zenefolklór szűken értelmezett kutatásterülete mellett olyan jelenségek vizsgálatára is kitér, melyek leírása hagyományosan az etnomuzikológia és a zenei kultúra antropológiájának tárgykörébe tartozik. Itt a felföldi magyar népzenei dialektusterület hagyományos hangszeres zenei kultúrája két fontos területének, a tudós zenész hiedelemköre, illetve a zenészképzés rendszerében a hagyomány által kiérlelt társadalmi intézmény ismertetését vállalom. A hangszereken megjelenő hagyományos dallamvilág tartalmi kérdései mellett formai és stiláris kérdésekkel is foglalkozom, illetve kitérek arra is, hogyan hatottak a hangszerek egyes vokális stílusjegyek kialakulására. Dolgozatom törzsanyagában javaslatot teszek a szlovákiai magyarok hangszeres zenei hagyományának táji tagolására. Az egyes tájegységek jellemzésénél megpróbálom sorra venni mindazokaz a természet-és gazdaságföldrajzi, demográfiai, történelmi, illetve társadalomtörténeti tényezőket, melyek befolyásolták a hagyományos hangszeres zenei kultúra alakulását. Az egyes tájegységek, települések illetve előadók ismertetésénél foglalkozom az interetnikus kapcsolatok kérdésével, s emellett megkísérlem meghatározni a hagyományos hangszeres zenei kultúra helyét az adott geográfiai, illetve szociokulturális környezet műveltségi rendszerében egy, az utóbbi bő fél évszázad történelmi távlatában, azaz a jelenségkör szerves létezésének végső stádiumában.[4]

E helyen meg kell említenem, hogy nem sikerült kidolgoznom a dolgozatom eredeti tervezetében foglalt néhány fontos részterületet. Le kellett mondanom a szlovákiai magyar tájegységek népzenéje legjellemzőbb hangszertípusainak átfogó jellemzéséről, illetve a hangszeres népzenei formációik kérdését is csak érintőlegesen, az egyes tájegységek konkrélt példáin keresztül tárgyalom. A hangszerek és a vokális zenei kultúra kölcsönhatásait eredetileg külön fejezetben

---

[1] L. 17. sz. melléklet: Gyűjtések táblázata

[2] Egy ilyen zenetudományi tárgyú munka a téma jelenlegi, gyér feldolgozottsága mellett csak részleges eredményeket hozhatna. Nézetem szerint egy ilyen vizsgálat csak az olyan, alapvető résztanulmányok kidolgozása után lehet igazán célravezető, mint amilyennek jelen munkámat is szánom.

[3] L. 1-16. sz. melléklet: Hangzó példatár. A példatár felvételei között vokális anyag is szerepel. Az énekes dallampéldák beiktatását a legtöbb esetben a hangszeres anyaggal való szoros kapcsolatuk szemléltetése, illetve az adott tájegységek zenei hagyománya komplex bemutatásának igénye indokolta.

[4] A hagyományos zenei kultúra zene-biológiai értelemben vett szerves rendszerének felbomlása a magyar nyelvterületen a XX. század derekán indult meg, s ez a folyamat mára a legtöbb tájegységen (elsősorban a központi területeken) gyakorlatilag le is zárult. Vö. Lajtha 1954, 1992: 94, 159, 302. o.

kívántam tárgyalni, és a szövegfolklór egyes, hangszerekhez köthető jelenségeinek, valamint a hangszerhasználat szakterminológiájának is önálló részt szántam.

A hagyományos hangszeres zenei kultúra fogalma

A népzene (folklór zene) tárgyának, a fogalom által behatárolható jelenségeknek meghatározását a magyar népzenekutatás nagy előfutárai elvégezték, munkájuk eredményeinek értékelését a magyar szakirodalomban megnyugtató konszenzus övezi.[5] A „nép" fogalomkörének meghatározásával kapcsolatos nehézségek ugyanakkor jelzik, hogy mindazon terminusok szélesebb társadalmi olvasata, amelyek előtagjaként ezzel a társadalomelméleti kategóriával találkozunk, bizonytalan, vagy legalábbis „billeg".[6]

Mint tudjuk, a népzenekutatás a folklorisztika és a zenetudomány határterülete. Ez a megállapítás nem egy önkényesen meghatározott kutatási program alapelveiből adódik, hanem a vizsgálat tárgyát képező anyag természetéből, legsajátabb adottságainak felismeréséből fakadó konklúzió. A hagyományos kultúra összetett rendszerében (a többiek mellett) a zenei jelenségek helyes értelmezése nézetem szerint csak úgy lehetséges, ha az elemzésükre a rendszer teljessége (vagy legalább annak kapcsolódó alrendszerei) ismeretének igényével vállalkozunk. A magyar népzenekutatás hivatásos, tudományos bázisának intézményi háttere a zenetudomány talaján bontakozott ki. A magyar zenefolklorisztika alapjait lerakó szakemberek több esetben maguk is zeneszerzők voltak, és bár etnomuzikológiai munkásságukat áthatja a néprajzi érdeklődés, mégis az általuk elindított kutatás főbb irányait hosszú évtizedekre a szűken értelmezett zenei jelenségek vizsgálata jelölte ki. A hivatásos népzenekutatók munkáinak túlnyomó részét így leginkább a népzenei dallamok rendszerezése, a típusvizsgálat, a dallamkincs egyes rétegeinek keletkezése, nemzetközi rokonsága és történeti szempontok szerint végzett elemzése, a variálódás és a díszítésmód kérdései, vagy éppen a komolyzenei művek népzenei témáinak forrás-kimutatásai határozták meg. A „kitekintés" általában a zenetörténeti összefüggések feltárására szorítkozott, s ezen a téren a magyar zenetudomány nemzetközi viszonylatban is kiváló, több tekintetben élenjáró eredményekkel büszkélkedhet.[7]

Egyes kutatók azonban már a XX. század első felében egy megalapozott tudományos koncepció mentén haladva felismerték, hogy a zenefolklór jelenségeit a hagyományos kultúra egyéb területeihez hasonlóan egy szinkretikus tér részeként szükséges szemlélni, ezért vizsgálataikat (az etnomuzikológia jelentéstartalmának megfelelően) egy szélesebb kulturális összefüggésrendszer keretében igyekezték megvalósítani. A magyar népzenekutatás ennek a komplex szemléletnek köszönhetően olyan időtálló teljesítményekkel gazdagodott, mint Lajtha László népzene-biológia

---

[5] L. Bartók 1924, Kodály 1937, MNT I-X.; Vö: Vargyas 1981, Dobszay 1984, Dobszay-Szendrey 1988

[6] Mindehez fájóan hozzájárult a „nép" fogalomköréhez tartozó (sokszor felületes, vagy téves értékítéletek alapján alakuló) jelentéstartalmak, valamint a „népi", „népies" jelzők XX. századi magyarországi politikai alkalmazása, illetve annak stigmatizáló hatása.

[7] E kutatási területnek mára kialakultak az egyes „iskolái", s a téma immár könyvtárnyi magyar szakirodalommal rendelkezik. Csak kivonatosan l. pl.: Bárdos K. 1976, 1980, 1984, 1987, 1993, Dobszay L. 1998, Kiss L. 1965, Kodály Z. 1955, MZT I., MZT II., Paksa K. 1999, Szabolcsi B. 1955, 1959, 1961, Szendrei J. - Dobszay L. - Rajeczky B. 1979.

elmélete,[8] vagy Vargyas Lajos máig egyedülálló népzenei falumonográfiája, az Áj falu zenei élete.[9] Ezek a tudományos teljesítmények, immár konkrét vizsgálatok eredményeinek erejével tudtak rámutatni arra, hogy a paraszttársadalomban a zene az esztétikai funkcióin túl olyan személyi és társdalomlélektani, identitás-meghatározó, rituális, kommunikációs, erotikus, didaktikus, stb. funkciókkal és jelentésekkel bír, amelyek vizsgálata a modern zenefolklorisztika számára megkerülhetetlen feladat. Ennek tudatában szükségesnek tartom körülhatárolni a hagyományos zenei kultúra fogalmát,[10] ami nézetem szerint megadhatja a keretét a zene folklorisztikai, illetve etnográfiai szempontú, átfogó áttekintésének.[11] Nyilvánvaló, hogy a nagy múltú, nemzetközi viszonylatban is jelentős eredményekkel büszkélkedő magyar népzenekutatás számára egyre sürgetőbb végrehajtani ezt a szemléletváltást, amely minden bizonnyal lehetőséget nyújthat olyan összefüggések felismerésére is, amelyek a zenefolklór szűken értelmezett zenei jelenségeinek elemzését és megértését is megkönnyíthetik. A zenei kifejezésmódok, a zenefolklór stiláris elemei kialakulásának megértése, azok elemzése nem vezethet sikerre a néprajzi, illetve szélesebb szociokulturális háttér jelenségeinek beható elemzése nélkül. A hagyományos zenei kultúra funkcionális rendszeréhez tartozó folklórjelenségek többségének beható vizsgálatával ugyanakkor maga az etnográfia is mindmáig adós maradt. A zenészek az európai népek hiedelemrendszerében egy jól meghatározható mágikus specialistának, az ördöngös muzsikus alakjának szerepkörében is ismertek,[12] a hangszeres zene alapvető része több kalendáris és közösségi vagy egyéb, az emberélet fordulóihoz köthető szokásnak,[13] és találkozhatunk vele a szövegfolklór egyes műfajainak témái között is.[14] A hagyományos zenei kultúrának ezen kívül még számos olyan területe van, amelyek nem kerülhetik el a lelkiismeretes népzenekutató vagy etnográfus figyelmét. A hangszeres zene, a muzsikálás társadalomnéprajzi vonatkozásai a zene megrendelőinek és szolgáltatóinak belső és kölcsönös viszonyrendszerében egyaránt vizsgálhatók,[15] de jól körülhatárolhatók az éneklés, vagy a hangszeres

---

[8] L. Lajtha 1954; Vö. Lajtha 1992: 155–165.

[9] Vargyas 1941; Vö. Vargyas 2000.

[10] Erre már egy korábbi írásomban is kísérletet tettem L. Agócs 2001.

[11] Egy ilyen koncepció kidolgozását az MTA Népzenekutató Csoportja megalakulásának ötvenéves jubileumi ünnepségén Voigt Vilmos szorgalmazta. Látnunk kell, hogy e nagyszabású vállalkozás alapjainak lerakásához már több kiváló publikáció is hozzájárult. Martin György, Manga János, Békefi Antal, Kallós Zoltán, Sárosi Bálint, Paksa Katalin, Pávai István, Halmos Béla, Juhász Zoltán, Berecz András és mások munkásságában gyakran találkozhatunk egy komplex, az etnográfiai összefüggésekre is odafigyelő látásmódnak az igényével.

[12] A magyar folklorisztikai szakirodalomban eddig erről a hiedelemlényről nem született összegző, elemző igényű írás. Egy dél-dunántúli horvát ördöngös dudás történeteinek és néhány vonatkozó adat felhasználásával Dömötör Tekla megkísérelte motívumcsoportokra bontva elsősorban szövegfolklorisztikai szempontok szerint rendszerezni e témakör anyagát, de a megfelelő áttekintést az adatok kellő mennyiségének hiánya nem tette lehetővé. L. Dömötör 1968. Tari Lujza a *Zene és hiedelem* című írásában szintén nem nyújt a téma szerteágazó forrásanyagához képest kielégítő összegzést. L. Tari 1999. Ehhez a témakörhöz L. még: Pávai 1994; Manga 1968b. Magam a felföldi magyar népzenei dialektusterület anyagainak összegzésével tettem kísérletet a téma regionális áttekintésére. L. Agócs 2004

[13] Kodály Zoltán már 1916-ban felhívta a figyelmet arra, hogy pl. a karácsonyi énekekben fellelhető utalások a hangszerekre vagy (többször konkrét, nevesített) zenészekre a hangszeres muzsikának a téli ünnepkörben betöltött fontos szerepére utalhat. Kodály 1982. Továbbá L. Manga 1942; 1968a; Putz 1989; G. Szabó 1991; Paksa 1969.

[14] L. pl. Dömötör 1988; O. Nagy 1966; Bihari 1980. Az itt jelzett áttekintő munkák csak érintőlegesen foglalkoznak a tárgykörükben a zenéhez kapcsolódó szövegekkel. Egy találós kérdés-típus ugyanakkor konkrétan a hangszerrel kísért énekléshez kapcsolódik. Vö. Agócs 1999: 12.

[15] Vö. Agócs 1998; 2001.

zenei hagyomány „használatának" lélektani, identitásképző, valamint egyéb társadalmi aspektusai is.[16] Ha a zenefolklór és az egyéb folklórműfajok összefüggéseit vesszük számba, talán szükségtelen hangsúlyozni a zenei és a tánchagyomány széles körű kapcsolatrendszerének jelentőségét.[17] A környező országok népzenekutatásához képest talán a legnagyobb lemaradás a magyar zenetudománynak és a tárgyi néprajz kutatásának határterületén, az etnoorganológia tárgykörében mutatkozik. Máig nem készült el egy használható, a szakma és a közönség igényeit egyaránt kielégítő magyar népi hangszerkatalógus,[18] az egyes hangszerekről, hangszertípusokról született monografikus írások eredményeinek kiegészítése, illetve felülvizsgálata pedig az újonnan előkerült forrásanyagok tömkelegének terhe alatt várat magára.[19]

Lajtha László "Szépkenyerűszentmártoni gyűjtés"-ének közzétételével a népzene "életének", "életmódjának" sajátos értelemben vett vizsgálatára tett kísérletet.[20] Lajtha gyakran hangsúlyozta a zenei hagyományok összetettségét és az adott szociokulturális környezettől való elszakíthatatlanságát: *„A zene nem önmagában és önmagáért élő valami, hanem összefüggő, egy egységet alkotó, különböző etnológiai elemek egyike"*- olvashatjuk egy későbbi írásában.[21] Ezt a gondolatot a zenefolklorisztika talán a legeredményesebben a vokális zenei hagyomány előadásmód-vizsgálata terén tudta alkalmazni.[22] A hangszeres népzenekutatás területén az első irányadó tanulmányok után[23] csak elég megkésve, a nyolcvanas évek elejétől kezdtek újból megjelenni a hagyományos hangszerjáték technikai és stílusbeli kérdéseivel is foglalkozó írások.[24] Jelen dolgozatom szándékom szeint néhány szerény építőkővel hozzájárulhat a magyar hagyományos zenei kultúra óhajtott, komlex áttekintésének megalapozásához.

---

[16] L. Berecz 1997.

[17] A magyar etnomuzikológiában a zenei jelenségek táncszempontú vizsgálata viszont elsősorban az egyes néptánckutatók nevéhez fűződik. A magyar néptánckutatás az egyetlen olyan néprajzi tudományterület, amely kellő mértékben foglalkozik a tárgyához tartozó zenei jelenségek és a zene által meghatározott összefüggések vizsgálatával. L. pl. Martin 1965; 1967; 1968a; 1968b; 1976; 1980; 1982; 1983; Pesovár 1982.

[18] Vö. Gojković 1989; Elschek 1991; Leng 1958; 1967; Tiberiu 1956. Sárosi Bálint egyetemi jegyzete az egyetlen rendelkezésünkre álló magyar nyelvű, átfogó igényű áttekintés. Ennek korszerű helyettesítése a megjelenése óta felgyülemlett forrásanyag, valamint az azóta nagyot változott szakmai és közérdeklődés következtében egyre sürgetőbb feladat. Vö. Sárosi é. n. Ennél valamivel terjedelmesebb összefoglalást a német nyelvű változatban találhatunk. L. Sárosi 1967.

[19] Vö. Dincsér– Lajtha 1939; Dincsér 1943; Sárosi 1996. A legutóbbi ilyen irányú összegzés: Agócs (szerk.) 2001.

[20] Lajtha L. 1954

[21] Lajtha L. 1992, 159.

[22] E kutatási irányzat eredményeit legutóbb Paksa Katalin tekintette át és bővítette ki a hagyományos díszítéstechnika dialektusterületeinek jellemzésével. L. Paksa K. 1993. Vö: Borsai I. 1959,

[23] Lajtha L. 1953, Avasi B. 1954.

[24] Halmos B. 1981, 1982, Virágvölgyi M. 1982, 1983, 1988, Tari L. 1986, Juhász Z. 1987, 1997, Pávai I. 1993,

Ördöngös muzsikusok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában

Munkám jelen fejezetében a saját gyűjtéseimből származó, valamint az eddig publikált forrásanyag alapján megkísérlem áttekinteni és motívumcsoportokra, majd motívumokra felosztva rendszerezni a történeti Felföld magyarlakta tájegységein, azaz a magyar népzene északi dialektusterületén elterjedt, a tudós zenész alakjára, illetve a csodás tulajdonságokkal felruházott hangszerekre vonatkozó hiedelmeket. A legértékesebb, legtöbb adatot tartalmazó hiedelemtörténetek szövegeit a fejezet végén, függelékben közlöm. [25]

A muzsikálás, a hangszerek használatának és készítésének képessége az egész világon különleges társadalmi pozícióba helyezte azokat az embereket, akik zenészként tevékenykedtek. A zenészek a nagy civilizációs körzetekben, ezek populáris kultúrájában a közelmúltig általában a társadalom perifériáján helyezkedtek el. Gyakori, hogy a zeneszolgáltatás specialistái szubkulturális foglalkozási csoportokból, alacsonyabb kasztokból, nomád társadalmakból kiválva, illetve más, rendszerint kisebbségi etnikum tagjai közül kerültek ki.[26] Az ilyen sorban élők számára a zenélés a kényelmesebb, könnyebb megélhetés mellett egyben a többségi társadalomba való integrálódás, a felemelkedés egyik lehetséges útját is jelentette. Nyilvánvaló, hogy a zenész feladatkör, különösen a zeneszolgáltatásra szakosodott specialista feladatköre a közösségek többi tagjaihoz képest mindenkor bizonyos többlettudást, átlagon felüli ismereteket igényelt. Mégpedig olyanokat, melyek létrejöttének folyamata a laikusok számára lényegében átláthatatlan, és általában nem vezethető le a többségi társadalom mindennapi életének szokványos cselekvéseiből. Ez lehet az egyik oka annak, hogy a természetfeletti képességekkel felruházott zenészek alakja mellé csak nagyon kevés példát tudnánk állítani más művészetek köréből. A tánc, a tárgyalkotó-díszítő művészet vagy a különböző költészeti műfajok, illetve ezek előadói a recens folklórban, de az ókori mitológiában sem tudnak példát szolgáltatni olyan mágikus vonatkozású képzettársítások kialakulásához, mint amilyenek a tudós zenész alakjához fűződnek.[27] A hangszerjáték többlettudása gyakran ámulatba ejtette a közönséget. A zeneszolgáltatók tehetsége és ügyessége nemegyszer túlmutatott az adott közösség racionális fogalmi keretein, képességeik „megmagyarázhatatlanoknak", „felfoghatatlanoknak" bizonyultak. Az átláthatatlan dolgok pedig az emberi pszichében félelmet keltenek, aminek feloldásához szükségünk van elfogadható magyarázatokra. A lehetséges magyarázatok elfogadhatóságát (ilyen esetekben is) az adott közösség kulturális rendszerében kialakult gondolkodásmód, valamint az ebben testet öltő képzeteknek a reális ismeretanyaggal való összevetése határozza meg. Mindezek a körülmények a zenei virtuozitás megítélését a hagyományos kultúrában szocializálódott ember számára óhatatlanul a transzcendens értelmezés irányába terelik.[28]

---

[25] A már publikált szövegekre – az indokolt esetektől eltekintve – a továbbiakban jegyzetben utalok.

[26] Gondoljunk itt csak a Közép- és Dél-Európa hagyományos hangszeres zenei kultúrájában meghatározó szerepet játszó pásztorokra, vagy említhetnénk pl. a kelet-európai zsidó muzsikusokat, az észak-amerikai néger zenészek társadalmi csoportját, illetve a Kárpát-medencében is általánosan elterjedt cigánybandákat.

[27] Arion vagy Orpheus csodás képességei jellemző módon a zenei-zenészi teljesítményeikhez kapcsolódnak.

[28] Az ilyen értelmezések korántsem csak a folklór zene szolgáltatóihoz fűződnek. Több eset bizonyítja, hogy a nagyvárosi koncerttermek sztárjairól is elterjedhetnek az itt tárgyalt témához szorosan kapcsolódó képzetek. Jellemző módon itt is elsősorban hangszeres előadókról van szó. Ismeretesek például azok a történetek, melyek annak idején Paganini vagy

A magyar néprajzi szakirodalomban a néphit hiedelemlényeivel foglalkozó összegző írások a tudós zenész alakját vagy egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalják.[29] A legtöbb ilyen adat nem is a hiedelemvilágot elemző értekezésekben, hanem a dudazenéhez kapcsolódó írásokban található. Azokban a néphitet tárgyaló munkákban, melyek a zenére vagy a hangszerekre vonatkozó közléseket is tartalmaznak, a legtöbb adat szintén a dudához, illetve az ördöngös dudás alakjához fűződik. Néhány elszórt adat furulyára, illetve a tekerőre utal, és ilyen jellegű közlésekkel a magyar szakirodalomban a XIX. század közepétől rohamosan terjedő vonós hangszerekkel kapcsolatban is csak elvétve találkozhatunk.[30] Ezért volt számomra izgalmas felfedezés, amikor a szlovákiai magyar falvakban végzett népzenei terepkutatás során – először csak a dallamkérdezés járulékos adataiként, majd egy idő után már tudatos rákérdezés útján – kezdtek szaporodni az ördöngös hegedűsökről, brácsásokról, cimbalmosokról szóló történetek. A dudásokhoz hasonlóan ezeknek a legendás, nagy tudású cigányzenészeknek az alakját, nevét is a túlvilági lényekkel való kapcsolat tartja oly színesen megrajzolt képekben az utódok emlékezetében, sőt, egyes esetekben az adatközlők saját magukról, mint tudós zenészekről, vagy mint a hiedelemkörünket érintő történetek konkrét szereplőiről nyilatkoztak.

Mint látni fogjuk, ezekben a hiedelemmondákban (a néhány lényegesen eltérő vonás mellett) ugyanazoknak a toposzoknak, tudományszerzési eljárásoknak és motívumoknak a továbbélését tapasztalhatjuk, amelyeket a szakirodalom a korábbi nagy zenetörténeti korszaknak központi hangszerével, a dudával kapcsolatban rögzített. Az adatgyűjtés során a tudatos rákérdezés a dudahagyomány tárgykörében is olyan, eleddig feltáratlan motívumokat hozott napvilágra, melyek mutatják, milyen mélyen gyökerező, adott esetben egészen meglepő, távoli összefüggéseket mutató hiedelmekkel állunk szemben.

Az, hogy a magyar folklorisztikai szakirodalomban a tudós zenész alakjával, illetve a mágikus specialisták e csoportjáról szóló írásokkal csak elvétve találkozhatunk, leginkább a témára vonatkozó gyéren publikált, illetve alig feltárt forrásanyaggal magyarázható.

Az egyetlen elemző igényű tanulmányt, amely kimondottan ezzel a hiedelemkörrel foglalkozik, Dömötör Tekla tette közzé 1968-ban. Ebben a szerző egy drávasztárai horvát dudás tanulás-történetét írja le, és más magyar adatokkal együtt összehasonlítja a skót, illetve ír hagyományban jelenlévő, ördöngös zenészekre vonatkozó hiedelemtörténetek anyagával. A közép-európai történeteket fő motívumaik szerint négy motívumcsoportra osztja fel:

„*1. A dudás természetfölötti lénytől tanulja a zenét.*
2. A duda varázserejű, ördöngös. Magától is szól, ha a gazdája a szögre akasztja. Megállítja a szekeret, a hajót stb.
3. Az eladott, vagy elajándékozott duda visszatér otthonába.
4. A dudást természetfeletti lények meghívják muzsikálni. Étellel, itallal jól tartják, feladata elvégzése után megajándékozzák. Reggelre kelve a becses ajándék értéktelenné változik: Ganajjá, kaviccsá, csonttá” [31]

Jimi Hendrix művészi képességeit az ördöggel való cimborálással magyarázták, sőt, Paganiniről még egy arckép is született, amely a hegedűművészt ördögi szarvakkal ábrázolja.
[29] L. Pócs 1990; Bihari 1980; Dömötör 1981; Barna 1989.
[30] L. Tari 1999: 139–242.
[31] Dömötör 1968: 339–346.

Már ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy az ördöngös zenészekről szóló történetek más mágikus specialistákról tudósító folklórszövegekkel is rokonságban állnak. A tudós zenészek attribútumai fellelhetők az általános boszorkányhit hiedelemmondáiban, de találkozhatunk velük a tudós pásztorokról, kocsisokról, ácsokról és molnárokról szóló szövegekben vagy akár a táltosokról és gyógyító emberekről beszámoló közlésekben is.
Nyilvánvaló tehát, hogy egy meglehetősen összetett és szerteágazó kapcsolatrendszerrel bíró hiedelemkörrel van dolgunk. A hiedelemmondákban a specialistáknak általában a hiedelemszerepeknek megfelelően eszményített, általánosított alakja tükröződik.[32] A tudós zenész alakja, mint ilyen, rendkívül színesen, és ami nagyon fontos: többé-kevésbé egységes attribútumokkal, rá jellemző magatartással rajzolódik ki a közép-európai néphitben. Emellett viszont látnunk kell azt is, hogy a hiedelemtörténetek tudós zenészei vagy ezeknek csodás hangszerei a néphit más tudósaival, illetve ezeknek „kellékeivel" sokszor egészen közeli rokonságban állnak. Ahogyan a tudós pásztornak a botjában, az erdei betyároknak a szíjaikban van az „erejük", vagy ahogyan a tudós molnár távolról is elindítja a malmot, és az ördöngös kocsis mágikus tárgyai révén birtokolja a tudását, úgy elevenednek meg a zenészek varázserejű hangszerei is, de tudásuk, hatalmuk gyakorlása még egyéb mozzanataiban is párhuzamba állítható más mitikus lények hiedelemcselekményeivel.[33]

A varázserejű hangszer

A rendelkezésünkre álló hiedelemtörténetek legnagyobb hányada a magától megszólaló vagy más varázserővel rendelkező hangszerekről szól. E történetek mögött olyan archaikus hiedelemképzetek állnak, melyek szerint a hangszerben keletkező zenei hang kapcsolatba hozható az életjelként értelmezett emberi, illetve állathangokkal, tehát ugyanúgy „élet lakozik benne". Az ilyen képzetek tükrében a hangszer élő, akár önállóan is cselekvő szubjektumként rajzolódik ki. Szembetűnő, hogy míg a recens folklórban ez a motívum nagyon elterjedt, (néhol a dudáról vagy a duda korábbi használatáról már csak ez a hiedelem tanúskodik), addig a magyarországi boszorkányperek anyagában – annak ellenére, hogy dudával vagy más hangszerekkel kapcsolatos adatokkal több helyen is találkozhatunk – ez a motívum nem szerepel.[34]

A duda misztikus hiedelemszerepeinek kibontakozására e hangszer egyenesen predesztinálva van. Már maga a szerkezete, formája, állatot (és nem is akármilyet: kutyát, kecskét, kost) „megszemélyesítő" jellege is lehetőséget nyújt különleges képzettársításokra.[35] A rendelkezésünkre álló források viszont arról tanúskodnak, hogy – bár ez a mozzanat kétségkívül szerepet játszik a tudós zenész hiedelemkör kialakulásában és továbbélésében – az élőlényre való asszociálás mellett

---

[32] L. Pócs 1990: 582.
[33] Vö. Pócs 1990: 564.; Horák–Plicka 1965: 108.
[34] Vö.: Schram 1970/I: 79, 247, 256, 279. 1970/II: 49, 53, 83.
[35] Ezek kihangsúlyozása állhat az állat-, illetve emberfejet ábrázoló sípszártőkék kialakulása mögött. A korábbi (XIV–XVII. századi magyarországi dudaábrázolások még „fejnélküli", egyszerű sípszártőkével ellátott hangszereket mutatnak, mai ismereteink szerint a legkorábbi magyar vonatkozású állatfejes ábrázolások a XIX. század első feléből származnak. Vö. Baines 1973: 107.

még egy sor lélektani tényező is befolyásolta az itt tárgyalt képzetek kialakulását. A néphittel átitatott társadalmi térben nem csak a dudának, hanem más hangszereknek is gyakran tulajdonítottak mágikus hatalmat. Mint látni fogjuk, az ördöngös prímásokról szóló hiedelemtörténetekben a hegedű csodás tulajdonságai az animizált párhuzam hiánya ellenére is kibontakoznak.

A varázserejű hangszernek tulajdonított, legáltalánosabb vonásnak tekinthetjük, hogy az – tulajdonosa parancsára, de akarata ellenére is – *magától megszólal*.[36] Az ilyen hangszer egyes történetek szerint *rendkívül súlyos,*[37] nem bírja el a szekér, vagy a legények nem bírják leakasztani a szögről. Az ördöngös dudásokról szóló hiedelemmondák gyakori motívuma, hogy hangszerük *önállóan közlekedik*: az elajándékozott, eladott vagy ellopott duda visszatér otthonába, az elvarázsolt duda eltűnik, és egy mágikus térben találnak rá,[38] az elhajított duda visszamászik a gazdája vállára,[39] vagy éppen magától megy a gazdája után,[40] illetve a dudást cserbenhagyó hangszere egy mágikus helyre távozik.[41] A tudós zenész hangszerének további érdekes tulajdonsága, hogy *tettlegesen szembeszáll* a gazdájával vagy az őt megérinteni próbálkozó idegenekkel szemben (ütlegel, pofon csap).[42] Régi dudásokról szóló történetekben előfordul, hogy a duda *emberi hangon megszólal*,[43] az ördöngös prímásokról szóló történeteknek viszont egyik leggyakoribb motívuma, hogy a hegedűnek *kivételes, csodás hangja van*: egyszerre szól mind a négy húr, illetve, amikor a prímás egyedül muzsikál, a hangszere úgy szól, hogy egy egész zenekar hallatszik.[44] Valószínűleg a német nyelvterületről terjedt át a Felföldre a „hamelni patkányűző" mondai motívuma, melyben *a furulya hangja elűzi a patkányokat*.[45] A nógrádi pásztorok körében egy érdekes, máig élő hiedelemmel találkoztam, mely szerint a dudát, mint *az ördögtől védelmező kelléket* a többi mágikus vonatkozású tárgy mellett (kolompok, fejsze, takarmány, karikás ostor) be kell tenni a karácsonyi asztal alá.[46] A történeti Felföldön széles körben elterjedtek azok a hiedelemmondák is, melyekben a tudós zenész hangszere, illetve a túlvilági lényektől kapott hangszer *táncra kényszerít*, amíg muzsikálnak rajta, a mulatozók nem tudják abbahagyni a táncot.[47]

Az utóbbi két motívumhoz szeretnék néhány észrevételt is hozzáfűzni. 1992 júniusában megismerkedtem a régi nógrádi dudások egyik utolsó, nagy tudású képviselőjével, a tereskei Pál Istvánnal, aki – maga is tudós ember hírében áll –, nagyon értékes adatokkal segített a vizsgált kérdéskör alaposabb megismerésében. 1993 karácsonyán tereskei házában meglátogattuk Pál Istvánt. A gondosan megterített karácsonyi asztal alatt a takarmány és a különféle pásztorkellékek mellé be volt téve a duda és a furulya is. Az idős pásztor magyarázatként egy – a tudós zenész alakját vizsgáló szakirodalomban eddig nem közölt motívumot tartalmazó – hiedelemtörténetet fűzött az asztal

---

[36] Fejős 1985: 69–70.; Manga 1968b: 168–169.; Paládi-Kovács 1982: 162. továbbá L. Függelék 1/6.
[37] Vö. Szűcs 1957: 129.
[38] L. Függelék 1/3.
[39] L. Manga 1968b: 169, 171.
[40] L. Paládi-Kovács 1982: 162.
[41] L. Függelék 1/3.
[42] L. Függelék 1/1, 3.
[43] L. Manga 1968b: 169.
[44] Egy erdélyi hiedelemtörténet szerint a tudós prímás be tudta hangolni a hegedűjét úgy is, hogy szólt benne a rádió.
[45] L. Függelék 1/7, vö. Handwörterbuch VIII: 654, 865.
[46] Az eljárás magyarázatát l. Függelék 1/8.
[47] Vö. Handwörterbuch VIII: 865.; Dömötör 1968: 344.

kellékeihez. Eszerint a duda azért van a karácsonyi asztal alatt, hogy *Szemez*, az ördögnek, illetve *Plútónak*, a főördögnek a fia, amikor bejön a helyiségbe, ne tudjon felmenni az asztalra, ne tudja az asztalon lévő megszentelt dolgokat megrontani, hanem foglalja el magát a dudával (hiszen az az ördög hangszere), és így vonja el a figyelmét a rontástól.[48] Pócs Évának a karácsonyi asztal hiedelemkörével foglalkozó átfogó tanulmányában[49] találkozunk ugyan a különböző természetfeletti lények karácsony éjjeli látogatásába vetett hittel, de a szerző ezt a motívumot csak másodlagos formában élőnek véli, s a dudáról vagy más hangszerről pedig nem esik szó. Pál István közlése szerint ez a gyakorlat korábban a szintén dudáló felmenői, valamint a környezetükben élő többi dudás pásztor körében általános volt.[50] Számos hiedelemtörténet szól arról is, hogy az ördöngös muzsikus zenéjétől a táncra kerekedett emberek nem bírják abbahagyni a táncot, végkimerülésig, vagy egészen addig táncolnak, amíg bele nem halnak. (Valószínűleg egy ilyen motívumot dolgozott fel Arany János is az *Ünneprontók* című költeményében). Az extatikus táncolás motívuma jól ismert az európai folklórban, és minden bizonnyal kapcsolatban áll a boszorkánygyűléseken dorbézolók táncával is. A német Wütende Heer, Wilde Heer egy őrült, táncoló, zenélő, féktelen csapat, mely éjszakánként járja a vidéket, és távolról úgy hallatszik, mintha gyönyörű szép muzsikaszót árasztanának, közeledvén viszont a hang éktelen lármába csap át. A csapat tagjai nem élő emberek. Tanárul lehet őket választani, és aki ezektől tanult muzsikálni, az nagyon szépen zenél. Ahhoz, hogy a teljes képet lássuk, a táncolni kényszerítő hangszerek témakörében észre kell vennünk az európai népmeseanyaggal való szoros összefüggéseket is. Az AaTh 592 típusszám alatt jegyzett népmesei szüzsé, a „Szent Péter muzsikája" is a táncra kényszerítő hangszer motívumát tartalmazza,[51] és nem lehet kizárni, hogy ez népmesei elemként jutott be az ördöngös muzsikusokról szóló hiedelemtörténetekbe is. A motívum eredetét kutatva egyes szerzők az extatikus táncolásban a táncos Artemisz és Dionüszosz kultuszának továbbélését látják (Pócs 1986: 20.), mások viszont e toposz előképeit Orfeusz és a szirének történetében vélik felfedezni.[52]

Úgy vélem, itt kell megemlíteni még néhány olyan hiedelmet is, melyek ugyan nem kapcsolódnak szorosan az ördöngös zenészek alakjához, de a hangszerek természetfeletti tulajdonságaira utalnak. Általánosan elterjedt képzet például, hogy a duda az ördög hangszere, de a hegedűvel kapcsolatban is akadnak ilyen adatok. Több Zólyom megyei szlovák népdalban van szó például a cigány hegedűjéről, mint az „ördög mesterségéről" (Horák–Plicka 1965: 329.). Szintén elterjedt az a történet, melyben a hazafelé tartó zenészek beesnek egy farkasverembe a farkas mellé, ahol hegedűjükkel vagy egyéb hangszereikkel megszelídítik, távol tartják maguktól a vadállatot.

---

[48] L. Függelék 1/8.
[49] L. Pócs 1965: 87–88.
[50] Mindazonáltal úgy vélem, hogy e motívum igazolásához még további vizsgálatok szükségesek. Reméljük, ezek ki fogják mutatni, hogy ez a hiedelem megtalálható-e szélesebb körben is.
[51] Vö. Aarne–Thompson 1961.
[52] Handwörterbuch VIII: 654.

A tudás megszerzése

Bár egyes hiedelemtörténetek a tudós muzsikusok esetében is beszámolnak előjelekről, születési rendellenességekről vagy betegségekről, amelyek a zenészeket mintegy predesztinálják a mágikus specialista szerepkörre, mégis a rendelkezésünkre álló felföldi magyar hiedelemtörténetek arról tanúskodnak, hogy a mi tudós zenészeink a varázserejű képességeiket sajátos, többnyire részletesen ecsetelt tudományszerzési szertartásokon nyerik el. A tudós zenész tanulásának motívumcsoportja, ennek attribútumai, illetve a tanulásról szóló hiedelemtörténetek jellemző szereplői más mágikus specialisták „tudásszerzési" gyakorlatainál is hasonlóan jelentkeznek. A tudásszerzés természetfeletti lények, és/vagy ördöngös muzsikus „tanítómesterek" segítségével történik. A természetfeletti tanító szerepébe szinte kizárólag az ördög mitikus alakja van belehelyezve. Ennél a motívumcsoportnál jelentkezik az oly sokszor idézett pokoljárás mozzanata is. De vegyük először is a tudományszerzés technikáját. A tudós zenész *tudományát a keresztúton*[53] *szerzi az ördögtől,* aki *ijesztő állatok képében,*[54] vagy a muzsikus felé száguldó *vonat, autó képében,*[55] illetve *darázs, bogár, hangya képében,*[56] jelenik meg. A muzsikus itt *próbának van kitéve*, melynek lényege, hogy nem szabad a vadállatoktól, illetve a helyzettől megijednie. A legtöbb ilyen történetben szerepel a *„sérthetetlen tér"* általában *egy bűvös kör*, amelyből a zenésznek nem szabad kilépnie, különben az ördögök megölik, szétszaggatják. Ha kiállta a próbát, megjelenik maga az ördög, illetve a „főördög" akivel *közli, hogy meg akar tanulni muzsikálni*, (itt természetesen kivételes zenészi képességek elnyeréséről van szó) illetve, hogy *meg akarja szerezni a „tudományt"*. Egyes történetekben egészen világos, hogy a zenész *a lelkéért cserébe kapja meg a „tudományt"*, és így az ördög szövetségesévé válik, de érdekes, hogy más esetekben (elsősorban a cigányzenészek közléseiben) az efféle lekötelezettség mozzanata hiányzik. [57]

A tudományszerzéssel kapcsolatban meg kell itt említenem egy közkedvelt toposzt, mely szerint a dudás a pokolban tanulná a mesterségét. A folklorizmusban és a magas művészetek világában gyakran találkozhatunk egy ismert magyar dudanóta szövegével, mely a dudás pokoljárását idézi fel: [58]

„Aki dudás akar lenni
Pokolra kell annak menni
Ott kell néki megtanulni
Hogyan kell a dudát fújni"

Az általam vizsgált hiedelemtörténetek anyagából és egyéb adatok, utalások halmazából viszont azt a következtetést kell levonnom, hogy egyelőre ez a népdalszöveg az egyetlen adatunk, mely arra utalna, hogy bizonyos hiedelemképzetek szerint a tudós zenészek a pokolban tanulják meg kivételes, csodás

---

[53] L. Manga 1968b: 168.; Függelék 1/3, 4, 9; vö. Dömötör 1968: 341.; Ferenczi 1982: 3.
[54] L. Függelék 1/3, 4.
[55] L. Függelék 1/9.
[56] L. Manga 1968b: 169.
[57] L. Függelék 1/3, 4, 9.
[58] A pokoljárás motívuma nemegyszer költőket ihletett meg, sőt, ezzel a mottóval irodalomtörténeti áttekintés is született már. L. József Attila: *Medvetánc.* 1934; Santarcangeli 1980.

„mesterségüket”. A pokoljárást felidéző dudanóta egy másik szövegváltozatával kapcsolatban viszont sikerült rögzítenem egy történetet, mely az alábbi sorokat magyarázza:

„Aki dudás akar lenni
Pokolra kell annak menni
Ott vannak a férges kutyák
Abból lesznek a jó dudák.”

Egy, a szöveg jelentéstartalmát magyarázó hiedelemmondát szintén a már említett Pál Istvántól gyűjtöttem. A történet szerint a dudás előtt, akinek nem igazán megy a dudálás, megjelenik az ördögkirály lánya, és elvezeti őt a pokolba, hogy ott ellophassák az ördögkirály fekete kutyáját, mivel az ennek a bőrével működő dudának csodálatosan szép hangja van.[59] A fentieket összevetve tehát a kérdést a következőképpen kell feltenni: a tanulásról szóló szövegváltozat a tudós zenész „tudományszerzésének” pokolbéli lebonyolítását, mint hiedelemelemet hordozza magában, avagy a hiedelemtörténetektől függetlenül, másodlagos misztifikáció útján, illetve szabad, lírai variálódásként jött létre a pokolban való tanulás motívuma? Eddigi adataink mindenesetre az utóbbi esetet valószínűsítik.

A hangszerkészítés hiedelmei

Mikszáth Kálmán *Lapaj, a híres dudás* című novellájában egy egészen érdekes, valószínűleg folklór eredetű hiedelemtörténet rajzolódik ki. Ebben a tudós dudás hangszerének tömlője egy Luca éjszakáján talált fekete bárány bőréből készült, mely valójában egy elátkozott „tündér – királylány” volt. A téma szorosan kapcsolódik az imént tárgyalt „pokoljárás” történetéhez, közös motívumuk a természetfeletti eredetű állat bőrének felhasználása a duda készítéséhez. Ettől a bőrtől szól igazán szépen a hangszer, sőt, Mikszáthnál ez magyarázza a duda „varázslatos” mivoltát. Az állatok kivételességét már a fekete színük is jelzi. A rendelkezésünkre álló adatok alapján e motívumcsoportba két motívum sorolható. Az egyik szerint *a varázserejű duda tömlője különleges, természetfeletti eredetű anyagból készül.*[60] Egy Manga János által közölt hiedelemtörténetben a duda sípjainak jó hangját is azzal biztosítják, hogy különleges anyagból készülnek: *a sípok alapanyaga olyan nád, amely „még nem hallott kakasszót”* (Manga 1939b: 148.). Hasonló mágikus eljárással a vonós hangszerek körében is találkozunk. Egy idős bodrogközi muzsikus történetében az ördöngös prímás, hogy a hangszernek varázserőt biztosítson, *kutyaszőlővel pirosra festette a hegedűjét.*[61] Hogy a hagyományőrző zenészek körében milyen élő lehetett a hangszerek hangjának mágikus befolyásolása, bizonyítja az az eset is, amikor Pál Istvánnal először próbáltunk együtt dudálni, az idős pásztor ezt csak úgy tartotta kivitelezhetőnek, miután az együtt szóló dudák számára készített két vadonatúj tömlőt, mégpedig „iker gedákból”. Pál István egyébként a furulyához való bodzafát is kizárólag a

[59] L. Függelék 1/2.
[60] L. Függelék 1/2.
[61] L. Függelék 1/10.

hold fogyó periódusában vágja ki, mondván, az ilyen alapanyagból készült hangszernek szebb, ércesebb hangja van.

A tudomány átadása, az ördögtől való megszabadulás

A tudós zenész egyes hiedelemtörténetek szerint nem tud meghalni, amíg nem adja át a tudását. Arra, hogy ez nemcsak a boszorkányok, vagy a tudós pásztor hiedelemkörében ismert elem, jó példaként szolgálhat egy gömöri cigányzenésznek, az alsókálosai Molnár László prímásnak az elbeszélése, melyben *az „ördögprímás" nem tud meghalni, amíg át nem adja a tudományt.* Az átadás aktusa itt a tudós zenész halálos ágyán, *a tanítványával való kézfogásként* van leírva.[62] Más történetek tanúsága szerint, ha az ilyen ember mégis meghal anélkül, hogy a mágikus erejét átruházta volna egy másik emberre, *az ördögök a halála után háborgatják a sírját, el akarják vinni a bőrét*. Ezért még életében megbíz valakit, hogy a földi maradványait mentse meg az ördögök karmai közül.[63] Az utóbbi két motívum valószínűleg az Európa- és Afrika-szerte elterjedt boszorkányhit egyes képzeteivel való kontamináció eredményeképpen jutott bele az ördöngös dudásról szóló hiedelemmondába.[64] Más történetek arról szólnak, hogy *a tudós zenész megkísérel megszabadulni a hangszerétől* (elássa, eldobja), *és ezáltal a tudománytól,*[65] vagy *az ördögöt beleparancsolja egy üvegbe, és ettől az üvegtől szabadul meg.*[66] A tudós zenészeknek a vizsgált hiedelemképzetek szerint általában meg van szabva, hogy meddig használhatják a mesterségüket, illetve előre tudják, hogy mikor fognak meghalni, ezért a tudomány átörökítése kézenfekvő törekvés. Az adatainkból ugyanis elég világosan kirajzolódik, hogy a „tudományt" semmi szín alatt nem szabad átvinni a túlvilágra, mert ez a tudós zenész túlvilági létére nézve szörnyű következményekkel járna.

A tudós zenész természetfeletti lényeknek muzsikál

Ebben a motívumcsoportban meg kell különböztetni a hiedelemtörténetek kétféle változatát. Az egyik változat szerint a *zenészt „elragadják", akarata ellenére magukkal viszik különféle (rendszerint női alakot öltő) természetfeletti lények egy meghatározott helyre (kastély, magas hegy stb.), amely a „túlvilági szférában" van, ahol arra kényszerítik, hogy dorbézolásukhoz muzsikáljon.*[67] Más változatokban az elragadás motívuma kimarad, néha a zenészek saját bevallásuk szerint *önként járnak el a boszorkánygyűlésekre vagy a tündérek mulatságaira muzsikálni* (pl. a keresztútra).[68] Ezek a hiedelemtörténetek általában szólnak arról is, hogy

---

[62] L. Függelék 1/19.

[63] L. Függelék 1/4, 5.

[64] Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy Norman Cohn közölt egy, a monda tereskei változatainak egyes részleteivel (amikor az ördögök a tudós dudás holttestét kiveszik a sírból, a hajánál fogva megrázzák, a csont és a hús kihullik, a bőrt pedig magukkal akarják vinni a pokolba) egybevágó rhodesiai hiedelemtörténetet. A szerző szerint ez esetben egy széles körben elterjedt elemi képzettel állunk szemben. Vö. Cohn 1994: 246–247.; Henningsen 1988: 21.

[65] L. Manga 1968b: 170–171.

[66] L. Manga 1968b: 169.

[67] L. Pócs 1986: 217–223.; Manga 1968b: 170–171.; Függelék 1/15, 16, 17

[68] Vö. G. Szabó 1991: 459.; Schram 1970/I: 79, 247, 256, 279. Az utóbbi peranyag egyik tanúvallomásában egy máshonnan eddig elő nem került motívum található: *„A fülébül czérna forma matériát huzott ki, és kezeinek nagyott ujjaira tekergette, ugy dudáltattak* [ti. a boszorkányok] *a fatenssel […] Soha nem hallott olyan szép Muzikálást ezen a világon mind a fatens aval a dudával dudált."* (Csongrád m. 1739.), Schram 1970/II: 53, 83. (dob- és trombitaszó a boszorkányok gyülekezetén), Schram 1970/II: 275. (boszorkányavatásnál hegedűs muzsikál); Bihari 1980: 81.; Handwörterbuch… VI: 671. Német nyelvterületen a XVII–XVIII. században gyakran fogtak perbe zenészeket azzal a váddal, hogy boszorkányszombatokon

a természetfeletti lények *a tudós zenészt megajándékozzák*, kifizetik, de *az értékes tárgyak az „evilági szférába" való visszatéréssel értéktelen kacatokká (ganéjjá, cserepekké stb.) változnak*,[69] a duda helyett pedig egyes történetek szerint egy döglött kutya fekszik a dudás ölében.[70] Egy Ipoly-menti hiedelemtörténet szerint pedig az elragadott zenészt a „boszorkák" egy sállal és egy hegedűvel ajándékozzák meg. A hegedű megmarad, a sál viszont lókoponyává változik.[71] A zenész a „túlvilági lételutazás" után rendszerint egy más, ismeretlen helyen, gyakran egy fa (gyakran körtefa) tetején, fáradtan, összeverve ébred fel.[72]

A tudós zenész egyéb természetfeletti képességei

Az ördöngös muzsikusok alakjához a hiedelemtörténetekben sokszor hozzátartoznak olyan motívumok is, amelyek nem kapcsolhatók szorosan a virtuozitáshoz, vagy a zenélés „tudományához", illetve a hangszer varázserejéhez. A hangszer sokszor csak az ördöngösség bizonyításához szolgáló eszköz, mint azokban a felvidéki történetekben, amelyekben az ördögprímás *áthangolja (leereszti vagy éppen behangolja) a másik szobában lévő, vagy a falon függő hangszer húrjait, anélkül, hogy hozzányúlna*.[73] Más hiedelemtörténetekben a tudós muzsikus *magánál tart egy mágikus tárgyat*, emberi csontdarabot[74] vagy üvegdarabot,[75] melyen ha keresztültekint valakire (szintén zenészre), hangszerének húrjai elszakadoznak. Ez rendszerint a rivalizáló zenekar tagjai ellen irányul, akiket az ő saját bandája helyett fogadták meg muzsikálni. A bosszúállás egy másik módszerét láthatjuk abban az Ipoly-menti történetben (itt a rontás már a meghívók ellen irányul), melyben a tudós prímás, mivel nem őt hívták meg falujabéli lakodalomba muzsikálni, úgy *megbabonázza a menyasszonyt*, hogy annak a lakodalmi menetben kificamodik a lába.[76] Ugyanebből a történetből kiderül, hogy *az ördögprímás betegségküldéshez, rontáshoz is ért*.[77] Az ördöngös dudások pásztortudománya az esetek többségében együtt jár a zenéléshez kapcsolódó természetfeletti képességekkel. Ez nyilván arra utal, hogy a duda az utóbbi évszázadokban fokozatosan elvesztette korábbi jelentőségét, és a XIX. század végétől jobbára már csak a pásztorok kezén maradt fenn. Így természetes, hogy a duda fokozatos pásztorszimbólummá válásával párhuzamosan a tudós pásztor és a tudós zenész hiedelemkör elemei is sok esetben kontaminálódtak.

---

elmentek muzsikálni (ezek gyakran cigányok). Érdekes, hogy az elragadás motívuma sem itt, sem a Gustav Henningsen által közölt baszk boszorkányperek anyagában nem jelenik meg. L. Henningsen 1988: 74, 82, 83.

[69] L. Függelék 1/16, 17. Vö. Dömötör 1968: 339–346.

[70] Dr. Bernard Garaj szíves közlése.

[71] L. Függelék 1/15. Ebben a hiedelemmondában eredetileg valószínűleg a csodás hegedű változott lókoponyává, a közölt változat megoldását a hegedű megmaradásának gondolata által előidézett szövegromlásnak tekintem.

[72] L. Függelék 1/15, 16, 17.

[73] L. Függelék 1/11, 19.

[74] L. Függelék 1/12.

[75] L. Függelék 1/13.

[76] L. Függelék 1/12.

[77] L. Függelék 1/12.

Szerek, jelek, segítők és egyéb, járulékos attribútumok, a varázslás eszközei

Látnunk kell, hogy a tudós zenész hiedelemkörében egy sor olyan jelenséggel is találkozunk, amelyek közvetlenül sem a zenélésre, sem az ördöngös muzsikusok egyéb mágikus képességeire nem utalnak, ugyanakkor fontos velejárói a hiedelemkörről alkotott képnek. A tudományszerzés szertartásához egy sor jellegzetes kellék, speciális eljárás is járul, mint a *csipkevessző,*[78] a *lucaszék,*[79] az *„akasztott ember" kötele,*[80] vagy a *fekete macska.*[81] Az ördöngös zenész alakját olyan jelek teszik karakteresebbé, mint hogy *vörös ruhában jár*,[82] rendkívül *apró termetű,*[83] vagy születési rendellenessége van: *epilepsziás,*[84] *foggal született,*[85] *„nem nőttek meg a lábai",*[86] *„rövidke ujjai vannak"*[87] stb. A csodás tulajdonságú hangszerek mellett a varázslás egyéb eszközei is elég változatosak lehetnek, ugyanakkor nagy területeket átívelő, érdekes egyezéseket is láthatunk. Ez utóbbira jó példa a hangszerek *szalmaszállal,*[88] illetve *nádszállal*[89] *való megrontása.* Érdekes mozzanatnak tartom ezekben a hiedelemtörténetekben a rontáshoz használt *emberi csont,*[90] vagy *különleges üveg*[91] motívumának jelentkezését, amelyeken keresztül kell nézni, és a hangszerek elhangolódnak. Valószínűleg a lidérc-, illetve bózsik-képzetek analógiájára jött létre *az ördöngös prímás segítőjeként a hóna alatt hordott fehéregérről* szóló történet,[92] de hasonló segítő lény elmosódott alakját láthatjuk abban a csallóközi hiedelemmondában is, amelyben *a tudós muzsikust mindig egy vörös kutya kíséri.*[93] A tudós zenész hiedelemkörében az ördöggel cimborálók egyéb cselekményeivel, különc magatartásával is találkozhatunk. Ilyen az a mozzanat, amikor *az ördögprímás nem tud megállni egy helyen, mindig vándorolnia kell, és a muzsikálás közben is minduntalan járkál a zenekar előtt.*[94] A tudós muzsikusok étkezési szokásaival kapcsolatban is egy sor mágikus cselekményre, misztikus magatartásra fény derül: soha nem esznek az asztalnál, mindig a *küszöbön fogyasztják el az ebédjüket,*[95] *az ételből az első falatot (ti. az ördögnek) a földre dobják, ami aztán onnan el is tűnik,*[96] vagy amikor az ördögprímást halva találják, a *zsebei tele vannak kenyérrel.*[97] Az adatközlőim többször megfogalmazták, hogy az ilyen muzsikusok

---

[78] L. Függelék 1/3.
[79] L. Függelék 1/3.
[80] L. Függelék 1/3.
[81] L. Manga 1968b: 169.
[82] L. Függelék 1/14.
[83] L. Függelék 1/13, 14.
[84] L. Függelék 1/10.
[85] L. Függelék 1/10.
[86] L. Függelék 1/12.
[87] L. Függelék 1/14.
[88] L. Függelék 1/12, 9.
[89] L. Függelék 1/9.
[90] L. Függelék 1/12.
[91] L. Függelék 1/13.
[92] L. Függelék 1/18.
[93] L. Függelék 1/14.
[94] L. Függelék 1/14.
[95] L. Függelék 1/9.
[96] L. Függelék 1/14.
[97] L. Függelék 1/14.

tisztátalanok, általában kerülik őket, félnek tőlük,[98] és amikor meghalnak, a faluközösség nem hajlandó eltemetni őket a temetőben, hanem mint az öngyilkosok temetésénél, *árokparton ássák meg a sírjukat.*[99]

Amint a fentiekből is kitűnik, az ördöngös muzsikusok alakjáról szóló vélemények egy egész sor képességgel ruházzák fel a többségi társadalom számára felfoghatatlan, kivételes tudással rendelkező zenészeket. Ezek a hiedelemelemek nemcsak a néphit anyagában, a hiedelemtörténetben vannak jelen, nyomaikat megtaláljuk a népmesekincsben, a népdalokban, de a szólások[100] és közmondások között is. A rendelkezésünkre álló adatok ismeretében meg kell állapítanunk, hogy a zenészektől gyűjtött hiedelemtörténetek konkrétumokat, pontos eljárásokat, tudományszerzési, rontási, rontás-elhárítási vagy egyéb praktikákat tartalmaznak, szemben a „nem zenészek" történeteivel, melyekben sokkal általánosabb, homályosabb és egyben túlzásokkal, másodlagos misztifikációval tarkított kép rajzolódik ki a tudós zenész alakjáról. Észre kell vennünk továbbá azt is, hogy egyes kellékek (fekete kutya, csipkevessző, körtefa, szalmaszál), illetve eljárások (meghatározott hangszerkészítési mód) e hiedelemkör visszatérő motívumaiként jelentkeznek. Fontos megállapítani, hogy míg egyes adatok arra utalnak, hogy az ördöngös dudások összejárnak, együtt mulatoznak, és szembeállásukról, vagy ártó szerepükről nem esik szó, addig a tudós cigányzenészekről szóló hiedelemtörténetekben a muzsikusok sokszor negatív szereppel vannak felruházva. Az ártás eközben irányulhat zenészkollégák ellen, de más, „kívülálló személyek" ellen is.
A felvidéki és erdélyi cigányzenészek között végzett gyűjtéseim azt bizonyítják, hogy a dudásokról szóló hiedelemtörténetek motívumainak nagy része megtalálható a vonószenekarokban, különféle hangszereken játszó tudós zenészeknél is. Az elragadás – túlvilági létutazás, a természetfeletti lényeknek való muzsikálás, a varázserejű hangszerek, a tudomány elsajátításának és átadásának, valamint az egyéb természetfeletti képességek motívumcsoportjában – tehát a felállított motívumcsoportok bármelyikében – egyaránt találhatunk közös vonásokat.
Érdekes mozzanatnak tartom, hogy míg a történeti Felföld tudós zenészei túlnyomórészt a keresztúton tanulják meg a „mesterségüket", addig több erdélyi történetben ez a hely pince vagy barlang, ahol a próbatétel abból áll, hogy a zenésznek ki kell bírni, hogy a meztelen testét különféle csúszó-mászó állatok, szörnyek összejárják.[101] Erdélyben a tudós zenészek megnevezése is más. Az ottani hiedelemtörténetek nem tudósokról, ördöngösökről beszélnek, hanem a „piritussa van" szókapcsolattal fejezik ki a muzsikusok rendkívüli képességeit, illetve a túlvilági lényekkel fennálló kapcsolatukat.[102]A cigány- és pásztorzenészek köréből származó adatok szórványossága arra mutat

---

[98] L. Függelék 1/19.
[99] L. Függelék 1/14.
[100] Vö. O. Nagy 1966: 151.
[101] Ennek a motívumnak mélyen gyökerező összefüggéseire utal a következő adat: A „Nagy Bihal Andrásné" balladatípus egy gyimesi változatában a „kevély tésasszony" így utasítja szolgáját, hogy a kolduló, fel nem ismert tulajdon édesanyját büntesse meg: „Eredj el, te asztalinas / Fogd meg azt a kóldusasszonyt / Vesd bé a pincébe / Hogy a kígyók, s békák, ott markodják essze!"
[102] A piritus az eddigi adataim alapján nem azonosítható a máshol ezen a néven nevezett segítő szellemekkel, az ördög jelenléte viszont Erdélyben is nyilvánvaló.

rá, hogy a vizsgált hiedelemkör behatárolásához még további kutatások szükségesek. A tudós zenész hiedelemalakjának kutatása ugyanakkor egy sor olyan problémát is felvet, amelyek a nyelvében asszimilálódott, tartósan letelepedett cigányság hiedelemvilága és a többségi társadalom néphite komparatív vizsgálatának irányába mutatnak, de ezen részletek kidolgozása minden bizonnyal már egy másik dolgozat témáját kell, hogy képezze.

FÜGGELÉK 1.

1/1. „FONÓ-MESE"

„…ez mesébe' van, ez nem igaz, ez csak ilyen fonó-mesébe van, mer' hát az nem vót igaz, csak ezek az öregek kitaláltak mindent annak idejin.

– Akkor hogy volt ez?

– Hát az úgy vót, hogy vót egy fonó. A lányok jártak oda, kérem szépen, fonni, s a többi, és az a helyzet, hogy hát mikor már mentek haza a fonóból a lányok, mindet várta a párja, szóval, akivel járt, a vőlegénye, vagy a szeretője, és má' kísérte szépen haza. Egy lánynak nem vót még szeretője, és nagyon bánkódott, és akkor úgy kiment, és aszondta:

– Jaj, Istenem, Istenem, má' nem bánnám, ha egy ördög vóna, cifraszűrbe', csak egy szeretőm vóna!

Másnap este elmennek a fonóba, mindegyiknek van, aki feladja az orsót, mer' ugye, direkt a lányok úgy is csinálták, hogy essen le az orsó, hogy csak, mer' akkor ahányszor leesett annyiszor meg kellett csókolni, amikor a vőlegénye föladta az orsót néki… No, kérem szépen, leesett ezé a lányé is, akinek nem vót szeretője. Ő elhajolt utána, és akkor, kérem szépen, fölvette. Kezdett fonni, kopogtatnak. Bejön egy dali, szép, bajszos, pörge kalapba' lévő, hosszú cifraszűrbe, dudával egy gyönyörű szép legény. Körűnéz ottan, megálltak a fonásban, és s a többi, szép jó estét köszön, jót kíván mindenkinek, és mindjá' oda helyezkedett, akinek nem vót szeretője, ahhoz a kislányhoz. Mindjár' kezdett vele beszélni, s a többi, s a többi, hát ugye, utánna a beszédbő' aztán hát nem ment az orsón fölfele a fonal, hát persze vót mindig egy előfonónő, aki hát vigyázott a lányokra, má' rájok szólt, hogy: „Fonni!"

Persze, fonni, erre oztan, kérem, a szép cifraszűrös legény fölállt, fölfújta a dudáját, dudaszó mellett szépen fontak. Fontak szépen. Leesett az orsó, mán akkor ő felkapta gyorsan, odaadta a kislánynak az orsót, mind kapott egy csókot. Újból dudált. A lány annyira belemelegedett, hogy többször is, akarata ellenére elejtette az orsót. No, jó' van, ez szépen elment, ez egy este. El is kísérte haza a lányt, másnap ozt a legények:

– Ki az?

– Nem mondta meg, hogy hova való. Csak szerettem vóna a címét, nem mondta meg.

Majd másik este, kérem szépen, úgy történt az egész, hogy újból ez a dudálás, az orsó-feladogatás, s a többi, s a többi… Aztán hazakísérte, híta be a lány, de nem ment be. Aszondta, hogy még egy estét vár. A harmadik este elmentek be, leesett az orsó, a legény dudált. De háttal vót a lánynak, aminek hát tartott vóna, hogy a szeretője lesz. Kénytelen vót, kérem szépen a lány, – de az a' orsó meg begurúlt így az asztal alá, és azután a legény meg a másik felén dudált – lehajolni. Odatekint, megrémült kegyetlenül, alig tudott fonni. Font, de olyan rémülten. Kérdezik ott:

– Hát mi bajod van?

– Semmi.

Csak font, de rémülten font, vigyázott, hogy az orsó le ne essen, nem is esett le az orsó, és hozzámegy a legény, mondja néki, hogy hát:

– Mi van, szivem, szép szerelmem, olyan erősen kötötted meg azt az orsót, hogy le se esik? Mér' vagy olyan bánatos, meg hát mi bajod van?

Ő nem szól egyáltalán semmit. Majd a' előfonónőhö' odament, hogy kérem szépen, ha csak lehet, ő nem megy haza.

– Mér?– faggatták. Nem mondta meg, csak hogy azután, és azután…

És annyira-annyira vót az egész dolog, hogy megmondta a cifraszűrös legény – mások ott kint má' álltak a szeretőjeikkel – hogy:

– Vezesd má' ki, komám, az Ilonkát, hogy jöjjön ki, hát én is elmennék má' most haza, mer' engem várnak odahaza…
És ez meg szót fogadott neki, bement, és mondta:
– Hát Ilonka, gyere ki, mer' – aszondja –, hát ott van kint (de neve nem vót, nem mondta meg a nevét) ott van kint… – meg s a többi. És nem akart a lány kimenni, és megfogta úgy a lányt, és ahogy, kérem szépen, elkezdte húzni, a legény nyúlt vóna be utána, hogy kivegye, a duda leugrott, és annak a legénynek egy kegyetlen nagy pofont levágott. A duda – annak, aki a lányt megfogta. Így ozt, kérem szépen, akkor ahogy eztet levágta, akkor aztán a lány meg visszaugrott a vezetőasszonyho', ozt elkezdte:
– Nem megyek, mer' lótalpa van neki! Meg van patkolva!
És evvel, kérem szépen, a lány meghalt, a legény meg eltűnt. No. Szóval lólábai vótak, hát ördög vót, és azé' vót rajta cifraszűr, meg s a többi, hogy ne lássák. Így történt. Édesapám mesélte.'

Tereske (Nógrád m.) 1995.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/2. AZ ÖRDÖG KUTYÁJÁNAK A BŐRE

„Dudálni akart egy ember. De nem vót neki tömlője. És akkor, kérem szépen, följött egy ördöglány. És az az ördöglány úgy kedveskedett ennek a legénynek:
– Nem tudsz dudálni?
– Nem.
– Nem jó a tömlőd – mondja neki.
Aszondja:
– Nem nagyon.
– Tudod mit, – aszondja –, gyere le velem, én a pokolba lemegyek.
– Mi vagy ott?
Nem mondta, hogy a Plútónak a lánya.
– Takarítónő – aszondja. – Ott megtalálsz egy nagy fekete kutyát, szelíd. Az – aszondja – apámnak a kutyája. Hozd fel, üsd agyon, nyúzd meg, de ne ijedj meg, mer' a kutya ozt elszalad, de a bőre ott marad. Belekötöd a dudádat, akarhova teszed, amit parancsolsz, az azt fog dudálni neked.
No, a legény aszondja:
– Nem lesz semmi baj?
– Nem – aszondja –, nem, mer' én mindent rendbe hozok, nem lesz baj. – és a többi, és a többi…
– No de apád?
Aszondja:
– Hát, az se, majd én – aszondja – elsimítom az egész dolgot.
De nagyon szép lány vót, és szerelmes is lett bele a legény, kérem szépen, úgy is vót, lement a lánnyal, az bement, ő meg ellopta a kutyát, hát agyon is ütötte. Mer' má' úgy vót, hogy nagyon úgy nem is kellett, mer' ördög vót a kutya, mire a madzagot rákötötte, hát ördög… izé vót. Erre megnyúzta, ozt azt veszi észre: a hús szalad, aztán a bőr meg maradt. Ottmaradt a bőr, megihedt, má' a lány ott vót.
– Semmi baj, kösd be – aszondja – a izét. Hát a kutyát má' látod hónap ugyanabba' a fekete bőrbe'. Kösd be a dudát!
Segített. Bekötötte a dudát.
– Fújj bele!
Belefújt, kérem szépen, még fel se fújta, olyan szépen dudált néki az, kérem szépen, s a többi, földobta a vállára, ott is dudált, mindenütt, ahová ment. De tovább már most nem tudom, hogy mi lett vele, mer´ valami trágyadomb…

– Nem úgy vót, hogy kidobta a trágyadombra, mert meg akart szabadulni tőle?
– Így vót valahogy, meg akart szabadulni tőle, de nem tudom tovább, már ugye, régen vót, édesapám ötvenhétbe' halt meg…" *[ti. ezt az édesapjától hallotta].*

Tereske (Nógrád m.) 1996.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/3. HOGYAN LEHET MEGTANULNI DUDÁLNI I.

„…szóval nyiszörgött avval a dudával ott mindig…– Nem leszöl soha jó dudás, hogyha csak – kérem szépen – azt meg nem csinálod…
Na, hogy akarom mondani: Egy fiatal dudás került, kérem szépen, az egyik faluba. És az a fiatal dudás mindig rosszul dudált, de kérem szépen, soha nem káromkodott, és aztán csak imádkozott, és nem hazudott soha. De nem is tudott dudálni. Majd akkor, kérem szépen, találkozott egy fiatalemberrel, egy olyan barna fiatalemberrel az utcán, és mondta, hogy:
– Idehallgass! Nem tudsz te dudálni?
– Tudok, de nem jól.
– Hát idehallgass! Hogyha dudás akarsz lenni, vagy káromkodsz rendesen, és nem jársz templomba, és akkor – kérem szépen – fogsz még hazudozni összevissza, és akkor maj' jó dudás leszöl.
Néki ez úgy megtetszett, ozt elkezdett nagyon káromkodni, s a többi, mégse tudott dudálni. Utána azután, kérem szépen, leütötte ottan az egyik gazdának a kutyáját, annak a gazdának a társa, akivel össze vót esküdve, az meg egy ördög vót. És akkor az az ördognek a kutyája vót, de az a duda meg nagyon szépen szólt neki. Örült is ennek a dudának, de azután, mikor letelt a kilenc napja a dudával, akkor egyszeribe elhalkult a duda, úgyhogy nem szólt semmit, majd ozt elkezdett, kérem szépen, hogy:
– Hát az a Jóisten se segít meg engemet, hogy – aszondja – most dudáltam, milyen jó, és ezután most mán megint nem szól a duda. Édes Istenem, segíts meg!
A duda olyan pofont adott néki, hogy fölfordult. Akkor. Így akkor, kérem szépen, hogy fölfordult, akkor ő, kérem szépen, megfogta a dudát, ozt akkor úgy ellökte, így a küszöbre. Mire fölkelt, mán a duda nem vót ott. Neki. És aztán nem vót ott a duda, és ment hátrafele, körülnézett, hát ott vót egy bokor alatt a duda beszorongatva. Megfogta a dudát, bevitte, és aztán ahogy aztat, kérem szépen, bevitte oda… Hát úgy megin' akarta, sehogy nem szólt, sehogy nem szólt, se semmi, akkor oztan, kérem szépen, megmondta neki egy illető:
– Mármost csak akkor leszöl jó dudás, hogyha összeszedöd magadot, és egy lucaszéket megcsinálsz Lucató' karácsonyig, Krisztus születéséig, megjegyzesz egy csipkebokor rügyet tavaszkor, és azt megjegyzed, mikor ugyanarra az évre kivágod, mikor megjegyezted, az nagyon tövises lesz. Evvel ezt a csipkevesszőt kiveszed, akkor olyan halottkötelet keresel, ahol, kérem szépen, fölakaszkodott rajta az illető, de annak csak egy szálát kiveszel belőle, és körűcsavarod szépen a csipkevessző körű', és kimész a keresztútra. Éjfélkor, tizenkét órakor odaviszed szépen a széket, ráülsz, és annak a körnek [ti. a csipkevessző-karikának] *a közepibe ülsz. A duda legyen a lábad között. Majd fog szaladni feléd ilyen, amolyan, szóval ilyen veszélyes állatok is fognak feléd szaladni, de te ne ugorjál ki onnan, mer' hogyha kiugrasz, akkor má' csak nem leszöl jó dudás, mer' akkor téged szétszaggatnak. De bírd ki, és aztán mindig csak azt mondd, mikor kérdi:*
– Mi akarsz lenni?
– Az!
– Mi akarsz lenni?
– Az!
És mikor mán kilencedszer szaladnak hozzád, és akkor is aszondod, hogy 'Az', de meg ne mozdúlj onnan, akkor a duda meg fog előtted szólalni. De nehogy kiugorj, hogy megihedsz a dudátó', mer' ozt hogyha kiugrasz, akkor

szétszaggatnak. Csak ott, mikor oztan a kakas megszólal, akkor oztan, kérem szépen, szedd magadot össze, otthagyhatsz mindent, vidd haza a dudát, soha többet a duda el nem fog hagyni, szépen fogsz tudni dudálni.
Után' má' meg akkor úgy meg má' akkor teljesen az ördögök karmai között vót. Utána mán, kérem, hogyha megfogta a dudát, fölfújta, bedobta az ágy végibe, ott is szólt a duda néki, ezt megcsinálta. És kibírta, úgyhogy aztán ő ozt nagyon jó dudás lett…
No ozt erre van az, hogy oztan akkor ez az ember meghalt, […] ez a dudás. Meg is öregedett, a duda állandóan vele vót, s a többi, és meghalt. És mikor meghalt… de mielőtt meghalt vóna, azt mondta a komájának, hogy ő meg fog ekkor és ekkor halni, de az a helyzet, őtet szépen el fogják temetni, de majd ugyanezt a csipkefa… – mer' abba ugye, az ördögnek ereje nincsen… Ilyen csipkefa megnő három méter magasan is… csinálj karikát, és annak a közepibe… Azon az egyéves csipkevesszőn má' nincsen hatalma néki, belépni oda, az illetőhöz, aki ott ül bent.
És mondta néki, hogy:
– Én komám, meghalok, de éjfélkor, mikor eltemetnek, huszonnégy órára éjfélkor gyere ki a temetőbe, és így csináld meg a csipkefa vesszőt, avval a halottkötéllel körűcsavarva – s a többi, miegymás, elmondta néki – és aztán te üljél csak szépen le a fődre ott a közepibe, de egy szalmahúzó kamó legyen nálad – szalmahúzó kamó, amivel úgy szalmát húztak kazalbó' régen – mer' fog éjfélkor jönni három ember. Pillanatok alatt ki fogják a síromat takarni, és aztán megfogják a koporsót, fölszakítják, megfogják a fejemen a szőrt, a hajat, fölemelnek, megrázzák, az összes csontom, a húsom, a bőrömbül mind kimegy. Ezt ki fogják dobni a gödörbő' a szélire. Még aztán ők rendbehozzák a sírt. Te azalatt az idő alatt nyúlja' ki a gödörbő', vagy a karikábó', a szalmahúzó kamóval, és húzd be magadhoz, és tedd a lábad közé a bőrömet. Azok mindent fognak néked, gazdaggá tesznek, aranyat, mindent fognak kínálni, de ne add oda. Először fog neked szaladni – kérem szépen – tüzel egy bika, az orrán a láng fog járni, a száján a tűz fog menni. Szalad, úgyhogy ki ne ugorj, mer' már odébb nem bír menni, mikor mán a csipkefavesszőhö' ér. Ott hirtelen megáll, de te ki ne ugorj, mer' ha kiugrasz, akkor megölnek. És akkor ne szólj semmit, akarmit mondanak. Fogják nagyon kérni, hogy:
– Add ide, te jó ember, azt a bőrt nekünk, ennyit adunk, annyit adunk érte.
Nagyon nagy pénzeket fognak [igérni] *de nehogy odaadd, vagy kilépjé´, mer´ akkor te is meghalsz. Így e. Addig fog ez menni, míg a kakas meg nem szólal. Mikor megszólalt a kakas, akkor teljes simába lesz minden, akkor fölkelhetsz, és elvidd haza a bőrömet, új, másik koporsót csinálj, azt szentölje föl a pap, és utána temessetek el, hogy én nyugodtan feküdjek. Te is nyugodtan fogsz feküdni utána.*
Hát ozt így is csinálták, és így tudott hát a legenda szerint, meg a mese szerint, az, hogy hát nem a pokolba jutott a bőrével együtt, hanem… – szóval azon a megszentelt koporsón nem vót nekik a – körülfüstölte a tömény –[itt: tömjén] *nem vót az ördögnek ott má' hatalma az ő bőrin, úgyhogy így nyugodott nyugodtan.*
Szóval ez egy ilyen legenda, de ne úgy vedd, hogy ez igaz, ez csak ilyen dudás kitalálás, s a többi, ozt ilyen rihasztgatás, hogy csinálja meg a dudát, de vigyázz, mer' ez ördögmuzsika. Ugye, ozt evvel csak az ördögök dolgoznak, és az a jó dudás, aki az ördögökkel cimborál, ugye… És minél többet dudáld el aztat kérem, hogy: »Aki dudás akar lenni, a pokolba kell annak jutni. Mer' ott vannak a férges kutyák, abból vannak a jó dudák.« – akkor annál jobban fognak az ördögök szeretni, nem is veszed észre, de látogatni fognak…"

Tereske (Nógrád m.) 1997.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/4. HOGYAN LEHET MEGTANULNI DUDÁLNI II.

„Vót egy juhászlegény, nagyon meg szeretett vóna tanulni dudálni. Csináltatott egy nagyon jó dudát. Akárhogy akart dudálni, nem tudott. Bánkódott. Ahogy ment a juhokkal, feléje ment egy szép lány. Kérdezi:
– Mit szomorkodsz, te juhászlegény?
– Hogyne szomorkodnék, amikor ilyen jó dudát csináltattam, és nem tudok dudálni!

– Jól akarsz tudni dudálni? Na, hát akkor csináld meg azt, amit én mondok. Lucától karácsonyig – tizenkét nap – minden áldott nap csinálj a széken valamit! Majd Krisztus születése napján vidd ki a keresztútra azt a széket! Egyéves csipkevesszőt kössél karikába egy olyan madzaggal, akire má' valaki felakaszkodott. Tedd ki azt a csipkevesszőt, tedd bele a széket, a dudádat magad alá, és üljél azon a széken! Majd fognak feléd szaladni – tüzes lángot fog hányni bika, vadkan, de ne ugorj ki, mert ha kiugrasz, megölnek. Mindig megkérdezik:
– Mi akarsz lenni, jó ember?
– Jó dudás akarok lenni!
Nahát, azt ő meg is csinálta. Fogta a kisszéket, karácsonkor, éjféli misekor kiment a keresztútra, letette a csipkevesszőt, ráült [a kisszékre], *a duda nála vót, hát kérem szépen, ozt akkor szaladt is egy nagy tüzes bika feléje. Már majdnem kiugrott, de nem mert kiugrani. Stoppol a bika:*
– Mit kívánsz, te?
– Jó dudás akarok lenni!
– Eredj innen – aszondja –, mert összegyúrlak!
– Nem, jó dudás akarok lenni.
Körülszaladt rajta a bika, elment. Hű, körül sem fordult, szalad rája nagy tüzes lánggal egy vadkan, hogy szétszaggatja, megeszi.
– Mi akarsz lenni?
– Csak jó dudás! – így.
Elment ő is onnan. Kis idő múlva szalad rája kegyetlen nagy lázzal egy farkas, hogy szétszaggatja.
– Nem, én jó dudás akarok lenni!
– Jól van – akkor aszondja –, nekünk adod a lelkedet, de ha meghalsz, a mienk lesz a bőröd. Fog szólni a duda, úgy, ahogy akarod.
Eltűntek. Ahogy eltűntek, felvette a csipkevesszőt magára, a dudát a vállára dobta, megy egy kis darabkán, ááh, felfújja a dudát. Még a hóna alá sem tette, már játssza a nótákat. Feldobta a vállára, egész hazáig szólt a duda. Hazaért vele, örült, jó dudás vót.
De hát meg is öregedett. Megjött az, kérem szépen, hogy meg kell halni. Akkor meg azon búsult, hogy ha meghal, mi lesz vele? A mennyországba nem juthat, a pokolba fog jutni, abba' a tűzbe. Mit fog ő ott csinálni, abban a katlanban, ahol a többi ördögök fognak alája tüzelni? Nagyon bánkódott. Megint megy feléje egy öregasszony.
– Mit búsulsz, te öregember?
– Hogyne búsulnék, mikor ördögnek adtam azért a lelkemet, hogy jó dudás legyek, és most itt vagyok, meg kell halni, és a mennyországba nem mehetek
Aszondja [az öregasszony]*:*
– Én megmondom néked, mit csinálj. Szerezzél magadnak egy szalmahúzó kamót. És azt a széket, amin ültél, és azt a csipkevesszőt add oda a komádnak, meg a szalmahúzó kamót, és mondd meg néki, hogy téged, mikor eltemetnek, éjjel tizenkét órakor menjen ki oda, üljön arra a székre, vigye oda a szalmahúzó kamót, és figyeljen. Magyarázd meg neki, hogy téged ki fog gyorsan három ember kaparni, akkor rögtön a koporsóból kiveszik, megráznak a hajon fogva tégedet, az összes hús, csont belőled kihull a koporsóba, kidobják a bőrödet. Ő azt húzza be a kis csipkegarádba, csavarja össze, ozt üljön rá a bőrödre. Fogják keresni a bőrt, mindent fognak kínálni, de ne adja oda!
Úgy is történt. Megbeszélte a komájával, a komája el is vállalta. Mikor eltemették őtet, hát a komája kiment a szalmahúzó kamóval, meg a kisszékkel. Hát tényleg megy ottan egy öregebb, egy fiatalabb, meg egy másik fiatalabb. Ezek a lánynak vótak a testvérei, ördögök. Pillanatok alatt szétdobták a sírt, föl a koporsót, megrázták [a halott dudást], *minden kiesett belőle, kidobták, gyorsan megcsinálták a sírt, ahogy vót. Keresik:*
– Hova tetted a bőrt?
– Ide dobtam.
– Hát nincs itt.

– Hol van???
Nézik, hát látják, hogy a koma ott ül a széken. Könyörögnek neki, hogy adja oda azt a bőrt, gazdaggá teszik, s a többi. Nem vót szabad megszólalni, nem szólalt meg egyáltalán, csak várt. Nem vót szabad onnan elmenni, míg a kakas meg nem szólalt. Elmentek. Megint visszamennek, könyörögnek, – nem adta oda. Egyszer megszólalt a kakas, nyakába vette az egészet, hóna alá a komájának a bőrét, elvitte a paphoz, megszentelte, újból eltemették. Így jutott a mennyországba."

Tereske (Nógrád m.) 1997.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely

1/5. AZ ÖRDÖNGÖS DUDÁS TÖRTÉNETÉNEK MAGYARÁZATA

– Annak a juhásznak, aki úgy megtanult dudálni, hogy a vállán is szólt a duda, Pista bácsi meséjében ugyanúgy meg kellett szabadulnia a tudománytól halála előtt?
– Igen. Ottan már a bőrét mentették meg, és azt szentelték föl, mer' másképp ő már nem tudott megszabadulni tőle *[ti. a tudománytól]*. Csak úgy, ugyanúgy mondta el az ördögnek a lánya, aki megmondta, hogy hogy tanulsz meg dudálni az apámtól, a bátyámtól és az öcsémtől *[ti. a tüzes bika, a vadkan és a farkas az „ördöglány" testvérei vótak]*, mint ahogy utána, mikor megöregedett, és megint találkozott, és:
– Mér' vagy szomorú?
– Azé', hogy hát dudálni tudok, de most a pokolba mén a lelkem.
Itt megint megadta neki a tanácsot:
– Úgy tudsz megszabadulni, hogy ha majd eltemetnek, beszéld meg a komáddal – ajándékozd meg őt jól – hogy vegyen egy szalmahúzó kamót, és majd mikor odamennek az én bátyámék, és kikaparnak, megráznak a hajadon fogva, minden csontod és húsod kihull a koporsóba, a bőrödet kidobják, a komád akkor mentse meg a lelkedet. Húzza be a szalmahúzó kamóval, de ugyanarra a kisszékre üljön, amivel te megtanultá', avval a lucaszékkel, dudálni. Csavarja össze, üljön rá, akarmit kínálnak, ne adja oda, és csak akkor keljen föl, amikor meghallja a kakasszót, menjen el a paphoz, és szentelje föl, utána temettessenek el, akkor fog megszabadulni a lelked.
Így van. Ahogy az öregek mesélték, én is csak úgy tudom elmesélni.

Tereske (Nógrád m.) 1997.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/6. A MAGÁTÓL MEGSZÓLALÓ DUDA

„…Ösmertem ezt a Koóst [Koós József juhász, Pál István apjának barátja] *személyesen is, nagyon szeretett is engem ez a Koós, és mikor azt mondtam neki, hogy:*
– Józsi bácsi, de szépen tud dudálni, szeretnék majd én is így dudálni…
– Fogsz majd, gyerekem, te tudni így dudálni, de ne tőlem tanúlj, hanem apádtól, mer' apád még szebben dudál, mint én. De tudod, fiam, én milyen dudás szeretnék lenni? Olyan, mint amilyet a régi öregek emlegetnek, hogy földobta a vállára, vagy bedobta az ágy alá, vagy ő mulatott, a duda meg a szögön szólt. De ezt csak mondták, de én még nem hallottam, de hát mondják, én is mondom.
Így mondta nekem ez az öreg Koós."

Tereske (Nógrád m.).
Elmondta Pál István – pásztor, dudás sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).

Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/7. A PATKÁNYŰZŐ

„A Maruszki gazda, nála vótam kocsis, ő szokott hozzánk jönni állandóan. Úgy a falu végén laktunk Bánkon, és aztán aszondja, hogy:
– Jaj, Pista, annyi a potkány a tehenészetbe', hogy aki ügyes, hatot is leüthet egyszerre.
No, akkor ozt aszondta, kérem szépen, apám, hogy:
– Hallottam én – aszondja –, még gyerekkoromba', hogy valami ember úgy tudott babonázni – aszondja –, hogy elment oda, ozt körűfurulyázgatta ott, ahol vót a patkány, elindút, a patkányok meg úgy mentek, mint a csirkék utána, elvándoroltak onnan mind – aszondja.
– Pista – aszondja –, egy kommenciót annák annak, aki azt megcsinálná!
De én ebbő' nem tudok semmit mondani. Hát, apám is csak az ő apjátó' hallotta."

Tereske (Nógrád m.) 1996.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/8. A KARÁCSONYI ASZTAL

„…aszondja, hogy kérem szépen, karácsonykor az asztalt oltárrá terítik a pásztorok, de más paraszthelekeken is megvan. Kérem szépen, akkor szoktuk azt csinálni, hogy egy konyharuhát leterítünk az asztalra, arra szétsimítunk egy kis búzát, azt egy másik konyharuhával letakarjuk, és akkor egy abrosszal letakarjuk, akkor, kérem szépen, az abroszra rátesszük a bort, pálinkát, a mézet, az ostyát, a fokhagymát, almát okvetlen, diót, szóval ilyeneket ráteszünk. No, kérem szépen, az asztal alá be szoktam tenni morzsolt kukoricát, búzát, széna, egy kis csomó lucerna, akkor, kérem szépen, kolompok, csengők, juhászbot, kérem szépen, tarisznyaszíj-átkötés az egész asztalnál.
– Mivel köti át, Pista bácsi?
– *Vagy tarisznyával vagy ostorral,* [Más alkalommal elmondta, hogy azért kell az ostorral körülkötni az asztalt, hogy a család a következő évben együtt maradjon, úgy, mint ahogyan az az ostor körülfogja azt a „megszentelt" asztalt.] *ilyennel, és akkor, kérem szépen, favágató balta, az ki nem maradhat…*
– Az mi ellen van?
– Ha az ember dolgozik valamivel *[ti. ha mágikus eljárást hajt végre],* az a legjobb, a favágató balta… És, kérem szépen, minden alája rakódik, és odateszi az ember a dudáját is, ha van.
– Azt miért?
– Azért, mert a Szemez, az ördögnek a fia avval játsszon, ne jöjjön fel a szent asztalhoz, kérem szépen, ahol, kérem szépen, az ember vacsorál, és megáldja a pálinkát, felszenteli, és megáldja az asztalt, és imádkozik mellette. Addig az ördögnek a fia, a Szemez, ott játszik a dudával. Azé´ ördögduda. De ha ezt a feleségemnek így elmondtam vóna, rögtön otthagyott vóna, még el se vált vóna, csak elment vóna abba' a pillanatba'. Így hallottam […]
– De miért az ördög hangszere ez a duda?
– *Mondtam, hogy, kérem szépen, kutyábó'…*
[énekli:]
Aki dudás akar lenni
Pokolra kell annak menni.
Ott vannak a jó nagy kutyák,
Abból lesznek a jó dudák.

– De miért kell a pokolba menni?
– Mert, kérem szépen, ott vannak a jó nagy kutyák vagy a férges kutyák. No és ez egy ilyen kitalálás… Mert ott vannak az ördögök…”

Tereske (Nógrád m.) 1997.
Elmondta Pál István – pásztor, dudás, sz. 1919. Kétbodonyban (Nógrád m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

Pál István Tereske (Nógrád m.) 1993.

1/9. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS I.

„Nagyapám ördöngőüs cigány vout. Olyan muzsikus vout, hogy sose evett az asztalná’. Csak ott evett a küszöbön, mer’ ördöngőüs vout. Ha akármilyen zenekar muzsikált egy bált, vagy egy lakodalmot, az éin nagyapám elment, méig akkorába’ nádas házak voutak. Nád. Tudja, mi az a nád! Kört írt, cibrált egy kis nádat, béilökte. Amennyi húr vout cimbalmon, bőügőün, hegedűn, mind elszakadt, a cigányok nem tudtak muzsikálni. »Menjünk a Jánoséir’!« Őü meg mán hazaszaladt. »Menjünk a Jánoséir’! – aszondja –. Maga, János – aszondja –, mint ez a banda, jobban

tud.« Őü, ha leállt muzsikálni, egy banda vout maga, de az ördögökkel. [Nevet] *Elment a keresztutra. Ozt ott, a keresztuton elnyerte a muzsikát. Ahol így is van az út, így is, így is. Éis a keresztúton megnyerte a tudományt. Olyan ember vout, erőüs szívű. »Vonatok mentek, fiam, autóuk vágtak el engemet, minden.« »Éis – aszondja –, kréitával véigighuztam, ahon éin álltam, éis éin így tanúltam meg muzsikálni, fiam, még sose voutam muzsikás«. Éis őü tanította a héit fiát ki. Olyan muzsikások voutak, héit fia, hogy egéisz Kassáig jártak muzsikálni. […]*
– És azt hogy nyerte a keresztúton, a tudományt?
– Hát, ugy nyerte, hogy huzott kréitával egy kört, ozt beleállott. Ozt őü ott állot. Ment az autó tizenkéit óurakkor. Mán nem járt semmi akkorába', valamikor, no. Nem úgy, mint máma, hogy reggelig járnak gombozni, meg a, inni, meg mulatni. Hozott akkor, beleállt, ment a vonat… Elment, tizenkéit óurakkor, mán voutak ilyen véinasszonyok is, ilyen ördöngőüsök, valamikor. Úgyhogy a másiktóul a tejet el tudta vezéinyelni, hogy nem fejt a tehéin. […] Hát, őü, a nagyapám is elment a keresztutra, ozt huzott kréitával egy karikát, osz beleült. »Hát, ha elvág valami, elvág« – aszondja. Hát, mentek rá ördögök – phü, phü, kű közt maradjon! –, vonatok mentek rá, lovasok, csendőür ment rá, minden… No, de őü nem tudott megmozdúlni onnan, abbóu' a helybőü'. Mer' ha megmozdult vouna, széitrágták vouna. Megöltéik vouna. Őü csak abban a helyben mindent látott, éis néizett. »Gyere János, ide, így, meg úgy, adjunk neked ennyi pínzt, annyit« – az ördögök. »Hát, éin nem megyek sehova« – aszondja. »Na, Jánoskám – aszondja – hát, ha nem jössz, megöljünk – aszondja –, vagy a csúnyabaj fog verni téiged, János, a rossz, a rosszbetegséig fog verni, János, ha ki nem gyössz abbóu a körbőü!« »Nem megyek éin!« Úgyhogy őü a körben állott egy óura hosszát. Mán mikor – az őü szájával mondjam mán – letellett neki az, hogy mán minden ijesztette, minden, tehenek mentek rá, bikák, vasbikák, minden, őü nem hagyta ki ott. Akkor se, nem hagyta. Utóuvéigre, mán mikor kezdett virradni, öt óura vout, kezdett csillámodni, virradni. Akkor elment oda egy szakállas ember – Teremtő Jóuisten! – »No, mit akarsz, mit kívánsz?«, »Hát, azt kívánom – aszondja –, hogy olyan muzsikás legyek, hogy ne legyen senki olyan muzsikás, mint éin, meg a családom – aszondja –, a fiaim. Éis aszondja, »Ahon fognak muzsikálni, valamit belökök, valami szalmadarabot, vagy nádat belökök, hogy szakadjon az egéisz húr, ne tudjanak muzsikálni. Hogy éiljek meg a fiaimmal«. Éis így is vout, így is vout…"

Bodrogmező (v. Zemplén vm.).
Elmondta Oláh Dezső – cimbalmos, sz. 1926. Bodrogmezőn.
Gyűjtő: Kovalcsik Katalin.

1/10. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS II.

„Vout, fiam, egy lakodalom, olyan nagy, százhoudas gazdáná', annak mán föüdje annyi, lakkcsizmákban, rogyóus szárú csizmákban mentek, mint a tükör, olyak voutak a csizmáik – nekem mondta az öreg [ti. az ördöngös muzsikus nagyapja] *–, felőütözve a mágnás urak, hát ilyen bugyelláris náluk, ilyen nagy tárcák. Ott mán keresetem lett vóun, fiam, ha éin elsőü perctőü ott tudtam vóun muzsikálni.[…] »Fiam, – aszondja – hát, nekem valami dolgom vout – aszondja – nagyanyáddal«. Róuzsinak híták a feleséigit, Kovács Róuzsi. Hát, az éilt, száztizenhárom éivig, a nagyanyám. Száztizenhárom éivig. Az is oly' ördöngöüs vout. Verte a csúnyabaj, minden hounapban hatszor-héitszer vout benne a csúnyabaj.*
– Dezső bácsi, mi az a csúnyabaj?
– Rossz betegséig. Úgy verte magát, hatszor-héitszer vout benn, méig mivel vágta magát, oztán habzott a szája. Ameddig el nem állott, addig nem tudta az eszéit. Bizony.
– Epilepszia?
– Úgy mondják ennek, de réigenéibe csak csúnyabajnak híták. Ozt aszondja: »Belököm – aszondja – a szalmadarabot, vagy nádat, ozt törik, ozt be kell, szakadjon, el az egéisz húr – aszondja –, hogy gyöjjenek éirtem.« Ugy is vout. »Oztán, fiam, valami dolgom vout, nem tudtam menni, együttek éirtem – a birói úr elgyütt:
– János, kelj fel! De mán őütözz fel, mer' széittaposlak, János! Gyere muzsikálni!
– Hát fogadtatok bandát, hát hogy menjek éin oda a bandára?

Elszakadt az egéisz húr, nem tudnak muzsikálni, mán el is kergettük őüköt – aszondja –, Összetörtük a szerszámot is. Gyere, János!«
Elment. »Te – aszondja –, szóulok a fiuknak« – mán az ördögöknek: olyan banda! »Mikor ráhuztam – aszondja – éin hegedűltem, [értsd: egyedül] *a másik bőügőüzött, cimbalmoztak, minden. Mikor rámuzsikáltam, fiam – aszondja –, csak úgy hányták a pízt, maréikkal…« Hát mondom, ki vout a cimbalmos? »Az éin barátaim voutak – aszondja –, mind«. Mind a barátok, az ördögök. Hát. Aszondja apám: »Hát, mutasd mán meg, apám – aszondja –, a tudalmodat* [itt: tudományodat] *nekünk! Állj fel muzsikálni – aszondja –, mert összetörjük a hegedűdet – aszondja – muzsikálj!« Felállott muzsikálni az öreg, hát szóult mind a néigy húr a hegedűn egyszerre. A néigy húr. Hát hogy? Hát nem lehet csak egyet fogni, vagy kettőüt a tercbe* [ráhúz a hegedűre]. *Vagy kettőüt fogni, de hogy a néigy szóulni, azt méig sose láttam. Őü néigy húron muzsikált egyszerre: »Jaj, nagyapóu, hát mi van?« »Hát éin mindig, minden éivben a hegedűt…« – vóut ez a kutyaszőülőü, tudja, a fán, a mezőükön, meg az erdőüben. Őü azt leszedte ezt a piros szőülőüt, oszt befestette a hegedűt. Mindig, minden éivben festette kutyaszőülőüvel. Piros vout. Hát elkezdett a nagyapám ott muzsikálni ilyen öreg nóutákat. A muzsikálást megtanultuk tűle, ilyen öreg nóutákat, meg hát éin is fogval születtem, valamit éin is tudok a világrúl…"*

Bodrogmező (v. Zemplén vm.) 1999.
Elmondta Oláh Dezső – cimbalmos, sz. 1926. Bodrogmezőn.
Gyűjtő: Kovalcsik Katalin.

Oláh Dezső. Bodrogmező [Pólyány] (v. Zemplén vm.) 1994

1/11. A MEGRONTOTT HEGEDŰ

„Nekem, nyugodjon, a' apósom meséte – Szőgyínbe' történt meg – muzsikátak lakodalmat, igen, és ottand vót egy bácsika, hát, kérem szépen, legjavába' muzsikának, minden, egyszer az apósomnak az összes húrok elpattantak, innen kiszakadt a hegedű nekije e, minden. Megát a tudomány. A zenekar, az muzsikát, de látták, hogy a prímássā' baj van, ugyi. El nem tudták kípzēnyi, ugyi, hogy valaki bele-i vágott a hegedűbe… Most mi ez, mi ez, ugyi. Hiába csináták a hegedűt. Hoztak neki drótot, hogy maj' megcsinálják, ezt a húrtartót, hogy bekössík, meg minden. Hiába csináták, kérem szépen, ahányszor megcsináták, csak félig, félig, má' puff! Ez előfordút vele vagy

ötször, vagy hatszor… Kérem, nincsen segítenyivaló, Szőgyínbe' vót egy öreg bácsika – a nevit nem tudom megmondanyi, mer hazudnák, ha azt mondanám, hogy ennek, vagy annak híták, ugyi az após mesíte nekem eztet – ott vót egy öreg bácsika, aztat ēhívatták. És mondták neki, hogy ez és ez a helyzet történt a Csillaggā, úgy, hogy hát nem tudjuk, hogy mi történt, de hogy akkorát szót nekije, mikor a húrtartó kiszakadt, mint egy ágyú! Olyan pattanás vót. Az öreg bácsika nízi, nízi a' apósomot, aszondja:
– No, ugyi, Ferkóm, szeretní' muzsikányi!
Aszondja szegíny apósom, hogy hát:
– Hogyne szeretník – aszondja –, hát azí vagyok itt, a lakodalomba, hogy muzsikáljak! Vagy pediglen most menjek haza, hozzak másik hegedűt?
– Ne menjé', Ferkóm, mer' ugyanúgy fogsz vele járni, mint ezzē. Hanem majd én itt vagyok. No, vedd a kezedbe azt a hegedűt!
Így, azt a rossz hegedűt, hogy mit se, mit se nem morgott, aszondta nekem szegíny nyugodjon apósom, ő maga se nem tudja. Egyszeribe a hegedű felhúrozva, minden.
– No, Ferkóm, akkor most má' muzsikáljá'!
Elkezd a' apósom muzsikányi, hát, ugyanúgy szól a hegedű neki, mint szót, hang, minden megvan benne…
– Tudod, mi vót ez, Ferkóm – aszondja –, én megmondom neked. Teneked valaki a temetőbe' halott, nagyon nagy írígyed van. És az teneked ezt csináta. Hogy te ne muzsikáhassá. Mer' írígylette azt, hogy te muzsikáhatsz, ő meg ott fekszik. Így e. Jó' van, kérem szípen, aszondja az az öreg emberke, hogy:
– Ferkóm, annyit megteszek neked, hogy – aszondja –, itt maradok egy-két óra hosszát, hogy nem-i történik valami baj, mégis…
De nem. Semmi se a világon. Úgyhogy tovább muzsikát az öreg, reggelig rendbe vót minden. A' apósom akart pízt adnyi annak a' embernek, aszondja:
– Ferkó, ha én leveszem tőled a pízt, akkor te engem lefizetté, akkor itt má' víge mindennek megint.
Így. Nem is vette el a pízt."

Kürt (v. Komárom vm.).
Elmondta Farkas Rudolf „Dankó" – prímás, sz. 1926. Udvardon (v. Komárom vm.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/12. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS III.

„Minálunk vót olyan ember, híták ütet Miskárnak, Miso bácsi. Akkor még legény vótam, cimbalmos. Ő mondja nékem:
– Koma, físz?
– Hát, mitő' fínék?
Ott vót egy erős legény, a kocsmába', ahol muzsikáltunk. Annak a lajbizsebibű' kivett ilyen gyufaszálakat, egyfurmákat. Rámdobta, kerestem, minden… De nem tanáltam semmit!
Kicsi lába vót neki, mint a gyerekeknek. Az olyan vót, feltette a hegedűt a falra, a szögre, ült, és mondta a hegedűnek, az muzsikált reggelig. Olyan ember vót az. És ha nem híták őtet a lagziba, a menyasszonynak kiesett [értsd: kificamodott] *a lába, amikor mentek a templomba. Mindjá' tudták, hogy ő az. Csalon lakott, prímás vót, Misa. Komám vót, bizony, az tudott csinálnyi mindent.*
Lagzit muzsikáltunk Hrusón. A brácsosa – jó brácsos vót – vette a brácsot, nem tudta kistímelnyi. Mondok neki:
– Mit csinálsz? – mondom. A gádzsok hallgatnak.
– More, mit csinálsz! – akkor vettem én, visszanézett a prímás, a Miskár –, má' ki vót stímelve! Nem hazudok, így vót!
– Akkor ez a Miskár ilyen tudós ember vót?

– Ideballgass! Muzsikáltam Csalon, bál vót. Télen. Hát, má' képzeld meg, télen. A vacsora után leültem a cimbalomho', mennéztem, nem kell-e stímelnyi, nincs-e hiba. Télen! Látok, a basszus húrokba, ahogy a hangfogó van, pedál, ilyen búzakalász. Mit csináljak, hát kivettem. Ő meg vette a hegedűt, ez a cigány – az Isten ne segítsen engem kimennyi innen, hogyha hazudok, romale! [Cigányok!] – *vette a hegedűt a kezibe, ozt mondta nekem, én hallottam, mit mondott. Cigányú' mondom: »Maj tuke khergyeha roveha!«* [Majd, ha hazamész, sírni fogsz!] *Én nem tudtam, hogy mi, muzsikáltunk reggelig. Megyek haza, a legszebb lyánykám – Csehországba' van – Aranka, ki vót így húzva, e, mint a halottak. De nem vót meghalva. Szólongattuk: Aranka, Aranka! – semmi. De egyáltalán, se a szemit nem nyitta, semmi. Rátam. Arra mondta nekem az a cigány: »Maj', ha hazamész, maj' fogsz sírnyi!« Úgy is vót. Mondom az anyámnak, hogy: »A njiku na kergya csak o Miskári!«* [Ezt senki más nem csinálta, csak a Miskár!] *Aranka mindjá' nyitta a szemit. De olyan sárga vót, akar a kikirics! Hát, az a bibaxt* [szerencsétlen] *rom vót, more! Mindent tudott csinálnyi!*
Meg úgy csinált – nagy zenészek vótak – vót neki az a csont, halottakbó', nézett keresztű' rajta, a húrok mind elszakadtak a hegedűn.
Vót ő Litaván, a börtönbe', ott tanúlta ő ezeket a dolgokat."

Ipolyharaszti (v. Hont vm.) 1996.
Elmondta Oláh János „Janker" – cimbalmos, sz. 1916. Ipolyfödémesen (v. Hont vm.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

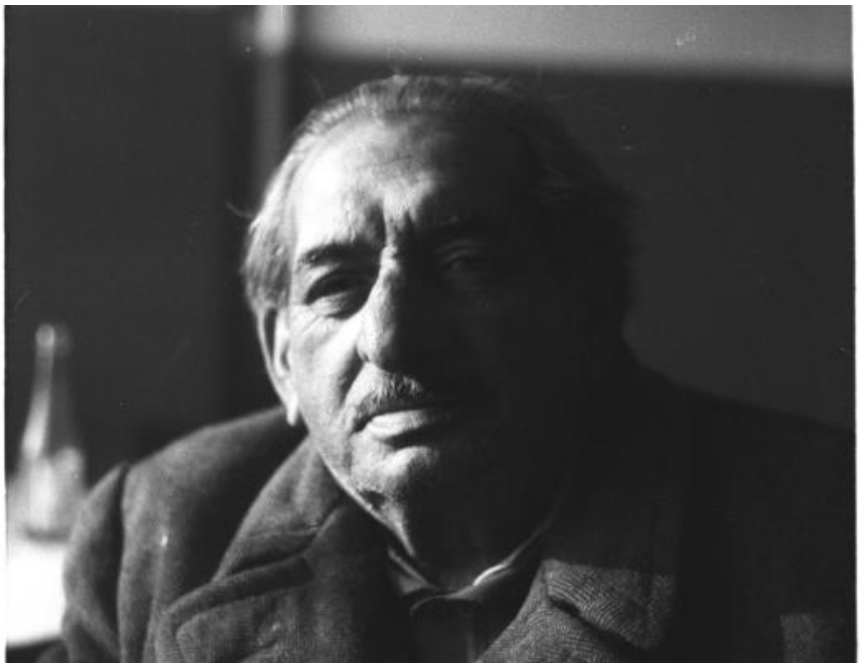

Oláh János „Janker" Ipolyharaszti (v. Hont vm.) 1996.

1/13. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS IV.

„Öregapám vót, az ollyan kis ember vót, sorozatra is vitték őtet hátikosárba, olyan kicsike vót, nem nyőtt meg. Anyámnak az apja vót. Annak olyan hegedűje vót, hogy felakasztotta a falra, magátó' muzsikált. Ő ült, a hegedű meg játszott magátó'.
Akkoriba' egyszerre három-négy lagzi is vót egy községbe', annyi banda is vót megfogadva. Őneki nem mertek szólnyi semmit. Mer' ha őneki szólt vóna rosszat, ő csak bement, vót nála – nem tudom, beszélték –, üveg, vagy mi vót nála,

rájuknézett azon az üvegen keresztű', már pofozták is őköt a gádzsok, az igaz vót! Mer' apám nem hazudott, se anyám. Őneki az apja vót, nem? Nagyon szépen köllött vele beszélnyi: »Pali bácsi, üljön le…«
Olyan üvegje vót neki, úgy hallottam, azon körösztű' nézett, és minden húr, ami vót a hegedűn, elszakadozott, a kődök meg kiugrott, úgyhogy csak ez maradt, a tiszta fa. És akkor persze, hogy a gádzsok akartak táncolnyi, ők meg nem tudtak muzsikálnyi, és püff-paff! Az olyan vót, az biztos!
Čoxano [boszorkány] *vót, tudós ember.*

Gács (v. Nógrád vm.).
Elmondta Kovács Dezső – prímás, sz. 1921. Dacsókeszin (v. Hont vm.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/14. AZ ÖRDÖNGÖS CIGÁNYPRÍMÁS V.

– Errő' a Császárró' beszéljenek nekem egy kicsit!
– [V. V.:] Nagyon nagy prímás vót, ekkorka kicsike újjai vótak neki, e. Ilyen kicsike ember vót, mint én.
– [V. E.:] No, de ezt nem mondtátok, ugye, hogy úgy tanáták itet a' árokba' meghāva.
– [V. D.:] Bizony, ott halt meg a' árokba.
– [V. V.:] Nem is akarták ētemetnyi itet, ērrű is hallottam.
– [V. E.:] Nem, nem akarták, aszondták, hogy ez ördög!
– [V. D.:] Ördöge vót neki, így vót, no, így mondták a' öregjeink, még én ösmertem, no, itet.
– És mitő' vót neki ördöge?
– [V. E.:] Ettűl, hogy kiment, aszondják, a körösztútra, aszondta, [kivitte] így, izé, a lucaszéket…
– [V.V.:] Nos, a' ördögök meg mindig mentek hozzája!
– [V. E.:] …a ördög meg kérte tőle, hogy mit kívánsz.
– [V. D.:] Mer' mindég ment neki autó, minden szembe, így tróbáták a' ördögök, hogy összegyúrják, hogy menjen ki onnan.
– [V. V.:] A körbű menjen ki, mer' összegyúrják.
– [V. E.:] De ő nem ment ki, a körbű.
– [V. V.:] Olyan kört csinát magának, hogy oda nem mehettek be ja' ördögök, oda nem vót szabad nekik bemenni.
– [V. E.:] Kiment, csinát egy kört, nos beleűt. Oda nem fértek hozzá, nem tudtak bemenni a' ördögök, csak a körön kívű' álltak. […]
– [V. D.:] Mikor má', ugyi, letēt az a bizonyos idő, hogy nem ment ki, mer' mentek minden, autót, kűdtek rá, ijesztették, hogy menjen ki a körbű, nem ment ki! Aszondta, nem megyek ki! Mikor má' letēt az a bizonyos idő, aszondja, mit kívánú? Mer' hogy kibírta azt a kínzást. Mit kívánú? Aszondja, olyan prímás legyek, hogy olyan a világon ne legyen senki.
– [V. V.:] És nem is lett rája.
– [V. D.:] Hogy ne tudjonak megkísértenyi, se brács, se bőgő, senki. Mindenki potyogjon, dűjjön ē mellettem, mikor én muzsikálok. De valóba, úgy mondta apám is, mer' valóba' Megyeren vótak nagy prímások, Patkúló is, meg a Bazsó, nem tudták megkísértenyi itet, nem tudtak vele muzsikányi, olyan dógokat csinát. […]
– [V. V.:] Kicsike ember vót, mindig vörös kutyávú járt.
– [V. D.:] De ű hogy nem áhatott meg egy helen, mer' a' ördögök böködtík, nem áhatott meg.
– [V. E.:] Ment mindig, aszondják, egyik falubú' ja másikba, csak ment, meg ment…

– *[V. D.:] Mindég vándorút, én tudom, mer' én tanákoztam vele Bogyán, Gellén, mer' én csavarogtam, a banda után, mindig, ugyi, gyerek vótam. Ēmentem, vót biciglim, mindig mentem hallgatkóznyi.* [ti. a zenekarok után, amerre muzsikáltak.] *De ez a Csiszár, ez mindenütt ott vót.*
– *[V. V.:] Muzsikálás közbe' is, hogy mozognyi köllött nekije, nem bírt megállnyi egy helybe.*
– *[V. E.:] Futkározott, amint muzsikát ő, a banda előtt futkározott. Nos há, mondták neki, állj meg egy helen, meg lesz fizetve. Amint ēkezdte a nótát, má' futott is, nem tudott egy helen megállnyi.*
– *[V. V.:] Kicsike újjai vótak, de úgy szót nála a hegedű, fütykérezett, mint a madarak a erdőbe. Ippen úgy.*
– *[V. E.:] Ennek a Józsikának a' apja beszíte, ja siposnak, a' beszíte. Hogy az olyanokat csinát a hegedűn, mint a madarak. Füttyögetett a hegedűn, mint a madarak.*
– *[V. D.:] A ördögök adták nekije a tudománt. Azé' nem tudott egy helen megmarannyi.*
– *[V. V.:] A brácsos, bőgős, cimbalmos mindjá' letette, nem tudták megsegíteny*
– És meséték, hogy mikor evett, akkor mit csinát?
– *[V. E.:] Mikor evett? Akkor a asztal alá dobta a' ēső kanáljává.*
– *[V. V.:] Le köllött dobnyi a' ördögnek.*
– *[V. D.:] Ēső kanállú be köllött dobnyi a' ördögöknek. De az el is tűnt onnant.*
– *[V. E.:] És ez valóságba így vót. […] Hát, az öregek beszítík, no.*
– *[V. D.:] Nem akarták ētemetnyi,* aszondták*, hogy ezt nem lehet ētemetnyi, mer ez ördögfajzatbú van.*
– *[V. V.:] Ördöge vót nekije.*
– *[V. D.:] Hát, árokba akarták ütet ētemetnyi. Ott is találták meg, meg vót halva.*
– *[V. V.:] Valahun Lakon* [Lakszakállas] *hāt a' meg, megfagyott, télen.*
– *[V. E.:] Valahol ugyi, beivott, ozt' ēdűt a' árokba, nos megfagyott. Kenyere így vót neki a zsebibe, tudja, mer úgy kíregetett itten, én láttam. Mindig vörös ruha vót rajta.*
– *[V. V.:] És ing meg ollyan vót rajta, hogy csak ez a nyaka vót a ingnek, e.*
– Volt olyan, hogy mondták volna neki, hogy maga az ördöggel cimborál?
– *[V. D.:] Nem, azt nem mertík vóna. Hát az nem állt meg, itt is vót, Pesten, aszondják, kerthelysígekben muzsikát, de csak két-három nap, tovább má' nem maradhatott.*
– Akkor ő maga nem terjesztette magáról, hogy az ördöggel cimborál?
– *[V. D.:] Nem.*
– *[V. E.:] Annak má' mennyi is köllött.*
– De ha rákérdeztek volna?
– *[V. D.:] Nem kírdöztík, azt má' tudta mindenki. Őt közbe' piszkáták, nem engedtík a' ördögök tovább, mint egy nap.*
– *[V. V.:] Vót az Pestenn is sokat. Vittík itet. Azok vittík mindenhova itet, a ördögök…*

Nemesócsa (v. Komárom vm.) 2000.
Elmondták:
Vontszemű Vilmos „Rókusz" – prímás, sz. 1928. Nemesócsán (V. V.).
Vontszemű Dénes „Pecerke" – brácsás, sz. 1931. Nemesócsán (V. D.).
Vontszemű Ernő „Bika" – bőgős, sz. 1934. Nemesócsán (V. E.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/15. A CSUDAMUZSIKA

„Hát, a mesékbe' szokott lenni, hogy a boszorkák adtak neki ollyan muzsikát, hogyha muzsikált rajta, muszaj vót táncolnyi mindenkinek.
– Mondja má' el azt a mesét!
Hát, elment a keresztútra, vett magáho' egy fekete macskát. Luca napkor, december tizenharmadikán. Elment a kereszteződésre, ozt' ottan ült. A boszorkák meg akkor nagy mulatságot csináltak. A keresztúton. Ezt még az öregapám mesélte nekem, mikor ollyan kisgyerek vótam. Ozt', hát a boszorkák meg elvitték őtet. Mulattak, táncoltak. Muzsikáltak, táncoltak, minden. Adtak néki muzsikát, ollyat, no, hogy hát, aszondja, ezen mindenki fog táncolnyi! De odaadták neki a muzsikát, elvitték mulatságba, adtak neki egy nagy sálat ajándékba, ő muzsikált a muzsikán, ozt táncoltak. Nagy sálat. Reggel, aszondja – de ez hülyeség – hát, a cigány berúgott, a muzsika memmaradt neki, aszondja, de reggel felocsúdik, nem tudja a nyakát lenyomni, csak így állt a feje hátrafele. Hát, aszondja, amit a nyakába köttek azt a sálkendőt, egy nagy lófej csüngött neki. A hegedű memmaradt, aszondta öregapám, ha igaz, de valóba', aszondja, ha úgy vót, amikor az elkezdett muzsikálnyi, aszondja, muszaj vót táncolnyi mindenkinek. Nem bírták abbahagynyi, még ő abba nem hagyta, muszaj vót nekik táncolnyi. Hogy igaz-e, hát azt én nem tudom…"

Bussa (v. Nógrád vm.) 1996.
Elmondta Görcsi József „Csikena" – prímás, sz. 1926. Bussán.
Gyűjtő: Agócs Gergely.

Görcsi József „Csikena" Bussa (v. Nógrád vm.) 1996.

1/16. ELRAGADÁS I.

„Olyat is beszítek, hogy ēment muzsikányi egy ember a szőlőhegyre – mindig a zenészek jártak így muzsikányi –, aztán megitatták, ozt ahogy be vót rúgva, így ētínfergött. Ahogy megyen, hát egy nagyon nagy úri társasággā' tanákozik, hát azok ēvittík ütet egy igen fínyes vendíglőbe. Ahogy oda ēvittík, hisz aztán akkor ott nagyon megvendígöltík – ő azt így bekípzēte, vagy mit csinát –, meg telirakták a zsebit bankókkā', meg az a

Rákóczi, vagy minő píz vót – de ez má' nagyon rígen vót, őneki, a' apámnak a' öregapja mesíte – és hogy akkó' reggēre, meg hogy hun vót, itt a Ciglédbe' vót egy nagyon nagy fa. Azon vót, és teli vót a ló-izévē, szóvā' trágyávā' a zsebe nekije. A zsebei. A fa tetejin vót, úgy vettík le. Hát, hogy az hugyan kerűt oda akkor… A nagy vendígsígbő reggēre ott íbredt fő'. Hogy aztán ez álom-i vót, vagy mi vót, ezt a' én apám a' öregapjátú' hallotta. Ilyenek vótak."

Kürt (v. Komárom vm.) 1997.
Elmondta Farkas Rudolfné Csillag Aranka sz. 1930. Kürtön.
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/17. ELRAGADÁS II.

„Éin vóutam Hosszúszóun muzsikálnyi lagziba. De a lagziba verekezéis vóut, Véige lett a lagzinak tizenkéit óurakkor. Mikor a menyasszonynak a fejit beköttéik. Gyöttőünk haza, gyalog. Gyalog, mer' akkor gyalog jártóunk. Gyöttőünk be egy vőügybe, má' nem messze vóutónk haza, hát, oan épűletek vóutak, mintha rendesen laktak vóuna benne. Nagy éipületek. És vagy tíz lyány táncolt az út közepin, minket meg lefogtak, muzsikálnyi kellett. De péinzt, há' rakták a bőgőbe, rendes péinz vóut mielőttőnk. Má' mondtuk egy' a másnak, hogy »Itt má' keresőnk!« – Ödön bátyám, az öreg. »Itt keresőnk«, aszondja, de nem papírpéinzt, ha rendes vaspéinzt, mint az arany, úgy villogott! Amikor beledobták, úgy koppant. Énnekem adták, a, én raktam be a bőgőbe' a pénzt. No, hazamentőnk, kiráztuk a bőügőüt: »No, most majd ebbőü' má' jut!« Lagzit is muzsikáltóunk, meg az a sok péinz, ami bement, allyig bírtam haza. Féilen vóut a bőügőü! Mikor kiráztuk, cserep vóut! Mielőttőnk meg pénz vóut! No?!
– Ozt kik vótak azok az asszonyok?
– Hát honnan ösmertem vóna, hogy kik vóutak? Nem ösmertük, csak őünekik ottan úgy vóut, mintha mulatás lett vóuna, ozt minket elfogtak útközbe', ozt muzsikáljóunk. De fizetnyi fizettek. Örűltőünk a pénznek, igaz-e, hogyne örűlné', mindenki örűl a péinznek, ha sok péinzt keres! Itten meg cserep vóut, mikor kiráztuk. Az mind ördögi mesterséig, az ilyenek."

Szalóc-Gombaszög (Szlovákia, v. Gömör és Kishont m.) 2000.
Elmondta Hugyár Sándor „Miku" – bőgős, sz. 1922. Csoltón (Szlovákia, v. Gömör és Kishont m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/18. A FEHÉR EGÉR

„[…] De vóut, valamikor vóutak. Abba' a világba, mikor, mikor, de csak mikor ēn születtem, ezt is csak apáméiktó' hallottam, hogy ilyenek vóutak. Hogyha megkezdtēk a muzsikálást, abba nem tudták hagynyi. Meg valami fehér eger vót a hóuna alatt, vót oan fehér eger, az mindenféle mester, akarmilyen, oan prímás nem vót. Mint a madár, mikor fütyűl. Az az eger adta bele az emberbe, aki hordta, azt az erőüt. A' mmuzsikált. Úgy, hogy abbahagynyi nem tudták. Csak amikor ő megúnta. Az eger. Oan fehér egeret mondott apám, hogy oan vót, így a hóna alatt, annak az embernek. Ilyenek vótak, abba' az üdőbe', apám üdejibe. Fiatalember vót apám, mikor ezt történt, én meg oan suhanc fiú vótam, mikor ezt beszélgette nekőnk. Hogy hát, igaz vót-e, nem-e, azt ēn nem tudom.

Szalóc-Gombaszög (v. Gömör-és Kishont vm.) 2000.
Elmondta Hugyár Sándor „Miku” – bőgős, sz. 1922. Csoltón (v. Gömör-és Kishont m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

1/19. A TUDOMÁNY ÁTADÁSA

„Ez a Lontra Gyula, a’ száz ördög vót! Mikor a bátyja haldoklott, az a’ Ágoston, – Zsíros Ágoston, az ördögprímás, én is nála tanútam, Balogon,– aszondja, kűdjétek be nekem a Gyulát! Má’ akkor is ő nagy prímás vóut, ez a Lontra. Balogi vót. Bement, mi van bátyám? Könnyezett a cigánygyerek, a bátyját sajnálta. Azé’ hítalak fiam, aszondja, gyere, hagy fogjak veled kezet. Átadom neked a tudományom. Kezet fogtak, egybő’ a lélek kiszakadt belőle. De aszondják az öreg cigányok, hogy az olyan cigány vóut, hogy azé’ mondják, hogy nem tiszta. Bent vóut a szobába, így, e, bent vóutak nála, meg akartak vennyi tőle egy brácsot. Ozt akkor, hogy így eresztenek a kúcsok, meg úgy-e, óucsáróták a hangszert, má’ hogy engedjen az öreg az árbó’, igaz-e. No, aszondja, engedd le azt a brácsot! Fel vót a brács stímelve. Hát, leengedte a cigány, ozt aszondja, most akaszd fel a szögre. Felakasztotta, aszondja, gyere ki! Kimentek, bevitte a konyhára, no gyerőnk be! No, húzd végig rajta a vonóut! Ozt ki vót hangolva a brács.
– Akkor ez ki vót?
[Súgva mondja]: – *Ez az Ágoston.*
– Akinél maga tanút?
– *Akiné’ én tanútam.*
– Aha!
– *No, most ennek, – nem azt mondom neked, ez a Lontra gyerek – azóta ozt ennek, Gërgőü príma, terc, cimbalom, mindegy vóut!* [értsd: minden hangszeren egyformán tudott játszani] *Akkor magáho vette a testvérit – mer’ ők Vilhent Gyulával édes testvérek vótak –, Vilhent Gyulábó’ ő csinát embert!* [értsd: ő tanította meg cimbalmozni]. *Cimbalmon is olyan vót, ez a Lontra gyerek. Velőnk is járt vagy kēt esztendeig, mer’ minket igen bírt. Látta, hogy dzsanázónk, ugye…”*

Rimaszombat-Tamásfala (v. Gömör-és Kishont vm.) 1993.
Elmondta Molnár László „Kígyó” – prímás, sz. 1921. Alsókálosán (v. Gömör-és Kishont m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

A mesterség elsajátításának társadalmi intézménye a cigányzenészek körében

A hagyományos zenei kultúra kutatási témakörei közé tartozik a zene hagyományozódásának, az átadás - átvétel mechanizmusának vizsgálata is. A vokális zenei hagyománnyal foglalkozó monográfiákban helyenként találunk ugyan a zene elsajátításához és használatához kapcsolódó adatokat is,[103] a hangszeres zene folklórjának hasonló vonatkozásairól viszont még ennél is kevesebb leírás áll rendelkezésünkre. A zenésszé válás folyamata a szó társadalomnéprajzi vonatkozásai szerint különbözhet. A hivatásos zenészek körében a szakmabeliséget a zenélésnek, mint megélhetési formának (és ezzel együtt életformának) szemlélete határozza meg, tehát itt a zeneesztétikai értékítélet másodrendű szerepet kap. A zenészek tehát azt tekintik zenésznek, aki ezzel keresi a kenyerét, míg a kedvtelésből muzsikáló ember, legyen bármennyire magas szintű is a hangszertudása nem számít szakmabelinek. A zene megrendelői ezzel szemben zenésznek tekintették azokat a félhivatásos dudásokat is, akik a magyar nyelvterületen általában a pásztorok közül, de szinte kivétel nélkül a földművelő parasztság körén kívül esők közül kerültek ki, és ez a kívülállás határozta meg a társadalmi hovatartozásukat is. Nyilvánvaló, hogy ez esetben a hangszeren játszó embert szociokulturális közegében a zeneszolgáltatás ténye mellett annak minőségénél, zenei színvonalánál fogva (tehát bizonyos esztétikai értékítélet alapján) tekintik zenésznek.[104]

A zenélés, az instrumentális készség elsajátítása mindenképpen egy bonyolult, a kívülállók számára rejtett "szakképesítési" folyamat, melynek vizsgálatával szükséges és tanulságos foglalkozni. A magyar hangszeres népzene kutatásában ezzel a témakörrel leginkább Sárosi Bálint és Halmos Béla írásaiban találkozhatunk.[105] E két szerzőnél azt tapasztalhatjuk, hogy - félretéve a cigányzenészek körül kialakult eredet- és előadásmód-problematikát - vizsgálat alá vették a hangszeren való muzsikálásnak, mint néprajzi jelenségnek a közösségi életformában megjelenő további aspektusait is. E kutatói munka eredményességének előfeltétele volt az a szemléletváltás, amelynek lényege, hogy a vizsgálat a zenei anyagot nem a dallam, hanem annak előadója felől közelíti meg.[106] Ez a módszertani újítás lehetővé teszi, hogy megállapítsuk, milyen tényezők határozzák meg az előadásmód konkrét formájának rögzítését, valamint azt, hogy miként hatnak a hagyományozódási folyamatok és átadási technikák a hangszeres népzene előadói stílusának, az ebben tapasztalható táji jellegzetességeknek alakulására.

A hagyományos zenészképzés intézménye és rendszere

Dolgozatom jelen fejezetében - az eddig közölt fontosabb tanulmányok érintésével - saját gyűjtéseim alapján kívánom jellemezni a mai Szlovákia magyarlakta területein élő hivatásos cigánymuzsikusok zeneoktatási gyakorlatát és ennek a hagyomány által rögzített intézményes

---

[103] Barsi E. 1984, Berecz A. 1998, Halmos I. 1959, Járdányi P. 1943, Kiss L. 1982, Vargyas L. 2000.

[104] A dudás pásztorok gyakran arról számolnak be, hogy a zeneszolgáltatásért redszerint csak jelképes fizetséget kaptak, azt is többször étel-ital, illetve egyéb naturáliák, mint pénz formájában.

[105] Sárosi B. 1972, 1980, 1996, 49-58., Halmos B. 1980.

[106] A kilencvenes évek szakirodalmában, elsősorban Pávai István, Juhász Zoltán és Sebő Ferenc publikációs tevékenységében találkozhatunk hasonló szemlélettel. L. Pávai 1993, 1994, Sebő F. 1994, Juhász Z. 1994, 1998.

rendszerét. A rendelkezésemre álló adatokat többnyire idős cigányzenészekkel rögzített interjúk szolgáltatják, melyek alapján kirajzolódik egy, az egész vizsgált területen többé-kevésbé egységes, hagyományos "tanmenet", s viszonylag általánosnak mondhatók az adatközlőim körében tapasztalt konkrét oktatási eljárások is.

A hangszerkezelés elsajátítása a muzikalitás emocionális és hallási tényezőin túl még egy mozgáskoordinációs, mondhatni ügyességi többletkészséget is igényel. A zenészpozíció a hagyományos zenei kultúrában egy specifikus társadalmi szerepvállalást is jelent, s ebből kifolyólag e pozíció elfoglalásához egyfajta mentalitás-béli rátermettség is szükséges. A többtagú hangszeres együttesekben a belső szereposztásnál is megfigyelhető, hogy az egyes hangszerek mellé a mulattatásban vállalt aktivitás szerint különböző lelkialkatú egyének kerülnek.[107] Ezek az összetevők alapfeltételei annak, hogy egy gyermekből zenész válhassék. A hagyományos hangszeres zeneoktatásban is a vázolt képességek határozzák meg azt, hogy érdemes-e a gyermek tanításával, illetve taníttatásával foglalkozni, és azt is, hogy egyáltalán milyen szerepvállalásra lesz később alkalmas a muzsikával való szórakoztatás gyakorlatában:

> *„Én gyerekkoromba' prímásnak indúltam, mer' már éin a muzsikát, azt nagyon szerettem, meg hát, ugye, fülhallásom is vóut hozzávaló; mán le vóut apám egyezve a Patai Vilmus bácsinál, Ungváron. Erre aztán mán kezdtem hegedűlgetni, de aztán, ugye, olyan széigyenlőüs pulya vóutam, hát látták, hogy jobb lesz nekem a kontra, meg a brács. Aztán így a nagybátyám magához vett Csapra. Anná' tanúltam meg rendesen is,* [itt: klasszikus húrozású hegedűkontrán, vagy brácsán] *meg háromhúroson is…"*
>
> Nagytárkány (v. Zemplén vm.) 1993.
> Elmondta Horváth Zoltán brácsás, sz. 1933. Nagytárkány, (v. Zemplén vm.)
> Gyűjtő: Agócs Gergely.

Felvidéki népzenei gyűjtéseim során alkalmam nyílt közelebbről is megismerkedni az akusztikus hangszereken muzsikáló zenészek utolsó generációjával. Megfigyeléseim szerint Szlovákia magyarlakta területein az őket követő nemzedékek muzsikusai már nemcsak a zenei repertoár gyökeres megváltoztatásával, hanem az új, elektromos hangszereléssel is eltávolodtak a hagyományos zenei kultúra dallamvilágától, és ezzel párhuzamosan kiléptek a zenei életet szabályozó társadalmi kapcsolatok, intézmények, szabályok és értékrendek rendszeréből is. A hagyományos zenészképzés menetét a magyar szakirodalomban elsőként Sárosi Bálint vázolta fel:

> *"A hivatásos zenészek zöme maga is zenészcsaládból származik. Az első útbaigazítást rendszerint apjától, idősebb testvérétől vagy valamelyik rokonától kapja. Családja vagy önmaga később anyagi áldozatot is vállal azért, hogy megfelelő hangszerrel elismert mestertől tanulhasson. Kezdettől fogva nemcsak repertoárt tanul,*

[107] Ezzel kapcsolatban érdekes lenne megvizsgálni a magyar szépirodalomban itt-ott jelentkező cigányzenész-jellemábrázolások típusait. Az, hogy rendszerint minden hangszerhez más-más testi-lelki tulajdonságokkal jellemzett figura kerül, szintén e belső szereposztás felismerésére utal.

hanem a hivatásos zenélés mesterfogásaival ismerkedik. Emellett már gyerekként gyakorolja a közönséggel való bánást, ahhoz alkalmazkodást…" [108]

Saját gyűjtési tapasztalataim is ezt a gyakorlatot bizonyítják. A hagyományozódás folyamatát kifejező, oly sokszor hangoztatott "apáról-fiúra" modell itt másodrendűvé válik; a "mesterség" elsajátítása már specialisták segítségével történik. Hangsúlyoznunk kell, hogy az oktatással foglalkozó zenészek nem kizárólag a tanításra szakosodott muzsikusok. Az a tény, hogy nem minden elismert zenész tevékenykedik egyben oktatóként is, viszont jelzi, hogy ehhez a hagyományos kultúra rendszerében is speciális, az oktatáshoz szükséges képességek és ismeretek szükségesek. A hagyományos hangszertanítás "organikusan" kifejlődött rendszerében éppen ezek a képességek azok, melyek alapján az adott zenészhez - látván oktatási sikereit - a környék muzsikusai szívesen viszik taníttatni a gyermekeiket.

Vizsgálatom során a tárgyalt terület 45 településéről sikerült a hagyományos zenészképzésről szóló adatokat gyűjtenem.[109] A rendelkezésemre álló adathalmaz meglehetősen heterogén. Az első ilyen természetű adatok nagyrészt a zenei felvételek járulékos információiként kerültek bele a helyszíni jegyzőkönyvekbe. Ilyenkor az adatközlők a tanulásuk történetének csak egyes - számukra fontosabbnak tűnő - részleteit emelték ki, így aztán a tanmenet egymást követő lépcsőfokaira csak a mozaikszerűen összeálló részletek alapján lehetett következtetni. A későbbi tematikus kérdezés nyomán kiderült, hogy Szlovákia magyarlakta területeinek teljes szélességében elég élesen kirajzolódik egy többé-kevésbé egységes hangszeres zenepedagógiai gyakorlat. Az adatok túlnyomó többsége magáról a tényről számol be, t. i. hogy a kérdezett zenész gyermekkorában rövidebb-hosszabb ideig családjától, otthonától távol tanult egy - a környék zenésztársadalmában elismert - idősebb muzsikustól. A bővebb beszámolók arról is tudósítanak, hogy a tanítvány szülei ezért a "mesternek" fizetséget biztosítottak.[110] Ezt pénzben, esetenként (főleg szegényebb vidékeken, illetve ott, ahol a cigányság a parasztságtól nagyobb szociális távolságban élt) naturáliákban (rendszerint valamilyen termény formájában) adták át egyszeri térítés formájában, vagy ami gyakoribb volt, meghatározott részletekben. Előfordult az is (ha a mester a tanítvány szülői házától, vagy annak valamely közeli rokonától nem messze lakott), hogy a tanítvány az oktatás időszakában otthon lakott, illetve a rokonánál volt szálláson, és csak a "tanórák", gyakorlatok idején tartózkodott az oktatónál. Az adatok többsége viszont arról tanúskodik, hogy a tanítvány a mesternél volt "kovártélyon". Ilyenkor a szülőkkel meg kellett egyezni a tanítvány ellátásáról, tehát hogy a szálláshely biztosítása mellett a szülők bizonyos alapanyagok (bab, liszt, stb.) formájában hozzájárulnak a gyermek élelmezéséhez is, vagy arról, hogy ennek költségeit beleszámítják a fizetségbe. A szülők és a mester között a tanításért járó fizetségről írott szerződés általában nem készült. Több történetből értesülhetünk a céhes élet rendszerére emlékeztető, valóságos mester-inas kapcsolatról, mely az

---

[108] Sárosi B. 1980, 81.

[109] A térképmellékletben ezeket tüntettem fel.

[110] Az oktató zenészeknek nem volt külön megnevezésük, sem megszólításuk, hiszen a tanítói státuszban tevékenykedőt rendszerint a tanítvány családjának szülői, vagy nagyszülői korosztályához kollégiális, vagy esetenként bizonyos fokú rokonsági kapcsolatok is fűzték.

oktatás ideje alatt az oktató és a tanítvány között kialakult. Az oktató családja gyakran elvégeztette a tanítványokkal a ház körüli kisebb munkákat is. Vizet hordtak, jártak az erdőre fáért, vigyáztak a mester családjának gyerekeire, s ez a szülők beleegyezésével is történhetett. Helyenként előfordult az is, hogy az oktatási időszak vége felé a tanítványok már eljártak bálokba, lakodalmakba "kisegíteni" a mester zenekarát,, s megesett, hogy ezért csekély fizetséget (rendszerint az egy főre jutó rendes honorárium felét) is kaptak.[111] Egyes adatok arról tanúskodnak, hogy egy-egy oktató körül valóságos iskola alakult ki, amikor egyszerre több tanítványt is vállalt. Másutt a zenészek elmondásai alapján megismerjük azokat a tanító-zenész egyéniségeket, akik egy-egy vidék muzsikusainak több generációját készítették fel a zenei pályafutásra. Ilyenek voltak az ungvári Patai Vilmos és Haga Nándor, a balassagyarmati Baranyi Dezső, a nagymegyeri Patkoló Ferenc, az érsekújvári Virág Zsigmond, vagy a nagybalogi Oláh Ágoston.[112] Ezek a mesterek egy-egy körzet meghatározó, élenjáró muzsikusainak számítottak. Oktatási módszerükkel mintegy a természetes kiválasztódás útján alakították egy-egy kisebb tájegység zenészeinek játékstílusát, olyannyira, hogy a beavatottak a hangszeren előadott dallamok díszítményei vagy a játékmód egyéb jellegzetességei alapján meg tudják határozni, hogy melyik zenész melyik mesternél tanult. Ebből is láthatjuk, hogy a zenészképzés hagyományos intézményének vizsgálata elvezethet a hangszerjáték táji jellegzetességeinek, illetve ezek kialakulásának kérdéskörére is. A mesterek egy-egy körzet hangszeres zenéjében egységesítő szerepet játszottak, és fontos közvetítői voltak a zenei divatok, az "új nóták" terjedésének.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a cigányzenészek zeneoktatási rendszere az esetek túlnyomó többségében tisztán auditív módszertanra épít, nem szerepel benne sem kotta, sem egyéb írásos segédanyag (a mesterek nagy része valószínűleg funkcionális analfabéta volt). Azok az adatok, amelyek az ún. cigánykottáról szólnak (mely a húrok ábrázolásával és az ujjak számokkal jelölt elhelyezkedésével fejezi ki a zenei szituációt), további megerősítésre várnak.[113]

Az adatközlők tanulás-történeteiből a következő tanmenet általánosítható:

1. A zenészcsalád gyermeke a családi körben már a harmadik életévében megtanulja énekelni az első néhány egyszerű dallamot, s hatéves korára már több tucat dal előadására képes. Megtörténik tehát a zene alapszintű elsajátítása, a gyermek az első zenei élményeket az auditív kódolás és az aktív használat relációiban éli meg.

2. A gyermek hat-hétéves korában kap először hangszert a kezébe, s az apja vagy más közeli rokona megismerteti őt a hangszerjáték alapjaival. A tehetséges gyermek rövid időn belül alapszinten el tudja játszani az általa ismert dallamok nagy részét.

3. A mester előtt megjelenik a tanítványjelölt, általában szülei kíséretében, hogy megmutassa milyen fokon jártas a hangszerén. A mester meghallgatja a gyermeket, kipróbáltatja vele a hangszert, s csak ezután nyilatkozik, hogy vállalja-e a tanítását, vagy nem. Ez gyakorlatilag egy felvételi

---

[111] Moholban (v. Torontál m.) a tambura-oktató muzsikus a kocsmában zenéltette a tanítványait, s az így szerzett bevétel őt illette. Felföldi László szíves közlése.
[112] L. Agócs G. 1994a, 1994b.
[113] Saját gyűjtés, elmondta Dancs Tibor prímás 1992-ben, Nyíriben (Zemplén m.). Született Pálházán, 1933-ban.

vizsgának felel meg, melynek keretében a szülők megegyeznek a mesterrel a fizetség módjában és mértékében.

4. Az oktatás többnyire tanítási "órákon" zajlik, a mester házában. Ezeken a képzés gyakorlatilag két részből áll: az egyéni foglalkozásokból és a zenekarral való együttmuzsikálásból. Az egyéni képzés keretében a dallamok elsajátítása mellett a hangsúlyt a helyes előadásmód kialakítására fektetik, mondhatni ez a képzés fontosabb része.[114] Ide tartoznak a hangszerkezelés, a díszítmények elsajátításának kérdései: a vonókezelés, az ujjrend, a regiszter-, illetve fekvésváltások technikája, a hangnemek ismerete, a ritmizálás, a dinamikai fokozás, stb. Az egyéni foglalkozásokon az egyes dallamokon kívül (a hagyományos darabok mellett itt az újdonságok, a mindenkori aktuális divat zenei termékei is szerepelnek) ujjrend-, illetve hangsorgyakorlatokat is tanulnak a növendékek.[115] A dallamok elsajátításában nem a mennyiség a mérvadó szempont, az oktatás sokkal inkább a stílusos előadásmód kiépítésére irányul. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a mester csak 20-40 dallamot tanít meg a növendéknek, azokat viszont a legapróbb részletekig kidolgozva adja át. Így lehetőség nyílik arra, hogy rögzüljenek azok a hangszerkezelési technikák és díszítőfordulatok, amelyek alapját képezik az adott tájegységre jellemző előadói stílusnak. Ha az adott dallamnak nincs meghatározott hangneme, "nincs valamilyen hangból letéve" (pl. a legtöbb verbunkot kötött hangnemben adják elő), akkor általában több hangnemben is megtanítják ugyanazt a nótát. Ez elsősorban a parlando-dallamokra vonatkozik, melyek esetében várható, hogy a mulattatás gyakorlatában alkalmazkodni kell az ének hangneméhez. Ha a tanítvány már megfelelő szinten tud (játszani, illetve kísérni) néhány dallamot, az oktató, aki rendszerint maga is aktív zenész, elviszi a saját zenekara próbájára, illetve a tanításhoz összehívja a bandáját. Ilyenkor az oktató a hangszernek, illetve a zenésznek a zenekarban betöltött elvárt szerepét a hagyománynak és az adott muzsikálási alkalom (valamint az ehhez kapcsolódó dallamok) funkciójának megfelelően gyakoroltatja a növendékkel.

5. A egész oktatási időszakot egy "vizsgabemutatkozás" zárja le. A rendszerint szintén zenész apa a megbeszélt idő elteltével eljön az oktatóhoz, hogy meghallgassa a gyermek produkcióját. Ezen a meghallgatáson a növendéknek rendszerint a tanítómester zenekarával kell muzsikálnia. Ha megfelel, attól fogva teljesértékű zenésznek számít. Ha ezután elmegy muzsikálni, már mindenki által elismert joggal követelheti a fizetség egy főre jutó teljes részét.

Erre a zeneoktatási módszertanra a mai iskolai zeneoktatásnak (és itt nem csak a népzenei zeneiskolákra gondolok) két oknál fogva is érdemes lenne odafigyelni. Egyfelől azért, mert - véleményem szerint - ha azt akarjuk, hogy az általunk átvett értékek az új környezetben ne váljanak üres pózzá, a hagyományból nemcsak magát az "anyagot", hanem (amennyire ez lehetséges) a hagyományozódás folyamatait is át kell örökítenünk; másfelől pedig azért, mert a hagyomány ebben az esetben kialakította a hangszeres zene elsajátításának a lehető legtermészetesebb, mondhatni organikus módszertanát. Ha jobban megfigyeljük, a gyermek ebben a folyamatban hasonlóan tanul meg zenélni, mint ahogyan korábban a beszédkészséget is elsajátította. Először élményszerűen megismerkedik a hangszerrel (az első lépések rögtön értelmezhető, sőt, a gyermek számára élvezhető

---

[114] Vö: Sárosi B. 1971, 184.

[115] Adatkozlőim ezeket az egyszerű darabokba rejtett gyakorlatokat többször el is játszották, bizonyítva ezzel, hogy rögzítésüket az oktatók általában fontosnak tartották.

eredményt: kész dallamot hoznak), nem beszélve arról, hogy már eleve egy ismert zenei anyagot kell a hangszerre alkalmaznia. Csak ezután kerül sor a szakmai követelményeknek megfelelő technikák (nemcsak konkrét zenei, hanem magatartásbeli természetű előírások) elsajátítására.

Hiszen a zeneiskolákban sokszor épp az imént vázolt tanmenettel ellentétes sorrendben zajlik a hangszeroktatás. Először egy bonyolult jelrendszerrel (ti. a szolfézzsel és a hangjegyírással) ismertetik meg a gyermeket, amelyből a végén egy következő áttételen, a hangszeren keresztül kell levezetnie a zeneiség megértését, hiszen magát a dallamot a növendék legtöbbször a kottából ismeri meg. Természetesen, a kottaismeret nagyon fontos része a zenei műveltségnek. Véleményem szerint azonban ezt akkor kell a gyerekekkel megismertetni, amikor már van egy alapszintű, gyakorlati zenei képzettségük, tehát amikor már "élményszinten" tudnak muzsikálni. Következő lépésként ennek az ismeretanyagnak az absztrakt leképezéseként kellene kifejleszteni a muzsikáló gyermek tudatában a zene kottába való kivetítésének képességét. Mert ugye, az édesanyák sem a képes ABC-ből tanítják meg gyermekeiknek az első szavakat…

A hagyományos hangszeroktatásnak az imént leírt a formáját egyes idős felvidéki magyarcigány muzsikusok a legutóbbi időkig folytatták. Az alsókálosai Molnár László lakásán például utoljára 1992 őszén lakott egy tanítvány két hónapon keresztül. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy az új, elektromos hangszerekkel muzsikáló zenekarok képzésében mennyire él tovább, illetve milyen szerepet kap az itt leírt zeneoktatási gyakorlat. Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy a számos egyéb jelenséghez hasonlóan ezen a területen is néhány beidegződött eljárás valamilyen formában túlélte a viharos hangszer- és repertoárváltás korszakát.[116]

A történeti háttér

A magyarországi cigányzenészekről szóló leírások a XIX. század elejétől kezdtek szaporodni. Ezek a beszámolók a legtöbbször figyelmen kívül hagyták a tanulás körülményeit, hiszen ez nem illett az ösztönösen, mintegy a genetikai predesztináció nyomán muzsikáló cigányzenész elképzelt, romantikus képéhez.

A cigányzenészek oktatásának előzményeit mindezideig a legbehatóbban Sárosi Bálint vizsgálta meg egy 1972-ben megjelent tanulmányában.[117] Ebből megtudhatjuk, hogy a múlt század elején számos cigányzenészt a főurak taníttattak zenetanárokkal. Ezektől a tanároktól sajátíthatták el azt a zenét és zenélési módot, amelyre nemcsak magyar urak, hanem bécsi császári hercegek és még a nápolyi királyné is táncolt.

> *„Amióta csak figyelemmel kísérhetjük a cigányzenészek magyarországi múltját és jelenét, rengeteg adatunk van arra vonatkozólag, hogy tanulniok kellett, idomulniok az urak és a városi polgárok gyorsabban cserélődő ízléséhez ugyanúgy, mint a lassan változó paraszti hagyományhoz..."*[118]

---

[116] Ez leginkább talán az új zenekari felállások akusztikus hangszerei, a szaxofon, a harmonika, és a több területen még mindig használatban levő hegedű esetében valószínűsíthető.
[117] Sárosi B. 1972, 24-37., 144-167.
[118] Sárosi B. 1972, 34.

A XIX. század ötvenes éveitől kezdve gyakran értesülünk arról, hogy a cigányzenészek iskolázott zenész segítségét veszik igénybe, aki őket pénzért kottaolvasásra tanítja, vagy aki kottából tanít be nekik új darabokat.[119] Innen származhat tehát muzsikusaink zeneoktatási gyakorlata. Amit pénzért kaptak, azt pénzért is adták tovább az elődeik, s azok a műveltségi elemek, amelyek ebben a keretben a hagyomány kötelékébe kerültek, az idők során folyamatosan csiszolódva kialakították azt az oktatási formát, mely az adott funkciót tekintve a legmegfelelőbb a hangszeren való zenélés tudásának elsajátításához.

Érdekes, hogy az erdélyi magyar cigányzenészekről szóló leírások a zeneoktatás ilyen intézményesült módját csak elvétve említik.[120] A nyomtatásban megjelent írások többsége csak a családi körben történő hagyományozódásról tudósít.[121] Saját erdélyi gyűjtéseim során sem találkoztam a felvidéki cigánymuzsikusok körében tapasztalt zeneoktatási gyakorlattal, s értesüléseim szerint a zenészmesterség fogásainak átadása Erdély-szerte ma is többnyire családi keretek között történik.[122] Talán ennél is meglepőbb, hogy – amennyire azt a gyűjtéseim adatai tanúsítani tudják - a szlovák nyelvterületen tevékenykedő cigányzenészek körében is a családi keretek között zajló hagyományátadás dominál. Sárosi Bálint fenntebb idézett cikkében rámutatott arra, hogy az első cigányegyüttesek Pozsony környékéről ismertek, s ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a mai értelemben vett "cigányzene" kifejlődésének kezdeti időszakában ezen a vidéken sok magyar főúr lakott, s nincs messze innen az akkori Európa zenei központja, Bécs sem.

Elképzelhető, hogy az általam vizsgált területeken a hivatásos zenészek régebben is mobilisabbak voltak, mint Erdélyben, vagy a történeti Felföld hegyvidéki területein, s ennek köszönhető, hogy az így keletkezett kollegiális kapcsolatok révén - nyugatról kelet felé haladva - a hagyományos zeneoktatás itt mindenütt eljutott az intézményesültség e kezdeti fázisába. Ugyanakkor kézenfekvő, hogy Erdélyben, a monarchia egyik legtávolabbi szögletében a népélet egyébként is több tekintetben elkülönülten fejlődött.[123] Az utóbbi évek gyűjtései arra engednek következtetni, hogy a vizsgált területtel érintkező magyarországi tájegységeken is széles körben elterjedt volt a hagyományátadásnak ilyen gyakorlata. Ennek területi elterjedtségéről, illetve egyéb vonatkozásairól a megfelelő adatmennyiség hiányában viszont ma még korai lenne nyilatkozni.

Feltűnő, hogy a vizsgált terület egyes vidékein szinte minden nagyobb falura jutott egy vagy több zenekar, míg más tájegységek esetében egy zenekar egy nagyobb falucsoportot is elláthatott szolgáltatásaival. Míg pl. a volt Gömör megyei Alsókálosa a maga alig 600 lakosával az 1950-es évek végén öt teljes (működő) héttagú cigányzenekarral rendelkezett (hasonlóan a közeli Nagybaloghoz, Hanvához, Csoltóhoz, vagy Szútorhoz), addig az Ipoly középső szakaszán ugyanebben a korban a Bussától Ipolyhídvégig található magyarlakta falvak közül (cca 40 km) csak Dacsókesziben és Leszenyén működött egy-egy zenekar. Eddigi gyűjtéseim alapján Szlovákia déli sávjában három településcsoportban volt feltűnő a vonósbandák ”sűrűsége”. Az egyik a Csallóköz felső, Pozsony és

---

[119] Sárosi B. 1972, 148.
[120] L. Almási I. 1980, 273-274.
[121] L. Halmos B. 1980, 90-92.
[122] Pávai István szíves közlése nyomán
[123] L. Kósa L. 1996, 280-339.

Dunaszerdahely közé eső része, a szomszédos történelmi Mátyusfölddel, a másik a Bars, Nyitra és Esztergom megyékhez tartozó falvak csoportja kb. a Léva - Párkány - Érsekújvár háromszögben, a harmadik pedig a már említett terület Rimaszombat és Pelsőc között. Ha megnézzük e területek társadalmi képét, kiderül, hogy itt találhatók a szlovákiai magyarság jellegzetes kurialista településcsoportjai. Tény, hogy a vajkai és a doborgazi szék kisnemesei az egyházi nemességhez tartoztak,[124] Pozsony vonzáskörzetében azonban a jelentősebb magyar arisztokrata családok képviselői (elsősorban az országgyűlések miatt) igyekeztek maguknak kiépíteni egy-egy főúri udvarházat.[125] Tudvalevő, hogy a kurialista kisnemesek az életformájuk túlnyomó részében általában nem sokban különböztek a velük egy tájegységen élő parasztságtól. Ami viszont jól meghatározhatóan elkülönítette őket, az a mentalitás. A nemesember mentalitásához pedig (a magyar nyelvterületen különösen) hozzátartozott, hogy a legkisebb családi összejövetelt, ünnepet is a lehető legnagyobb pompával ülje meg. A fényűzés egyik leglátványosabb kifejezője a zene, illetve a hangszeres együttes (ha nem is "tartása", de legalább) megfogadása volt. Ez a mentalitásbeli különbség az erős eredettudat révén pedig a rendiség korszakát is túlélte, és az adott települések körzetében megnövelte a hivatásos zenészek iránti keresletet.

A fentebb vázolt zeneoktatási rendszer kialakulásával ez oly módon függ össze, hogy ezekben a körzetekben a fokozott kereslet talán fokozott zenei igényességet is jelenthetett, ami ösztönözhette, és (egyben gazdaságossá téve a befektetést) indokolhatta a zenészképzés alapfokú intézményesítésének kialakítását. [126]

Emellett természetesen nem szabad megfeledkeznünk az 1850-es évektől gyors ütemben polgárosodó városok zenei életének hatásáról sem. Több esetben fény derült arra is, hogy a cigányzenészek az adott vidék központjának számító városokban zeneértő nemcigány mestereknél (színházi embereknél, kántortanítóknál) is tökéletesítették tudásukat.

Függelék 2.

A függelékben található szövegek saját gyűjtéseimből származnak, lejegyzésük a helyszíni jegyzőkönyvek vagy a hangfelvételek alapján készült. Az adatok az 1990-es évek első felében lettek rögzítve.

"Nyolcéves koromban kezdtem tanulni muzsikálni a bátyámtól, Ruszó Bélától. Akkoriban már neki volt bandája, engem meg minden este tanítgatott… Aztán, amikor már tízéves elmúltam, elmentem Rimaszécsbe, Oláh Gézához, ott "lehúztam" egy hónapot. Ott laktam nála. Azután, (akkor már nagyobb voltam) elmentem Nagybalogra, ott egy Ágoston nevű prímásnál tanultam… De az olyan prímás volt…! Ördögprímásnak hívták, az tiszta ördög volt! Nagy híre volt az egész vidéken… Apám elment hozzá, hogy elvállalna-e. Hát, ő is hallotta híremet… azt mondja:

---

[124] L. Kocsis A. 1997, 9-116.

[125] L. Kósa L. 1998, 179-194, 246-275.

[126] Nyilvánvaló, hogy a zenei képzés intézményesülésénél még egyéb tényezőkkel is számolnunk kell. Nem szabad pl. figyelmen kívül hagynunk a XIX. század végétől – mintegy a polgárosodás egyik szimbólumaként terjedő - tánciskolák ösztönző szerepét sem, amelyek a táncdivatok terjesztésével a zenészeket is az újdonságok elsajátítása felé, tehát a szakmai továbbképzés irányába fordította. L. Pálfy Gy. 1995.

"Zoli bácsi, én elvállalom, de a gyereket meg akarom hallgatni." No, akkor apám felvitt hozzá, kezembe adta a hegedűt, én meg hangokról-hangokra" végigmentem rajta, kipróbáltam a hangszert. Hát, látta, hogy mi van, azt mondja: "Elvállalom!" … Akkor elkezdtem hozzá járni. A neném (itt: "nővérem) Uzapanyiton lakott, annál voltam "kovártélyon". Reggel a nenémnél ettem, már mentem is… Akkor délig ott voltam, de már délután megint felmentem, már azért is, mert a banda mindig szólt… Órára tanított engem ez az Ágoston. Mindig megbeszéltük, hogy mikor van neki szabad ideje, akkorra felmentem, vagy másfél óráig tanított… Amit otthon kigyakoroltam, azt meg kellett mutatni. Ott volt a banda, az kisért. Amíg az egyik nóta nem volt teljesen jó, másba nem fogtunk bele. De ez nem ingyen ment. Meg volt egyezve, abban az időben apám 500 koronát fizetett neki egy hónapra… Akkoriban ez nagy pénz volt, a család énrám keresett… Amikor a két hónap letelt, eljött apám, azt mondja az Ágoston: "No, hallgassa meg a gyereket! (ő leállt nekem tercezni) …én mondom, Zolti bácsi, sok tanítványom volt, nemhogy a szemibe mondjam, de ilyen "fogalmas" gyereket, mint a maga fia még nem tanítottam. Ki merem engedni, hogy zenekart vezessen!" Akkortól aztán a bátyám zenekarában én lettem a prímás…"

Rimaszombat-Tamásfala (v. Gömör-és Kishont vm.) 1993.
Elmondta Molnár László „Kígyó" – prímás, sz. 1921. Alsókálosán (v. Gömör-és Kishont m.).
Gyűjtő: Agócs Gergely.

"Egy cigányembertől tanultam klarinétozni Garamszőlősön. Kovács Kálmánnak hívták, már meghalt… Apám ahhoz adott tanulni, mint egy inast. Nála laktam három évig, apám küldte oda a pénzt, nála kosztoltam. 14 éves koromban mentem oda, ott is jártam iskolába…"

Kolon, (v. Nyitra vm.)1992.
Kurucz Mihály "sípos"[127], sz. 1926 szept. 24. Kolonban
Gyűjtő: Agócs Gergely

"Édesapám kifizetett 500 koronát egy hónapra, akkor elmentem Virág Zsigához Újvárba (Érsekújvár). Nála laktam egy hónapig, hazajöttem, mint zenekarvezető."

Muzsla (v. Esztergom vm.) 1992
Lakatos "Combos" Gyula prímás, sz. 1934 ápr. 28. Muzslán
Gyűjtő: Agócs Gergely

"Először hegedűn tanultam, édesapám meg a nagybácsim tanítottak. Azután Csécsben Budai Gyulánál, meg Saccán a Bunda családnál, Jenő bácsitól tanultam. Édesapámékkal úgy voltak megegyezve, hogy egy hétig itthon leszek, egy hétig meg náluk. De a saccaiakat inkább ide hívták, mert ott kihasználták minket, dolgoztattak. Fáért

[127] A vizsgált területen általánosnak mondható a rezgőnyelves aerofonokra vonatkozó "síp", mint gyűjtőfogalom, illetve az ezeken játszó zenészek megjelöléseként előforduló "sípos" idiómák használata. Megjegyzem, hogy e hangszerek megnevezése Szlovákia magyarlakta vidékein nagy változatosságot mutat. A klarinét neve a Bodrogközben "töröksíp" (!), a Zoborvidéken "furulya", a nógrádi részeken és Gömörben "klanét", vagy "klatnéta", másutt legtöbbször egyszerűen "síp". Ez a heterogenitás nemcsak a klarinét szó idegen hangzásával magyarázható, hanem azzal is, hogy ez a hangszer elég későn került be a falusi cigánybandák eszköztárába. A "síp", "töröksíp" megjelölések ugyanakkor egy – a helyi hagyományból mára már kiveszett - rezgőnyelves hangszertípus hajdani meglétére engednek következtetni.

járunk az erdőre, mert a zenészek nem dolgoztak sehol, egész nyáron minket dolgoztattak. Apám nagyon kevés pénzt fizetett a tanításért, de lisztet, babot, cukrot, krumplit, azt vittek nekik apámék hetente. Akiktől tanultunk, nem tudtak kottát olvasni, mink se tudunk. Saccán másfél évig tanultam, Csécsben meg egy évig. Mentem a Budaiakkal, meg a Bundákkal is muzsikálni, de akkor én fizetséget nem kaptam…"

Buzita (v. Abaúj-Torna vm.) 1996.
Horváth "Bolgár" Béla prímás, sz. 1933 ápr. 25., Buzitán.
Gyűjtő: Agócs Gergely

"Apámtól tanultam muzsikálni, meg Megyeren (Nagymegyer), ott volt egy öreg újvári származású cigány, a Patkoló. Minden másnap jártunk hozzá hatan. Apám fizetett neki a tanításért 60 koronát a régi cseh pénzben. Nem kottából tanította a hangokat, se a nótákat."

Nemesócsa (v. Komárom vm.) 1992
Veszprémi Antal prímás, sz. 1919 okt. 7. Nemesócsán.
Gyűjtő: Agócs Gergely

"Abaújszéplakon voltam tanulni hat hónapig egy jó prímásnál, János bácsinak hívták.

- Hogy ment az a tanítás?

- Úgy tanultam, hogy leültem én is egy külön székre, meg ő is, és így szépen figyeltem az újjrakását, hogy hogy raki.

- Nótákat, miket tanított?

- Tanított csárdásokra, valcerokra, foxra, hallgatókra, tangókra.

- Járt ezért neki valamilyen fizetség?

- Bizony járt; ezér apámnak fizetni kellett, már arra nem emlékszem, hogy mennyit, meg még anyám kaját is hordott, mert olyan szegénység volt. Én ott laktam nála. Nagy bandája volt ennek a János bácsinak, Kassán muzsikáltak Litmannál. Mikor már tudtam egy nótát, vagy kettőt, akkor már vitt a cimbalomhoz, a bandához. A cimbalmoshoz. Ott már összeszedődtek az egész banda, és úgy akkor muzsikáltam…"

Abaújszina (v. Abaúj-Torna vm.) 1994
Potta Géza prímás, sz. 1933 febr. 25. Abaújszinán
Gyűjtő: Agócs Gergely

"Nagykaposon tanultam a Hosszú Józsi bácsinál, ott laktam nála, négyen tanultunk nála egyszerre. Azok a többiek jártak minden nap haza és én ott is aludtam. Először hallgatókat, csárdást, akkordokat tanított, mert a hangismeret, az az első. De az öreg nem ismerte a kottát, fejbűl muzsikált. Apám minden hónapban adott neki 500 koronát és ugye, hát élelmet, azt mindég hozta anyám. Ez 1967-ben volt én akkor kilenc éves voltam. Én voltam a legfiatalabb, kettő volt, ami hat évvel idősebb volt, a Jani meg négy évvel. Azok ki is tanultak, jártak oda 4-5 évet nála, de én otthagytam. Mikor már kitanultak, az öreg elengedte őket, már akkor fel voltak szabadítva. Már akkor mondhatták, hogy "Én a Hosszú bácsinál tanultam!", akkor mán az jó volt, mán vitték őket a bandákba muzsikálni."

Szürnyeg (v. Zemplén vm.)
Ifj. Rostás Kálmán cimbalmos, sz. 1958-ban Szürnyegen
Gyűjtő: Agócs Gergely

„Apám, az vót egy igen nagy cimbalmos. Ott állt a cimbalomja neki a szobába, hát má' - én olyan gyerekecske vótam, má' fel tudtam kapaszkodnyi a cimbalomho, oszt próbálgattam, hogy hogy tud apám olyan szépen játszanyi…

- Hány éves volt akkor, János bácsi?

- Hát, lehettem olyan hétéves, vagy még kissebb, még nem jártam iskolába, de má' tanútam cimbalmoznyi.

- Csak az édesapjától tanult?

- Nem. Mikor má' valamit tudtam, hogy úgy valami nótákat körűbelű kitudtam szedegetni, hát mentem Palástra, a nenémhe, ottan adtak engem tanítani Szalatnyára, Magyari Imréhe'. Az olyan cimbalmos vót, a kezit alig lehetett látnyi, mikor belegyött…

- Hogyan tanította magát ez a Magyari?

- Az kottás ember vót.

- Magát is kottából tanította?

- Nem. Ő értett hozzája, meg a nótákat is ki tudta olvasnyi belőle, de én nem tudtam átvennyi. Meg abba' az időbe' még nekünk az úgy nem is kellett, hogy nem tudtunk vóna annnékű' játszanyi. Akiné fejbű nem ment, nem vót muzsikus!

- Kellett ezért a tanításért, mármint a szüleinek a maga taníttatásáért valamit fizetni?

- Perszehogy kellett. 150 korona vót abba az időbe, csehek alatt a tanítás egy hónapra. Nagy péz vót ! Háromszáz koronaé' egy hízót lehetett venni!

- Meddig volt ennél a Magyari Imrénél?

- Két hónapig vótam nála, nekem má' elég vót. Ott vótam őnáluk, ott laktam. A neném fizette a százötven koronát…

- És hogyan ment ez a tanítás, János bácsi?

- Hát szépen. Ügyes vótam.

- Értem. De miket mutogatott magának a Magyari? Mit kellett gyakorolni?

- Milyen húr, milyen akkord, ilyenek. Egy hónapig. Utánna a nótákat. Mellik hangba hogyan kell kísírtenyi, a csárdásoknak, foxoknak a kiszdési, minden… Oszt akkor má' cimbalmos lettem, vót nagy bandám.

- Ki volt a prímás?

- Kovács Dezső vót a prímásom, ide való vót, Keszihócra (Dacsókeszi), Gácson lakik.

- János bácsi, maga tanított-e valakit az életébe…

- Én? Tizenöt éves vótam, má' tanítottam! Nyóc embert kitanítottam, de az mind rokon vót. Apovai Sanyonak két fiát, fent vannak Pozsonyba', meg az egyik Csehbe', nálam tanútak.

Ipolyharaszti (v. Hont vm.) 1996.
Oláh János cimbalmos, sz. 1916-ban Ipolyfödémesen (v. Hont vm.)
Gyűjtő: Agócs Gergely

„A bátyámtó' kezdtem tanulni, itthol, Oláh Gyulának híták. Aztán, Csívár Sándor vót itt, prímás vót. Híre vót. Egyszer begyöttek hozzá Pestről ketten, ketten…

- Annál is tanult?

- Annál is. Gyerek vótam, tizenkét éves lehettem, jó filhallásom vót, hát beadtak apámék tanúnyi a Csívárho'. Először hegedűnyi tanútam, aszondja: 'Le kell fognyi a húrt, mer' ott má' nem szelel!' Meg hát a vonót kell tunnyi, mikor mennyit…

- Aztán hogy lett brácsás?

- Apámnak az öccsi vó a brácsos, de elmentek laknyi Kajalra, mer' hát sok vót a család, ott meg a' ángyomnak meghalt a nagyapja, hát oda mentek (t.i. az ő házába költöztek). Úgyhogy kellett itthol egy brácsos, mer' apám nem akart mindig idegenyeket hínyi…[Csívár] *Minden hangszeren tudott, mindegy vót neki, hegedű, kontra, brács, bőgő, így oszt kéz alá fogott, mint brácsost. Jó vót a felfogásom, oszt az is ment…"*

Sók (v. Komárom vm.) 1995.
Oláh László "Tyúkos" brácsás, sz. 1926-ban, Szelőcén (v. Komárom m.)
Gyűjtő: Agócs Gergely

A szlovákiai magyarok hangszeres zenei hagyományának táji tagolódása

1. Csallóköz és Mátyusföld

A polgárosodás folyamatai az elmúlt kétszáz esztendőben e két tájegységen (a szomszédos Szigetközzel együtt) a hagyományos kultúra nagy mértékű egységesüléséhez vezettek. Ez az egység a hagyományos hangszeres zenei kultúra területén is érzékelhető, bár az Alsó-Csallóközben a vonószenekarok játékstílusának egyes archaikus vonásai, illetve a régies dallamtípusok nagyobb aránya alapján egyfajta fáziseltolódásra is következtethetünk. Sajnos, a néhány korai dudafelvétel után az első értékelhető hangszeres adatok erről a területről csak az 1960-as évek végétől kezdtek szaporodni, és kezdetben azok is csak pillanatfelvételeknek tekinthetők. A régió hagyományos hangszeres zenei kultúrájáról ezért csak töredékes képet tudunk vázolni, de a a két tájegység egy egységben való bemutatása a viszonylag gyér adatoltság mellett is indokoltnak látszik.

Csallóköz

A Duna a múltban, amíg sodrását nem fékezték gátak és duzzasztóművek, a Dévényi Kapuig egy viszonylag gyors folyású hegyvidéki folyó volt. A Kisalföld síkjára érve azonban hirtelen lelassult és több ágra szakadva kiterjedt belvízi deltát alkotott. A folyó itt rakta le az Alpok aljáról kiszakított és több száz kilométeren át görgetett hordalékanyagát. Ebből az irdatlan homok-és kavicsrakományból épült ki a jelenleg Európa legnagyobb folyami szigetének számító Csallóköz illetve kisebbik, déli szomszédja, a Szigetköz hordalékkúpja. A múltban, a folyamszabályozás előtt az

Öreg-Duna és máig fennmaradt két mellékága, a Mosoni-, illetve Kis-Duna mellett több tucat kisebb-nagyobb ág szabdalta ezt a területet. A hajdan Pozsony alatt elterülő, Farkastoroknak nevezett erdő térségében vált ki a főágból az egyik ilyen mellékfolyó, melyet az itt letelepedett magyarok Csallónak neveztek el. Régi, még az őshazából származó szokás szerint amely területet két víz határolt, azt mindig a kisebbik ágról nevezték el, s a Duna és a Csalló közötti térség így kapta a Csallóköz nevet. A szó az írott forrásokban először 1269-ben jelenik meg *Challo Keuz* alakban. Bár a Csalló a középkor végére fokozatosan elapadt, s helyét a Kis-Duna vette át, a sziget a magyar nyelvben máig megtartotta régi nevét.[128] A laza hordaléktalajban kanyargó folyók folytonos medermozgásai révén a Csallóköz területe sem volt állandó. A XIX. századi folyószabályozás óta viszont a vizek ártereit egyre szűkebb és egyre állandóbb határok közé szorította a kiterjedt védműrendszer, majd 1886 és 1896 között az összehangolt, átfogó vízrendezés révén a közel háromszáz kisebb sziget és számtalan folyóág mocsárvilága búzatermő kultúrtájjá alakult át. Ma a Csallóköz határait a Duna, illetve a Pozsony alatt abból kiváló Kis-Duna alkotják, valamint a Vág, mely Gútánál fogadja be a Kis-Duna vizét majd azzal együtt Komárom alatt torkollik a Dunába. A Csallóköz a természetföldrajzi és etnográfiai szemponok mentén, illetve a helybéliek csoporttudatában is három kisebb részre tagolódik. A vizek felsőbb, nyugati szakaszai által övezett Főtáj területe valaha Pozsony megyéhez tartozott. A tájegység alsó, keleti régiója, az Altáj egykor Komárom megye részét képezte. Földrajzi szempontból ide tartozik a mindössze hét települést számláló, szintén a Duna egyik mellékvizéről elnevezett Csilizköz is, mely viszont a régi Győr megyének volt a Duna bal partjára átnyúló területe. A Főtáj településszerkezete máig megtartotta az Árpád-kori eredetű sűrű, aprófalvas jellegét, míg az Altáj térségét nagy határú, nagy lélekszámú halmazos települések hálózata jellemzi. Az itteni, gyakran többezer lakossal bíró községek kiterjedt külterületein alakult ki a csallóközi „rétek" tanyavilága. A Csallóköz a homogén magyar etnikai tömbhöz tartozik. A sziget nemzetiségi összetételét a múltban csak néhány, Pozsony alatt elhelyezkedő apró középkori eredetű falu (Dunahidas, Csölle, Dénesd, Miserd, Torcs) német közösségei színezték.[129] A Csehszlovák állam kialakulását követő évtizedekben aztán megindult a szlovákok tervszerű, államilag irányított betelepítése, ám a számukra kialakított kolóniák (újonnan létrehozott települések) viszonylag zárt közösségei már nem tudtak hatást gyakorolni a Csallóköz néprajzi képének átformálására. E táj lakosságának megélhetését az első folyamszabályozás korszakáig a vizi utak kereskedelmi adottságai, valamint a vízbőség adta gazdálkodási lehetőségek határozták meg. Már az első írott források is kiemelik a Csallóköz vízi világának halbőségét, melynek szervezett betakarítására már a középkor folyamán több helyen halászcéhek alakultak. A csallóközi halászat céhes hagyományait legtovább a komáromi halászcéh folytatta, melynek utolsó céhmestere 1946-ig töltötte be tisztségét. A tájegység zsákmányoló gazdálkodásának másik jellegzetes válfaja az aranymosás volt, innen eredeztethető a Csallóköznek a forrásokban és a népnyelvben egyaránt szereplő másik neve, az Aranykert is. A Duna fövenyének gyér aranytartalma viszont csak kitartó, szorgos munkával volt kinyerhető, így az ezzel foglalkozók (akiket legtöbbször Szap, Vajka, Bős és

---

[128] Vö.: Püspöki Nagy 1989
[129] Liszka 2002: 162-165

Medve községekben említik) már a XVIII. században is a csallóközi lakosság szegényebb rétegéhez tartoztak.[130] A vízjárta területek hasznosításában nagy szerep jutott az állattartásnak is, melynek itt egy különleges, ártéri válfaja alakult ki. A rétek és szigetek legelői a vizekkel, mocsarakkal körülvett, nehezen megközelíthető területeken helyezkedtek el, s ez az elzártság a lecsapolásig életben tartotta a rideg állattartást. Az ártéri gazdálkodás rendszerében a szarvasmarha-, illetve a lótartás volt leginkább jövedelmező. Az állatokat gyakran úsztatva hajtották át egyik legelőterületről a másikra és a gulyákat, méneseket egész évben kinn tartották a legelőkön. A nagyarányú állattartás kulturális hatása a régió ármentesítése után sem tűnt el nyomtalanul. A pásztorok Csallóköz társadalmában is különleges, az állattartás szakfeladatain messze túlmutató szerepet játszottak. Sok gyógyító, de a rontáselhárításhoz és egyéb mágikus műveletekhez is értő füves ember került ki közülük, s a vonósbandák elterjedése előtt a falvak tánczenéjét szolgáltató dudások többsége is pásztorember volt.[131] A folyamszabályozást követő időszakban a vizenyős legelők fokozatosan szántóterületekké változtak, ami a Csallóköz látványos gazdagodását hozta magával. Ezzel párhuzamosan felbomlott a tájegység pásztortársadalma is, de annak ellenére, hogy a muzsikálás a két világháború közti időszakra már mindenütt a cigányzenészek kezébe került, a dudazene az itteni vonósbandák dallamkészletére és játékstílusára egyaránt erős hatást gyakorolt. A természeti környezetnek a külső befolyásoktól oltalmazó tényezői mellett a Csallóköz társadalmi fejlődésére a szabad királyi városok (Pozsony és Komárom, illetve a püspöki székhelyként is nagy jelentőségű Győr), valamint Bécs közelsége a polgárosodás erejével hatott. Ennek a hatásnak tudható be a népviseletek egyszerűsége, és általában, a népi díszítőművészet látványosan egyszerű motívumkincse, sőt sok esetben hiánya is. A felső-csallóközi nemesi udvarházak „fizetőképes kereslete" a XVIII. század végén közrejátszott a cigány vonósbandák kialakulásában.[132] A műfaj első „jegyzett", ünnepelt művésze, Bihari János cigányprímás (1764-1827) is itt, a Dunaszerdahely mellett található Nagyabonyban, a Pállfy grófok birtokán látta meg a napvilágot.[133] A Csallóköz népzenéjének tudományos feltárása Bartók Béla 1910-es nagymegyeri, illetve Lajtha László 1913-as nemesócsai gyűjtéseivel indult meg, majd Manga János[134], Szomjas-Schiffert György[135], Ág Tibor[136] és Nagy Iván[137] végeztek e tájon jelentősebb gyűjtőmunkát. A régió hangszeres zenefolklórjának gyűjtése a néhány korai, fonográfos dudafelvétel után az 1960-as évek végétől, elsősorban a Martin György által vezetett néptáncgyűjtések nyomán kapott új lendületet[138], s az ebbe a tárgykörbe tartozó jelenségek rohamos felszámolódása okán napjainkra alighanem le is zárult.

---

130 Liszka 2002: 175-176
131 L. Nagy 2002: 58-62
132 Vö.: Kocsis 1997, Kubinyi-Vahot 1854: 158.
133 Vö.: Sárosi 2004: 11-18.
134 Manga János 1937-ben készített fonográfos dudafelvételei között Nagy Károly doborgazi dudás játéka is fennmaradt, s az itteni furulyák típusairól is értékes adatokat jegyzett fel. L. Manga 1939a: 237-238. MH 2822
135 L. Szomjas-Schiffert 1972
136 L. pl. Ág 1986, 1994, 1999a
137 L. Nagy 1998, 2002
138 L. Takács 2000: 55-79, 89-114, 131-157, 164-178.

Az Alsó-Csallóköz hangszeres népzenei hagyatéka

A hangzó példatár 1. sz. lemezének felvételein a csallóközi Altáj, vagyis az Alsó-Csallóköz hagyományos hangszeres zenei kultúrájának utolsó autentikus képviselői szerepelnek. Az itt hallható dallamokat olyan cigányzenészektől rögzítettük, akik a kistáj városaiban, falvaiban és tanyavilágában muzsikálták végig az életüket. A lemez két gyűjtés zenei anyagából lett összeválogatva. Az első alkalomra két prímás érkezett, az 1929-ben, Gútán született Farkas János „Manus", valamint a nála tíz évvel fiatalabb, nagymegyeri származású Katona Rudolf „Daska". Ők a felvételeken felváltva muzsikálnak, mégpedig a régi csallóközi bandák „minimál-felállásában", azaz csak egy brácsa és egy bőgő kíséretében. A két prímás eredeti zenekarai ugyanis a gyűjtés idejére szétestek, Katona Rudolf el is költözött Dunaszerdahelyre. A felvételek alkalmi társulata is az itt élő zenészkollégái segítségével egészült ki zenekarrá (megjegyzendő, hogy felvételeink bőgőse szintén nagymegyeri származású volt). Ezzel szemben, a lemez zenei anyagának utolsó negyedében hallható nemesócsai zenekar esetében azt a régebben oly gyakori állapotot sikerült tetten érni, amikor a banda egy szűk családi kör összeszokott tagjaiból állt. A prímás, Vontszemű Vilmos „Rókusz" a zenekar brácsásának és bőgősének is édes testvére volt, míg cimbalmon a fia, Vontszemű Tibor játszott. A stúdióbéli teljesítményükre sajnos az idős kor és az azzal járó betegségek is rányomták a bélyeget, de felvételeikből igyekeztem az összes, terjesztésre alkalmas dallamot kiválogatni.

Gúta, Nagymegyer és Nemesócsa az Alsó-Csallóköz legnagyobb lélekszámú településeinek számítanak. A Magyar Királyság évszázadában Komárom vármegye Csallóközi járásához tartoztak, így gazdasági kapcsolataik is nagyrészt a megyeszékhely irányában érvényesültek. Komárom ugyanakkor hosszú évszázadokon keresztül szinte zárt városállamként működött, és a régiótól sok tekintetben elkülönülten fejlődött. Gútát, Nagymegyert és Nemesócsát a források az 1260-as évektől fogva említik, bár mindhárom település története ennél sokkal korábbi gyökerekre nyúlik vissza. Bár Gúta és Nagymegyer a török korban városi jogokat szerzett, Nemesócsa pedig később járási székhely is volt, mindhárom település a 20. század elejéig megtartotta falusias, agrár jellegét. Az Altáj lakosságának összetétele is ennek megfelelően alakult, a faluközösségeket földművelők, pásztorok, illetve halászok alkották, és az itt élő köznemesi családok (Nagymegyeren és Nemesócsán ezek számaránya kiugróan magas volt) is nagyrészt mezőgazdasági árutermelésből éltek. Az elmúlt évszázad viszont gyökeresen átformálta az Alsó-Csallóköz népének életét. A folyamszabályozás, az ártéri gazdálkodás felszámolása, a Magyarországtól történő elcsatolás, a csehszlovákiai magyarok kollektív bűnösségének törvénybe iktatása (1945) és közel százezres tömegének kitelepítése (1946-47), a Gútát és vele együtt több falut teljesen romba döntő 1965-ös árvíz, majd az azt követő újjáépítés és iparosítás mind az itteni hagyományos kultúra eróziójának irányában hatottak. Ez a folyamat nem kímélte a zenefolklórt sem, mely a polgárosodás lassú előretörése mellett is hosszú évszázadokon keresztül gyűjtötte, a maga képére formálta és tárolta a letűnt idők kulturális örökségét. A hangzó melléklet dallamválogatásban az Alsó-Csallóköz eme örökségének az ezredfordulóra fennmaradt értékeit próbáltam egybegyűjteni. A felvételek sora a zenészeink által következetesen *verbunk*-nak nevezett, de tipológiai szempontból minden bizonnyal a dunai magyar táncdialektus ugrósainak megfelelő táncok zenéjével indul (1/1-5, 1/8-11). A Csallóköz

hagyományos zenei kultúráját erősen karakterizáló dudazene stiláris jellemzői ezeken a felvételeken is felismerhetők. Az itt hallható „verbunkok" nagy részét a zenészeink maguk is dudanótának tartották, sőt, a *„Hopp, a Jézus csizmája"* dallamában egy szép, dudaimitáció is hallható (1/1). A dudához köthető dallamtípusok a gyűjtés során a csárdások között is szép számmal kerültek elő (1/6-7, 1/23, 1/37), s nem véletlen, hogy ezeket legtöbbször csak gyors tempóban játszották, hiszen a tánctípus elsődleges formája a friss, kétnegyedes tempóban járt változat volt. Amint azt a magyar néptánckutatás kimutatta, a csárdás „lelassulása" egy későbbi folyamat eredménye, s több mint valószínű, hogy a duda emlékével együtt itt is ez a régies állapot rögzült.[139] A magyar dudazenére jellemző dallamvezetés példáit a dallamsorok ritmikai képleteinek motívumismétléses fellazulásában (1/29), a dudajáték többszólamúságára, illetve zárt ujjrendjére emlékeztető vendéghangok tudatos képzésében, azaz a dallam (illetve az aktív húr) alaphangját közbeékelő átmenő hangok képzésében, a hegedű két húrjának egyidejű megszólaltatásában, esetenként az leegyszerűsített, a duda kísérőhangjait imitáló harmonizálásban, vagy éppen a dudajáték fontos ritmusképző szerepét betöltő oktávhang „csippantásainak" utánzásában illetve prímásaink hegedűjátékának egyéb mozzanataiban is felfedezhetjük (1/3, 1/25, 1/33).[140] A csallóközi vonósbandák játékmódját viszont nem csak az archaikus dudazene, hanem a polgárosodás jelképeként terjedő rezesbandák irányából is érték stílusformáló hatások. Hogy ezt a jelenséget is láthassuk, a példák lakodalmi dallamainak szakasza egy érdekes, rezesbanda-imitációval indul (1/12), majd a sort a Vágon, illetve a Nyitra vizén is túl fekvő Naszvad (ide a gútai zenészek jártak át muzsikálni) lakodalmainak rituális gyertyástánca (1/13), valamint a borköszöntő rítusához tartozó vendégitatás hagyományos dallama (1/14) követi. A szakaszt a Csallóköz-szerte ismert menyasszonytánc zenéje (1/15) zárja le, majd egy csárdás-sorozat után (1/16-23) a kalendáris szokások helyi dallamanyagának bemutatása következik (1/24-30). Ezek között, a karácsonyi és húsvéti adománygyűjtés szokásához kötődő egyházi népénekeket (1/24, 1/26) és dudanótát (1/25), régies, ereszkedő ívű tánczenét (1/29), illetve a magyar népzenei új stílushoz tartozó dallamokat (1/27-28, 1/30) egyaránt találunk. Ezt követően két polgári tánc dallamát hallhatjuk (1/31-32), valamint ide soroltam a csallóközi zsidó közösségek emélékét idéző, újabb keletű táncnóta (1/33-34) és a Nemesócsa szomszédságába, Zsemlékes major területére az 1920-as években telepített szlovákok tánczenéjének felvételeit is (1/35-36). A csallóközi hangszeres népzene dallamválogatását a nemesócsai banda csárdásainak sorozatát követően (1/37-43) az alsó-csallóközi lakodalmak és mulatságok végét jelző „Rákóczi induló" felvétele zárja le (1/44).

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 1.

1. „Sánta csikós, vak tehenes" (verbunk, dudanóta)
   „Hopp, a Jézus csizmája" (verbunk, dudanóta)
2. „Úgy tetszik, hogy jó helyen vagyunk itt" (verbunk, dudanóta)

---

[139] Vö.: Martin 1995: 41, 62-64.
[140] Vö.: Agócs 1999.

„Ugyan édes komámasszony” (verbunk, dudanóta)

3. „Ha megfogom az ördögöt egy ládába zárom” (verbunk, dudanóta)
4. „Jó az Isten, nem hagy minket magunkra” (verbunk, dudanóta)
5. „Az oláhok, az oláhok, facipőbe’ járnak” (verbunk)
6. „Azért adtam hatvan pengőt” (gyors csárdás, dudanóta)
7. „Iszik a betyár a csapon” (gyors csárdás, dudanóta)
8. „Komáromi kisleány” (verbunk, dudanóta)
9. „Hej, tedd rá” (verbunk)
10. „Kispiricsi faluvégen folyik el a kanális” (verbunk)
11. „Hipp-hopp, zörög a pinna” (verbunk)
12. Lakodalmi mars
13. „Az árgyélus kismadár” (naszvadi lakodalmi gyertyástánc)
14. „Kovács Lajos iszik most” (lakodalmi ivónóta)
15. Menyasszonytánc
16. „Én gútai gyerek vagyok” (csárdás és gyors csárdás)
17. Csárdás és gyors csárdás
18. Sárga zsinór a bakancsom fűzője (csárdás és gyors csárdás)
19. Tilalom, tilalom, tilalmas a malom (csárdás és gyors csárdás)
20. Gyors csárdás
21. „Csípd meg, Bogár” (gyors csárdás)
22. „Elől van az én szívem, nem hátul” (csárdás és gyors csárdás)
23. Három dudanóta (gyors csárdás)
24. Karácsonyi köszöntő
25. Karácsonyi köszöntő
26. „Feltámadott Jézus Krisztus, alleluja” (húsvéti köszöntő)
27. „Barna Jancsi, megölted az anyádat” (summásnóta)
28. „Péter-Pálkor, Péter-Pálkor száz cigány húzza” (bearatási nóta)
29. „Érik a szőlő” (verbunk, szüreti nóta)
30. „Tele van a temetőárok vízzel” (regrutanóta)
31. „Hogy a csibe, hogy”
32. Vánkustánc
33. „Ide, ide bábele” (zsidó táncnóta)
34. „Ide, ide bábele” (zsidó táncnóta)
35. Zsemlékesi szlovák nóták
36. „Árokparton kácsatojás” („fox”)
37. „Kicsi nékem ez a ház” (csárdás és gyors csárdás, dudanóta)
38. „Túr a disznó, túr a mocsárszélen” (csárdás)
    „Szépen úszik a vadkacsa a vízen” (csárdás)
39. „Lányok, ti ócsai lányok” (csárdás)
40. „Zavaros a Tisza” (csárdás)

41. „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok” (asztali nóta, csárdás)
42. „Áll a malom, áll a vitorlája” (csárdás)
43. „Kék a kökény, ha megérik” (csárdás)
44. Rákóczi induló

Adatközlők

Gúta – Nagymegyer (1/1-34):
FARKAS János „Manus” (1929) – hegedű (1/1-2, 4-16, 19-23, 25, 27-28, 30-31, 34)
KATONA Rudolf „Daska” (1939) – hegedű (1/3, 17-18, 24, 26, 29, 32-33)
MALIK János „Bujakó” (1932) – brácsa
ANYALAI Ferenc „Pepi” (1932) – bőgő

Nemesócsa (1/35-44):
VONTSZEMŰ Vilmos „Rókusz” (1928) – hegedű
VONTSZEMŰ Dénes „Pecerke” (1931) – brácsa
VONTSZEMŰ Tibor „Szarka” (1960) – cimbalom
VONTSZEMŰ Ernő „Bika” (1934) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. október 11. és 13. (Gúta-Nagymegyer), illetve 2000. január 24. és 25. (Nemesócsa) között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely (Nemesócsa), NAGY Iván, VAVRINECZ András (Gúta-Nagymegyer)

Katona Rudolf „Daska”
Budapesten (a Fonó Budai Zeneház stúdiójában) 1999.

Farkas János „Manus” Budapesten (a Fonó Budai Zeneház stúdiójában) 1999.

Vontszemű Vilmos „Rókusz” zenekara, Nemesócsa (v. Komárom vm.) 1980-as évek

A vásárúti (v. Pozsony vm.) Vontszemű János zenekara lakodalomban. Nyárasd (v. Pozsony vm.), 1960-as évek

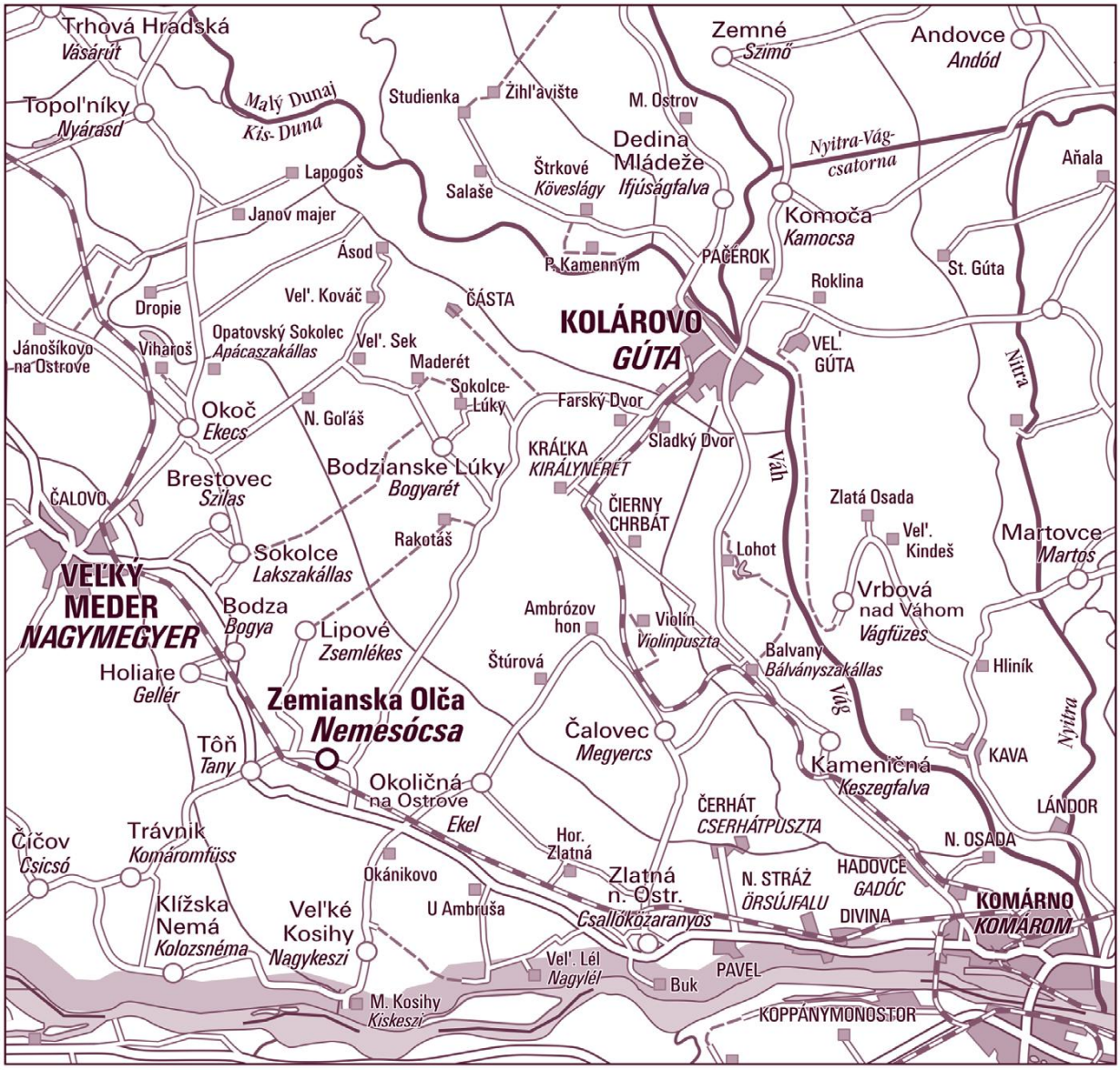
Trhová Hradská
Vásárút
Topoľníky
Nyárasd
Malý Dunaj
Kis-Duna
Studienka
Žihľavište
M. Ostrov
Zemné
Szimő
Andovce
Andód
Dedina Mládeže
Ifjúságfalva
Štrkové
Kövesvágy
Salaše
Lapoguš
Janov majer
Nyitra-Vág-csatorna
Aňala
Komoča
Kamocsa
Ásod
P. Kamenným
PAČEROK
Roklina
St. Gúta
Vel'. Kováč
ČÁSTA
Dropie
KOLÁROVO
GÚTA
Jánošíkovo na Ostrove
Viharoš
Opatovský Sokolec
Apácaszakállas
Vel'. Sek
Maderét
VEĽ. GÚTA
Nitra
Sokolce-Lúky
Farský Dvor
Okoč
Ekecs
N. Goľáš
Sladký Dvor
KRÁĽKA
KIRÁLYNÉRÉT
Váh
Bodzianske Lúky
Bogyarét
Brestovec
Szilas
ČALOVO
ČIERNY CHRBÁT
Zlatá Osada
Vel'. Kindeš
Martovce
Martoš
Rakotáš
Lohot
Sokolce
Lakszakállas
VEĽKÝ MEDER
NAGYMEGYER
Bodza
Bogya
Lipové
Zsemlékes
Ambrózov hon
Violín
Violinpuszta
Vrbová nad Váhom
Vágfüzes
Štúrová
Balvany
Bálványszakállas
Hliník
Holiare
Gellér
Zemianska Olča
Nemesócsa
Vág
Čalovec
Megyercs
Nyitra
Tôň
Tany
Kameničná
Keszegfalva
KAVA
Okoličná na Ostrove
Ekel
ČERHÁT
CSERHÁTPUSZTA
LÁNDOR
Trávnik
Komáromfüss
Číčov
Csicsó
Hor. Zlatná
N. OSADA
Okánikovo
Zlatná n. Ostr.
Csallóközaranyos
N. STRÁŽ
ÖRSÚJFALU
HADOVCE
GADÓC
KOMÁRNO
KOMÁROM
Klížska Nemá
Kolozsnéma
Vel'ké Kosihy
Nagykeszi
U Ambruša
DIVINA
Vel'. Lél
Nagylél
Buk
PAVEL
M. Kosihy
Kiskeszi
KOPPÁNYMONOSTOR

Mátyusföld

Ha áttekintjük a szlovákiai magyarok néprajzával foglalkozó szakirodalmat, feltűnik, hogy az egyes értekezések a Mátyusföld fogalmát, illetve e régió területi kiterjedését sokszor egymástól gyökeresen eltérő határok között tárgyalják. E bizonytalanság hátterében a történeti, levéltári adatok sokfélesége, valamint azok megfelelő forráskritikai óvatosság nélkül történő kezelése áll. Minthogy a Mátyusföld hagyományos kultúráját bemutató kiadványaink általában a tájegység elmúlt száz-százötven esztendejének népéletét mutatják be, úgy vélem, ezt a megnevezést a legcélszerűbb az adott korszakot érintően a helyi lakosság tájnévhasználatával megegyező, illetve az ott élők tényleges, vállalt csoporttudatából is visszaigazolható módon használni. Mindezekkel összhangban a Mátyusföld alatt a néhai Pozsony, Komárom és Nyitra vármegyék részein eloszló, a Vág, a Kis-Duna és a magyar-szlovák nyelvhatár által közrezárt területet értjük. A kutatók a Mátyusföld nevét rendre a XIII-XIV. században élt oligarcha, Csák Máté területszerzéseinek emlékére vezetik vissza, hozzátéve, hogy a hajdan a fél Felföldet uraló kegyúr keresztnevéből (illetve annak szlávos 'Mátyus' alakjából) képzett tájnév az azóta eltelt évszázadok során egyre kisebb területre vonatkozott. Akárhogy is volt, a néprajzi érdeklődés kibontakozásának korszakában csak a Kisalföld e szögletének magyarsága tartotta magát mátyusföldinek, a földrajzilag ide kapcsolható szomszédos szlovák falvak a megjelölést (annak szlovák 'Matúšova zem' alakját sem) nem használták.[141]

E táj ősidők óta bőséges természeti adottságokat kínált az itt megtelepedő emberek számára. A halban gazdag vizek, a folyók hordalékával folyamatosan hizlalt termékeny talaj, a Kis-Kárpátok bortermelésre alkalmas hegyoldalai, illetve a hegyvidék és a síkság találkozásánál törvényszedrűen kialakuló árucsere ideális megélhetési feltételeket kínáltak. A természeti erőforrások változatossága ősidők óta ide vonzotta a telepeseket, s a Vágsellyén talált neandervölgyi leletek kora óta a Kárpát-medence szinte minden jelentősebb történelmi korszakának lakói hagytak itt nyomot maguk után. A Mátyusföld a Magyar Királyság évszázadai alatt a gyakori hadi események ellenére végig az ország legfejlettebb réigói közé tartozott. A Török Birodalom nyugati határa hosszú időre a Vág vonalán állt meg, s bár portyázó török hadak többször végigdúlták a Mátyusföld településeit, egészen 1663-ig, Érsekújvár elfoglalásáig nem tudtak itt tartósan berendezkedni. A régiót nem kímélték meg a magyar szabadságharcok sem. A Mátyusföld 1704 és 1710 között, valamint az 1948-49-es forradalom idején is gyakori hadszíntere volt a magyar forradalmi erők és a császári hadak ütközeteinek. E korszak legjelentősebb mátyusföldi hadi eseménye a peredi csata volt, mely a magyarok számára tragikus fordulatot hozott. A segítségként érkező orosz haderő ugyasnis itt csatlakozott az osztrák csapatokhoz, s a túlerővel szemben a magyar sereg már nem tudta győzelemre vinni a harcokat. A peredi csatával nemcsak a Vág mentén kiépített védvonal veszett el, de végleg megpecsételődött a magyar szabadságharc sorsa is. Az osztrák-magyar kiegyezést követő ipari forradalom időszakában a

[141] L. Agócs-Gombai 2004: 9-15, Liszka 2002: 205-208, Novák 2005a.

régió látványos fejlődésnek indult. A mezőgazdaság elsősorban a mocsaras területek lecsapolásával nyert termőföldnövekedésnek, illetve ezzel egy időben az általános európai gabonakonjunktúrának köszönhetően vett nagy lendületet. E fejlemények hozták magukkal az élelmiszeripar fejlődését, a malomipar, a dohány-és cukorgyárak kiépülését, illetve a mezőgazdaság általános gépesítését.[142] A mátyusföldi nép életét, hagyományos kultúrájának alakulását vizsgálva a térség fejlődését befolyásoló gyazdasági tényezők mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a monarchia két nagyvárosának, Pozsonynak és Bécsnek a közelségét sem. E két központ ugyanis nem csak gazdasági, hanem kulturális értelemben is jó piacot jelentett a Mátyusföld lakosai számára. E dolgozat szempontjából kiemelkedően fontos jelentőségű, hogy Buda elfoglalása után Pozsony lett a magyar országgyűlések színhelye, s így a nemesség országos politikában aktív része igyekezett a koronázó városban, vagy annak környékén berendezni magának egy-egy időszakos rezidenciát. Az úri osztály ilyen nagy arányban fellépő jelenléte pedig valósággal vonzotta a zeneszolgáltatás válogatott specialistáit. Erre a tényre vezethető vissza, hogy a Mátyusföld a szomszédos Csallóközzel együtt kiemelkedő szerepet játszott a magyar vonószene folklórjának megteremtésében, illetve a magyar „cigányzene" bő két évszázados tündöklésének megalapozásában[143].

Mátyusföldi népzene
avagy a *„Zigeunern aus Galantha"* ivadékainak zenei hagyatéka

A magyar vonószene folklórjának, illetve a cigányzenekarok történetének a zenei szakirodalomban talán legrégebbről ismert, széles körben és már-már közhelyszerűen emlegetett, újra és újra visszatérő toposza a „galántai cigányok"-hoz, illetve azok muzsikusi kvalitásaihoz kötődik. A galántai, vagy galánta környéki cigányzenészekről szóló, első (rövidke) méltató tudósítások a XVIII. század hetvenes éveitől a korabeli újságokban (először a német, majd később már a magyar nyelvű sajtóban is) kezdtek megjelenni, majd 1800 táján, Bécsben kiadtak két, zongoraátiratokat tartalmazó kottafüzetet is, *Ausgesuchte Ungarische Nationaltaenze im Clavierauszug von verschiedenen Zigeunern aus Galantha* címmel. Ennek a korai népszerűségnek a lenyomatát láthatjuk Liszt Ferenc a *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* című, (Párizs, 1859) romantikus elképzeléseket tükröző könyvében is. Itt a legjobb magyar cigányprímások felsorolásában szerepel egy *Galantear* nevű is, mely adat szintén a muzsikus „galántáról való" származására utal.[144] A galántai cigányok ily módon megalapozott hírnevére csak ráerősítettek Kodály Zoltán számtalanszor közölt és idézett visszaemlékezései a Galántán töltött gyermekéveire[145], és a világhírűvé vált zenekari mű, a *Galántai táncok*[146] sikere a laikusokban csak tovább erősítette az elképzelést, mely szerint a város, illetve közvetlen környezetének vonós népzenéje egy széles körben ismert zenei stílust, vagy legalábbis egy alaposan feltárt zenei hagyományt képvisel. Az igazság viszont az, hogy a magyar népzenekutatás archívumai alig tartalmaznak erről a tájról származó hangszeres adatokat. A mátyusföldi népzenei

---

[142] L. Novák 2005b, 2005c, Bukovszky 2005, Pukkai 2005
[143] L. Agócs 2001: 151-155.
[144] L. Major 1960
[145] L. Kodály 1982: 493.
[146] A partitúra 1934-ben jelent meg.

gyűjtések Kodály első, 1905-ös gyűjtőútjától kezdve[147] egészen 1980-as évekig kizárólag az itt fellelhető dallamhagyomány vokális részére öszpontosítottak, az első hangszeres felvételek pedig egy, a táncgyűjtés alkalmához elégséges, „minimál összetételű" háromtagú zenekartól származnak (a jókai Tamkó Péter „Pélé" prímás vezetésével). Az ebből a mintavételből közreadott, összesen féltucatnyi dallam képezi mindazt, amit a magyarországi közönség e vidék hagyományos hangszeres zenei kultúrájából eddig hallhatott.[148]

Jelen munkám hangzó melléklete a mátyusföldi hangszeres népzenének az ezredfordulóra átöröklődött, illetve a XX. század első feléből hagyományozódott hangzásvilágát mutatja be. Felvételeim szereplőinek játékstílusa már bizonyosan távol áll attól, amit hallhatott a már említett bécsi kottafüzetek ismeretlen közreadója, s az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt kétszáz esztendő gyökeresen átformálta az itt élő cigányzenekarok dallamrepertoárját is. Kodály gyermekkorának mátyusföldi népzenéje viszont már sokkal közelebb állhatott ahhoz a hangzáshoz, amit a hangzó mellékleten is hallhatunk. Az itt szereplő muzsikusok a régió különféle településeinek szülöttei. Fontos megjegyezni, hogy a Mátyusföld síkján, a Magyar Királyság egyik legfejlettebb régiójában az egységesítő folyamatok olyan korán jelentkeztek, hogy az egyes falvak folklórhagyományát megkülönböztető apró eltérések korunkra – kivált a kívülállók számára – már alig érzékelhetőek.[149] Mivel ez a homogenizáció a térség hangszeres népzenéjét sem kerülte el, a hagyományos zeneszolgáltatás háttérbe szorulásának korszakában természetes volt, hogy a különféle, egymástól távol eső mátyusföldi falvak zenekarainak megmaradt muzsikusai az alkalmilag összeállított társulatokban is különösebb nehézségek nélkül, kiválóan tudtak együtt muzsikálni. Ez az erős kulturális egymáshoz tartozás érződik a hangzó melléklet zenei anyagán is, hiszen a peredi, galántai, diószegi, vagy vízkeleti származású zenészeink azon túl, hogy mind régi jó cimborák voltak, a stúdiófelvételek során is (egy szintén alkalmi társulat tagjaiként) egy egységesen kiérlelt zenei nyelvezetet használtak.

A lemezen hallható zenekar két prímása a Mátyusföld két kiemelkedő településén, Kovács Lajos „Pavel" Diószegen, Döme Ernő „Trafikos" pedig Pereden élte le az életét. Igaz, Kovács Lajos a csallóközi Vásárúton született, de kétéves korában szüleivel együtt Diószegre költözött, itt nőtt fel és itt vált muzsikussá. Mindketten (zenekaruk többi tagjaival együtt) régi muzsikusdinasztiák leszármazottai, így a zenész mesterséget részben örökségbe kapták. A felvételek hattagú zenekara teljesnek mondható, bár adatközlőim visszaemlékezései szerint nagyobb jelentőségű eseményeken, illetve a kiemelkedőbb vendéglőkben muzsikáló zenekarok a Mátyusföldön a XX. század közepéig az itt hallható felállást esetenként hegedűkontrással, csellóssal, ritkábban pedig még egy harmadik hegedűssel is kiegészítették. A stúdiófelvételek során más repertoárfeltáró vizsgálataimhoz hasonlóan elsősorban azt a zenei tudást igyekeztem rögzíteni, ami muzsikusaink sokrétű dallamkészletében a Mátyusföld zenefolklórjához tartozik. A dallamválogatás is ezt a szándékot tükrözi, hiszen a szerkesztés során is törekedtem a legjellemzőbb dallamok kiválogatására úgy, hogy a közreadott zenei anyag közben arányosan tükrözze a régió vonószenei hagyományának az ezredfordulóra

---

[147] L. Ethn. XVI. 300-305.
[148] L. Martin-Németh-Pesovár 1985:1B/8-13., vö. Fügedi-Takács 2005:246-248.
[149] Vö. Kósa 1998:199-201.

fennmaradt állapotát. Már a gyűjtés során feltűnt, hogy a zenekar repertoárjában milyen nagy túlsúlyban reprezetnáltak a magyar népzene új stílusú rétegéhez tartozó dallamok. Ez kétségkívül a már említett modernizáció (más magyar régiókhoz képest) viszonylag korán felívelő folyamatainak köszönhető, melyek a zenefolkór átalakulásának tekintetében is utat nyitottak a polgárosodásnak.

A hangzó melléklet zenei anyagát a Mátyusföld hagyományos lakodalmi rítusrendjének dallamai nyitják. Nem meglepő, hogy a zenekar dallamkészletének e szeletében maradtak fenn azok a bizonytalan elnevezésű, esetenként gyorsdűvő-kísérettel muzsikált régies táncdallamok, melyek a verbunkos zene korszakát megelőző ugrós-kanásztánc típushoz tartoztak (2/1, 3, 4, 6). Zenészeink visszaemlékezései szerint ezekhez tánc már nem is kapcsolódott, a lakodalmakban asztali mulatónóták funkciójában éltek tovább. A menyasszonytánc dallamai is a magyar népzenetörténet régebbi korszakait idézik. Fontos megemlíteni, hogy ezek a Mátyusföld falusi lakodalmaiban még az elektromos hangszerek térnyerésével jellemezhető váltást is túlélték, s mint ilyenek, a vidék régi dallamhagyománya utolsó reliktumainak tekinthetők. A dallamválogatás második blokkjában egymás mellé soroltam azokat a dallamokat, melyek a Galántai táncok által is megidézett verbunkos-hagyományt képviselik (2/7-10). Érdekes mozzanatnak tartom, hogy míg a szlovákiai magyarok középső és keleti tájegységein a vonósbandák repertoárjában egy-két verbunk-dallamnál többet sehol nem találtunk, addig a mátyusföldi muzsikusok a verbunkos korszak terméséből egy egész csokorral tudtak szolgálni. Feltűnő ugyanakkor, hogy itt az egyes verbunk-dallamoknak nem sikerült rögzítenünk külön elnevezéseit (a 2/7. sz. verbunk neve - „Veszprém, Badacsony" valószínűleg csak a dallam memorizálását elősegítő szövegformula). Ez azért is érdekes, mert más régiókban a „vasvári-", „udvardi-", „sallai-" vagy „kassai-" verbunk táncnevek mindig a tánchagyományban is élő, vagy legalábbis az emlékezetben még tánckísérethez kapcsolódó gyakorlatra utaltak. A néhai mátyusföldi zsidó közösségekhez kötődő, ugyanakkor mélyen a magyar zenefolklórban gyökerező dallam után (2/11) a hangzó példák sorában regrutanóták következnek (2/12-15). A Mátyusföld magyar falvaiban az újoncok zenés búcsúztatásának szokása a közelmúltig fennmaradt, s ennek emlékét láthatjuk a katonadalok kimagasló arányában is. A regrutanótákat a szomszédos szlovák falvak mulató-, illetve táncnótái (szlovák csárdások) követik, valamint ide soroltam a csehekkel közös államiság évtizedeiben beszűrődő polkákat is (2/16-19). A mátyusföldi magyar lakodalmak és bálok hangulatához egy szép régi hallgatóval, valamint a régióra legjellemzőbb csárdások dallamaival térünk vissza (2/20-30), majd ezt a lassú és gyors tételekben váltakozó ritmusvilágot a zenészek által „cigány fox"-nak titulált tánc két dallama oldja fel (2/31). A válogatás végére soroltam a mátyusföld tánckultúrájában szervesült polgári táncok, a francia négyes, a „Hogy a csibe" és a sottesz dallamait (2/32-33).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 2.

1. „Régi verbunkos"
2. Menyasszonytánc
3. „Nincsen nekem kedvesebb vendégem"
4. Lakodalmi asztali nóta hajnalban

5. „Sárga papucs az ágy alatt” (csárdás és gyors csárdás)
6. Kanásztánc, „dudanóta”
7. Verbunk („Veszprém, Badacsony”)
8. Verbunk
9. Csárdás és gyors csárdás
10. Csárdás és gyors csárdás
11. „Szól a kakas már” (zsidó nóta)
12. „Tüzérnek soroztak” (regrutanóta)
13. „Jaj, de sokat áztam-fáztam, fáradtam” (regrutanóta)
14. Regrutanóta
15. „A temetőkapu” (regrutanóta)
16. „Ešte vínko nedozrelo, chlapci pime ho” (szlovák asztali nóta)
17. „Nevie doktor, čo ma bolí” (szlovák csárdás)
    „Borovka, borovka” (szlovák csárdás és gyors csárdás)
18. Szlovák csárdás
19. Cseh polka
20. „Megöltek egy legényt” (hallgató)
    „Két út van előttem” (csárdás és gyors csárdás)
21. „Esik eső, szép csendesen csepereg” (csárdás és gyors csárdás)
22. „Betyár vagyok én, betyárnak születtem” (csárdás és gyors csárdás)
23. „Csürötökön este” (csárdás)
    „Sej-haj, rétest ettem, megégette a számat” (csárdás és gyors csárdás)
24. „Tulsó soron esik az eső” (gyors csárdás)
    „A csizmámon nincsen kéreg” (gyors csárdás)
25. „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
26. „Nem idevaló születésű vagyok én” (csárdás)
    „Túr a disznó, túr a mocsárszélen” (csárdás és gyors csárdás)
27. „Megöltek egy legényt” (csárdás és gyors csárdás)
28. „Este kezdtem a lovam, este kezdtem a lovamat nyergelni” (csárdás és gyors csárdás)
29. „Áll a malom, áll a vitorlája” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Nincsen pénzem, de majd lesz” (csárdás és gyors csárdás)
31. Cigány „fox”
32. Francia négyes és „Hogy a csibe”
33. Sottesz

Adatközlők

KOVÁCS Lajos „Pavel” (1931) – hegedű (prímás)
DÖME Ernő „Trafikos” (1925) – hegedű
Id. PATKOLÓ Ferenc „Fosó” (1933) – brácsa

SÍPOS József „Búzsi” (1952) – klarinét
CSILLAG Ferenc „Milan” (1966) – cimbalom
Ifj. PATKOLÓ Ferenc (1956) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. november 15.- 17.között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Döme Ernő „Trafikos” és zenekara Pered (v. Pozsony vm.) 1960-as évek

Cigányzenekar. Diószeg (v. Pozsony vm.) 1949

Bevonulási emlék az egyik diószegi zenekar
Prímásával. 1940-es évek

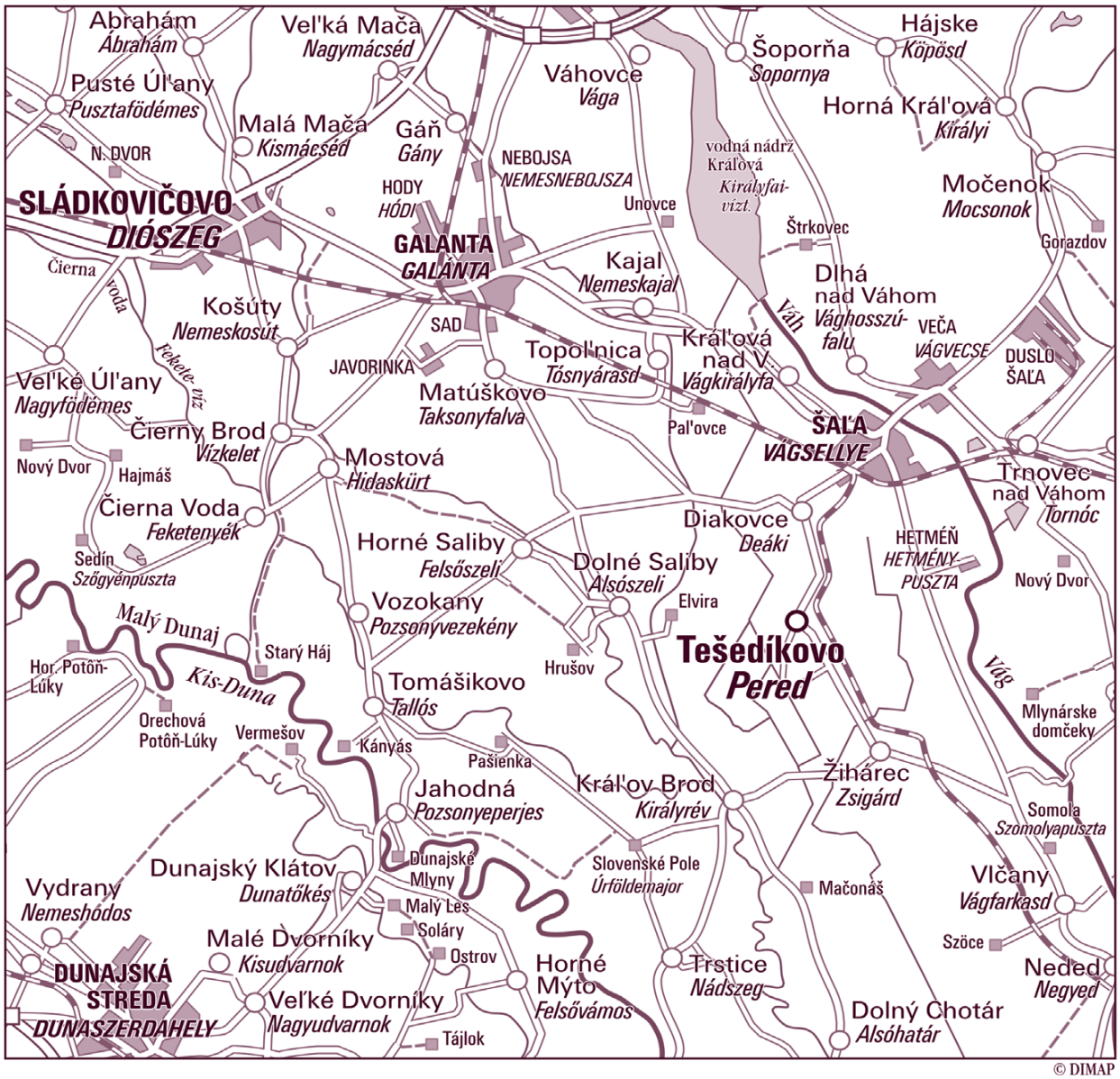
Abrahám
Ábrahám
Veľká Mača
Nagymácséd
Šoporňa
Sopornya
Hájske
Köpösd
Pusté Úľany
Pusztafödémes
Váhovce
Vága
Horná Kráľová
Királyi
Malá Mača
Kismácséd
Gáň
Gány
N. DVOR
NEBOJSA
NEMESNEBOJSZA
vodná nádrž
Kráľová
Királyfai-
vízt.
HODY
HÓDI
Unovce
Močenok
Mocsonok
SLÁDKOVIČOVO
DIÓSZEG
GALANTA
GALÁNTA
Štrkovec
Gorazdov
Čierna
voda
Kajal
Nemeskajal
Dlhá
nad Váhom
Vághosszú-
falu
Váh
Košúty
Nemeskosút
SAD
VEČA
VÁGVECSE
Feketevíz
Kráľová
nad V.
Vágkirályfa
DUSLO
ŠAĽA
Veľké Úľany
Nagyfödémes
JAVORINKA
Topoľnica
Tósnyárasd
Matúškovo
Taksonyfalva
Pal'ovce
ŠAĽA
VÁGSELLYE
Čierny Brod
Vízkelet
Nový Dvor
Hajmáš
Mostová
Hidaskürt
Trnovec
nad Váhom
Tornóc
Čierna Voda
Feketenyék
Diakovce
Deáki
HETMÉŇ
HETMÉNY-
PUSZTA
Sedín
Szőgyénpuszta
Horné Saliby
Felsőszeli
Dolné Saliby
Alsószeli
Nový Dvor
Vozokany
Pozsonyvezekény
Elvira
Malý Dunaj
Starý Háj
Tešedíkovo
Pered
Hor. Potôň-
Lúky
Kis-Duna
Hrušov
Tomášikovo
Tallós
Vág
Orechová
Potôň-Lúky
Vermešov
Kányás
Pašienka
Mlynárske
domčeky
Žihárec
Zsigárd
Jahodná
Pozsonyeperjes
Kráľov Brod
Királyrév
Somola
Szomolyapuszta
Dunajské
Mlyny
Slovenské Pole
Úrföldemajor
Dunajský Klátov
Dunatőkés
Vydrany
Nemeshódos
Mačonáš
Vlčany
Vágfarkasd
Malý Les
Soláry
Malé Dvorníky
Kisudvarnok
Ostrov
Szöce
DUNAJSKÁ
STREDA
DUNASZERDAHELY
Horné
Mýto
Felsővámos
Trstice
Nádszeg
Neded
Negyed
Veľké Dvorníky
Nagyudvarnok
Dolný Chotár
Alsóhatár
Tájlok
© DIMAP

2. A Vág-Garam köze és a barsi részek

A szlovákiai magyarok népélete és ezen belül a hagyományos hangszeres zenei kultúrája tagolásának kereteit nyugaton két bő vízhozamú, gyors sodrású folyó: a Vág és a Garam határozzák meg. A Garamon túl fekvő Léva környékének magyar faluközösségei viszont – talán folyó e szakaszán évszázadok óta működő gázlók és hidak biztosította átjárhatóság következtében is – a Vág-Garam közi falucsoportokkal mutatnak kulturális rokonságot. A XX. század elején e régióban végzett népdalgyűjtések a barsi magyarok zenefolklórjában a Nyitravidék magyar népzenei dallamkicse irányában is feltártak párhuzamokat, ám a hangszeres anyagban ezek az összefüggések sokkal halványabban mutatkoznak.

A Vág-Garam köze

Amikor a Vág, a Garam és a Duna által közrefogott délnyugat-szlovákiai régió magyar falvainak hagyományos kultúrájáról beszélünk, első pillantásra szembetűnik, hogy ennek a viszonylag nagy területnek a megjelölésére csak egy, a geográfiai körülhatárolás mentén, kissé körülményesen kialakított műszót tudunk használni. Ez a terminus – a „Vág-Garam köze" – ráadásul egy teljesen új keletű fogalom. [150] Talán furcsának tűnhet, hogy ennek a területnek a megnevezésére nem egy történeti, vagy „népi" kifejezést használunk. A Magyar Királyság évszázadai alatt Bars, Esztergom, Komárom és Nyitra megyék osztoztak e terület falvain, így a közigazgatás – mint az számos más esetben is tapasztalható – nem vette figyelembe a kulturális összetartozás szempontjait. E falucsoportnak ugyanakkor a népnyelvben sem alakult ki egy olyan, földrajzi elhelyezkedésre utaló egyezményes neve, mint azt más tájegységek esetében (Csallóköz, Szárazvölgy, Vízentúl, Medvesalja, stb.) tapasztalhatjuk. A „Vág-Garam köze" fogalom használatát viszont szükségessé teszi, hogy a néprajzkutatás egyre több olyan jelenséget tár fel, amelyek az adott területen belső összefüggésekre, illetve az e határokon belül többé-kevésbé egységesen jelentkező vonásokra hívják fel a szakemberek figyelmét.[151] A körültekintő, pontos fogalmazást jelen esetben még egy harmadik körülmény is indokolja. Az e terület folklórját tárgyaló, eddig megjelent publikációk többsége a Vág-Garam közét vagy egyszerűen a Kisalföld részeként tárgyalta és megkerülte a közelebbi táji meghatározást, vagy pedig a szomszédos Mátyusföld határát terjesztette ki egészen a Garam vonaláig.[152] Ez utóbbi megoldásnak sem az itt élők regionális identitástudatában, sem a rendelkezésre álló történeti levéltári anyagban nem találjuk a megnyugtató igazolását. A Vág-Garam köze hagyományos kultúrája átmenetet alkot a kisalföldi magyarság és a palócok népi műveltsége között.[153] E vidék mai néprajzi képét az adott természeti környezet lehetőségei és a történelem viharai együttesen alakították ki. A nagykiterjedésű, síksági vízjárta területek a térség déli-délnyugati részén még száz-százötven évvel ezelőtt is fontos jövedelem-kiegészítést biztosítottak a többségében földműves lakosság számára. A

---

[150] L. Liszka 2002: 232, Agócs 2004: 9-15.
[151] L. Kósa 1998:201-202.
[152] Bakos 1953, Takács-Martin 1981, Gágyor 1982.
[153] Kósa 1998: 200.

halászat, a nádkitermelés, a gyékényfonás, vagy a vízimadarak tojásainak gyűjtése a térség számos falujában beletartozott a paraszti gazdaságok éves munkarendjébe. Az ártéri, vízjárta területre épült település jellegzetes példája a Nyitra és a Zsitva torkolata közé zárt Martos és annak kiterjedt tanyavilága. Itt a víz magát a településszerkezetet is meghatározta, hiszen a házakat olyan dombokra kellett építeni, amelyeket a falut évente többször elöntő árvíz nem tudott elérni. A Duna sok ágra szakadva Búcs, Dunamocs, Muzsla és Csenke térségében is szigetek, mocsarak öt-hat kilométer széles lápvilágát hozta létre. A Garamba torkolló Páris patak mentén többfelé, így Kürt és Köbölkút körzetében is hatalmas nádasok alakultak ki, melyek lápos, mocsaras tavaival együtt 1990-ben természetvédelmi területté lettek nyilvánítva.[154] A térség középső részén, az Érsekújvár – Komáromszentpéter – Udvard háromszögben hatalmas löszdombok emelkednek, melyek fölöttébb alkalmasak homoki bor termelésére. Ezt a dombos jellegét őrzi a táj egészen a Garam völgyéig, ahol kelet felé már csak a Börzsöny hegyei akasztják meg a tekintetet. A lakosság fő megélhetési forrását képviselő földművelést a településenként változó jelentőségű állattartás egészítette ki. Bár egyes adatok még utalnak a félszilaj gulyák emlékére, a huszadik században már a napi legeltetéssel kiegészülő istállózó állattartás volt a jellemző. A második világháború végéig szinte minden falunak volt saját gulyája, birkanyája és legelőre kijáró disznófalkája.[155] A hatvanas évek végére befejezettnek tekinthető szövetkezetesítés a háztáji állattartásnak is gátat vetett, és az addig községi alkalmazásban dolgozó pásztorok élete is gyökeresen megváltozott. A pásztorrend felbomlása érzékelhető hatással volt a hagyományos zenei kultúrára is. A pásztorok, sajátos, perifériku s társadalmi helyzetüknél fogva – a Felvidék más régióihoz hasonlóan – a népzene területén is számos olyan archaizmust tartottak életben, amelyeket a falvak többségi földművelő lakossága körében a kutatók már nem tudtak dokumentálni. Egyes régies dallamtípusok helyi változatait, az ügyességi eszközös táncokat, illetve a flótát (harántfuvolát), a furulyát és a dudát itt is a pásztorok őrizték meg a legtovább.

A Vág-Garam köze mai társadalmi képe a 17. és a 18. század folyamán alakult ki. A történeti adatok arról tanúskodnak, hogy a török hódoltság után az elnéptelenedett községeket jobbára az eredeti, elmenekült lakosság leszármazottai népesítették be újra, így itt nem következett be olyan népességváltás, mint az Alföldön, vagy Esztergom megye és a szomszédos Hont déli településcsoportjai esetében.[156] Ebben az időszakban csak néhány német szórványközösség megtelepedéséről tudunk (köztük a legjelentősebb Németszőgyén volt), melyek számos kulturális nyomot hátrahagyva a 19. század végére beolvadtak a magyar etnikai környezetbe.[157] Jelentősebb változást csak a csehszlovákiai magyarok kollektív bűnösségét kimondó törvények és az azok által elrendelt erőszakos kitelepítések eredményeztek (1945-47). A deportációk kisebb-nagyobb mértékben a terület összes magyar faluközösségét érintették, s a kitelepített magyar családok helyére magyarországi szlovákok érkeztek. Az őshonos szlovákság zöme az Érsekújvártól északra található falucsoportban (Nagysurány, Tótmegyer, Komjáti térsége), valamint néhány szórványnak tekinthető, a magyar falvak közé ékelődő településen (Kural, Kolta, Jászfalu) él. A magyarok és a szlovákok

---

[154] Vö.: Bél 1996: 45-51.
[155] L. Liszka 2002: 235-262.
[156] Vö. Zólyomi 1975
[157] L. Liszka 2002: 103

mellett a Vág-Garam köze mai etnikai térképét a kiadványunk tárgyát tekintve kiemelkedően fontos cigányság teszi teljessé. Elmondhatjuk, hogy a régióban a zenész-cigányok körében mára befejeződött a nyelvi asszimiláció folyamata, azaz a terület (korábban a kárpáti cigány nyelvet beszélő) „romungro" lakossága jelenleg magyar anyanyelvű. A jelentős számú oláhcigány nemzetségeknek (Bógajestje, Kurkestje, stb.) az általában a városok szűkebb vonzáskörzetében élő családjai mellett Csatán egy (óromán nyelvet beszélő) beás közösség is található. A Vág-Garam köze magyar népzenéjének tudományos feltárása Kodály zoltán 1912-es Léva-környéki gyűjtéseivel indult meg, majd ezt a munkát Manga János folytatta az 1930-as években. Ő rögzítette a tájegység első hangszeres fonográf-felvételeit is (a naszvadi Kelemen László és a bagotai Kollárovics Lukács dudajátékát, illetve az ógyallai Vaskó József furulyázását)[158]. A Vág-Garam köze gyermekjátékainak zenei anyagát Bakos József 1953-ban publikálta[159], s ebben az időszakban indult meg Ág Tibor máig tartó, erről a vidékről is sok értékes népdalt dokumentáló gyűjtőmunkája. A régió vonós zenefolklórjának első hangfelvételeit Sárosi Bálint készítette 1963-ban, Kürtön (a lemezünkön is hallható Anyalai „Pepes" Sándor zenekarával).[160] A gyűjtés ezen a területen a Martin György vezette néptáncfilmezések zenekarainak felvételeivel (1964-1978)[161], valamint e sorok írójának az 1980-as évek végén indult, s napjainkig tartó vizsgálataival folytatódott[162].

Kürt és muzsikusai – a Vág-Garam köze népzenéje

Kürt az egykori Komárom megye északkeleti szélén, Szlovákia délnyugati részén, a Párkány-Érsekújvár vasútvonal mentén található. A település első írásos említése viszonylag korai, a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében (1075) a falu neve *Curt* alakban fordul elő. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a falu összlakossága 2233 fő, amiből 2115 római katolikusnak és 1983 (88,8 %) magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A települést az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt hivatalosan Kert'-nek hívták, 1948 óta a szlovák neve Strekov.[163] Jelen dolgozatom kürti zenei anyagát két kürti zenekartól, az 1926-ban, Udvardon született Farkas „Dankó" Rudolf, és az 1927-es, kürti születésű Anyalai „Pepes" Sándor bandájától rögzítettem, illetve a felvételeken mellettük még egy idős kürti asszony, az 1915-ben született Pják Béláné Péli Fazekas Rozália éneke is hallható[164]. Prímásaink mindketten régi, a Vág-Garam közén tevékenykedő zenészdinasztiákból származnak. Amikor a múlt század nyolcvanas éveiben megindult a szlovákiai magyar hangszeres népzene szisztematikus gyűjtése, látható volt, hogy a falusi vonósbandák ideje lejárt. Az 1930-as évek végén, illetve 1940-es évek elején született zenészek nemzedéke volt az utolsó, amelyik a klasszikus modell szerint, vonósbandákba tömörülve végezte a felvidéki magyar falvak zeneszolgáltatásának feladatait. Az ennél fiatalabb muzsikusok már egy gyors ütemben átalakuló, drasztikus hangszer-és

---

158 L. Manga 1939: 237-239.; MH 3309-3312 (Naszvad), MH 3821 (Bagota)
159 L. Bakos 1953.
160 L. Tari-Vikár 1986. LPX 18124B-3a-c.
161 L. Martin-Takács 1981.
162 L. 1. Sz. melléklet. Gyűjtések táblázata
163 Vö. Liszka 1994, Pénzes 2000.
164 Vö. Agócs-Gombai 2004.

dallamrepertoár-váltást magával hozó ízlésvilág zenei igényeinek voltak kénytelenek megfelelni. Felvidéki gyűjtéseim során a zenekarok többségét már csak rekonstruálni lehetett, azaz általában több településről kellett „összeboronálni" a régi társulatok időközben szétköltözött, idős muzsikusait. Mindezek tudatában kellemes meglepetés ért, amikor Kürtre érkezve megtudtam, hogy itt még nem is egy, hanem két hagyományos vonósbanda is fennmaradt, mégpedig mindkettő a többé-kevésbé hagyományos felállásban. A kürti bandák a Vág-Garam köze egész területén ismertek voltak, kivéve talán a Léva-környéki református, kurialista falvakat. Így bejárták az egész régiót és életük során a tájegység összes falujában muzsikáltak. Ez az oka annak, hogy a kürti muzsikusok kezén egy különlegesen gazdag népzenei repertoár őrződött meg. Feltűnő, hogy sok, csak néhány faluközösség hagyományához tartozó archaikus dallamot ismernek, és viszonylag jól tájékozódnak az egész terület hagyományos zenei életének apró részleteiben is.[165] A Vág-Garam közén élő magyaroknak a hagyományos kultúrájukhoz való átlagon felüli ragaszkodása eredményezte, hogy Kürtön a mai napig gyűjthető, tettenérhető a vonósbandák népzenei hagyománya. A hangzó melléklet két kürti főszereplője közül az idősebbik, Farkas „Dankó" Rudolf (apja ragadványneve után „Bocska Rezsi"-nek is nevezték) 2001-ben távozott az élők sorából. Anyalai „Pepes" Sándor ma is jó egészségnek örvend, zenekarát az érsekújvári járást ismertető évkönyvek és prospektusok rendre megemlítik, és talán nem túlzás azt mondani, hogy a régió reprezentatív kulturális intézményei között tartják számon. A hangzó melléklet kürti dallamválogatása a Vág-Garam köze hagyományos férfitáncainak dallamaival, a különféle eszközös kanásztáncokkal (3/1-4) és verbunkokkal (3/5-7) kezdődik. Ezeket a Vág-Garam közi lakodalmak gazdag folklórjának dallamai követik, mégpedig a rítusrend egymást követő mozzanatainak időrendje szerint csoportosítva (3/8-18). A 3/19. sorszámot viselő felvétel dallamait a zenészek „kuruc nótáknak" nevezték, s az első fríg hangsorával valóban a Rákóczi-dallamkör egyes típusaihoz rokonítható, és a második is (*„Csínom Palkó, csínom Jankó"* szövegkezdettel) a 17-18. század szabadságharcainak idejének egyik kedvelt katonadala volt. A hangzó példák sora tetemesen bővíthető lenne a tájegység szlovák, vagy cigány népzenéjének (illetve a két zenekar „kisebbségi" repertoárjának) bemutatásának irányába, itt viszon elégségesnek tartom szemléltetni, hogyan hatottak a térség etnikumai egymás zenefolklórjának alakítására. A *„Kétszőgyínbe' megfogták a hörcsögöt…"* kezdetű, egyébként vulgáris, erotikus szövegű népdal (3/20) Németszőgyén régi német népzenei hagyományának lehet egy fennmaradt fragmentuma, míg az azt követő, elsősorban a környék pásztorai körében kedvelt dallamnak a szlovák népzenei anyagban él kiterjedt rokonsága (3/21). A terület szlovák településein énekelt parlando dalok itt hallható hangszeres változatai (3/22) viszont a magyar hallgatók stiláris jegyeit hordozzák (az erős magyar hatás egyébként az itteni szlovák táncfolklór dallamainak jelentős részében, illetve a hangszeres tánckíséret stiláris vonatkozásaiban is felfedezhető). A kürti magyar népzene bemutatása ezt követően egy szép, régi stílusú népdallal folytatódik, melynek ősi gyökereit az is mutatja, hogy egész közeli változatai egyes kipcsak-török népek zenefolklórjában is fellelhetők

[165] A kürti zenészek kezén fennmaradt Vág-Garam közi menyasszonytánc-dallamok körzeteinek és a tájegység viseletcsoportjainak területi egybeesésére a falu hangszeres népzenei monográfiájában hívtam fel a figyelmet. L. Agócs-Gombai 2004: 12-13.

(3/23)[166]. Az ezt követő szakasz dallamai a magyar folklór történetének vonós hangszerek uralta korszakát megelőző dudazene emlékét idézik (3/24-26). Az, hogy a duda repertoárjának egy része bekerült a kürti vonósbandák dallamkészletébe, jelzi, hogy a környék magyarsága a múltban is erősen őrizte örökölt kulturális identitását. A strófikus dudanóták mellett a kürti vonósbandák repertoárjába a dudajáték olyan jellegzetességei is beszűrődtek, mint a 26. sorszám alatt hallható csárdás-füzér motívumismétlő „dudaaprája" részlete.[167] A *„Szégyenbe esett lány"* balladatípus helyi változata után (3/27) a kürti dallampéldák hangzó mellékletén az alkalomhoz nem kötött Vág-Garam közi csárdás dallamok sorozata következik (3/28-35), s a tánczenei szakasz végére a 19. század végétől e területen is jelentkező polgári táncok dallamait soroltam (3/36-38). E dallamválogatást egy gyermekjáték-dal vokális felvétele zárja (3/39).

A hangzó melléklet tartalma

Hangzó példatár 3.

1. Kanásztánc
2. Söprűtánc
3. Szőgyéni verbunk (kanásztánc)
4. „Úgy tetszik, hogy jó helyen vagyunk itt" (kanásztánc)
5. „Elcsúszott a lúd a jégen" (Sallai verbunk)"
6. Udvardi verbunk
7. Köbölkúti verbunk
8. „Széles a Duna, magos a partja" (párosító ének)
9. „Az árgyélus kismadár nem száll minden ágra" (lakodalmi gyertyástánc)
10. Kürti menyasszonytánc
11. Muzslai menyasszonytánc
12. Szőgyéni menyasszonytánc
13. Udvardi menyasszonytánc
14. Kéméndi menyasszonytánc
15. „Nem ám az az asszony, kinek sok lúdja van" (lakodalmi nóta)
16. „Nem ám az az asszony, kinek sok lúdja van" (csárdás és gyors csárdás)
17. „Szárnya, szárnya, szárnya a fecskének" (lakodalmi kontyoló ének)
18. „A hajnali csillag ragyog" (a lakodalmi hajnali tüzugrás nótája)
19. Két kuruc nóta (hallgató és csárdás)
20. „Két szőgyénbe megfogták a hörcsögöt" (asztali mulató nóta)
21. „Kútágason áll a szarka" (asztali mulató nóta)
22. „Zaleť sokol, bílí vták" (szlovák hallgató)
    „ Láska, bože láska" (szlovák hallgató)
23. „Kihajtottam a ludaim a zöld pázsitra"

---

[166] E dallam egészen közeli változatait több ízben dokumentáltam az Orosz Föderáció Kabard-Balkár Köztársaságának balkárok lakta településein.

[167] A zenészek ennek az aprája-dallamnak a szövegkódját is ismerték: „Jaj-jaj, nem is ott van". L. Agócs-Gombai 2004:97.

24. Dudatánc (gyors csárdás)
25. „Sárga papucs az ágy alatt” (csárdás és gyors csárdás)
26. „Száradjon el a köldököd” (gyors csárdás)
    „Nem, nem, nem is ott van” (gyors csárdás)
    „Nékem olyan asszony kell” (gyors csárdás)
27. „Mari, lyányom, Mari” (ballada)
28. Csárdás és gyors csárdás
29. „Fölültem a kemencére” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Jaj, de sokat áztam-fáztam, fáradtam” (csárdás)
    „Hej, zsidólány, zsidólány” (csárdás és gyors csárdás)
31. „Ez a lábam, ez, ez, ez” (csárdás és gyors csárdás)
32. „Este kezdtem a lovam, este kezdtem a lovamat nyergelni” (csárdás, regrutanóta)
    „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
33. „Állok, állok a tóparton egyedül” (csárdás, udvardi nóta)
34. „Nem idevaló születésű vagyok én” (csárdás)
    „Szépen úszik a vadkácsa a vízen” (csárdás)
    „Pengetős csárdás” (gyors csárdás)
35. „Kovács Pista édes csók” (csárdás és gyors csárdás)
36. Kéméndi tapsikoló
37. Szőgyéni batyustánc
38. Padegatta
39. „Kiskácsa fürdik az arany tóba’...” (gyermekjáték)

Adatközlők

FARKAS „Dankó” Rudolf „Bocska Rezsi” (1926) – hegedű (prímás)
CSONKA Rudolf (1961) – hegedű (másodprímás)
CSILLAG Ferenc (1934) – brácsa
CSILLAG József „Pala” (1944) – klarinét
CSILLAG Vilmos (1961) – bőgő
(3/1, 3, 5-6, 9-10, 12-13, 16, 18, 20-21, 25, 28-29, 31, 33, 35, 38)

PJÁK Béláné PÉLI FAZEKAS Rozália (1915) – ének / voice
(3/8, 15, 17, 23, 27, 29, 35, 39)

***

ANYALAI „Pepes” Sándor prímás (1927) – hegedű (prímás)
RIKKONY Sándor (1951) – hegedű (másodprímás)
ANYALAI „Pepes” János (1934) – brácsa
LAKATOS László (1947) – klarinét

ifj. LAKATOS László (1969) – klarinét
SÁRKÖZI János (1936) – cimbalom
FARKAS Jenő bőgős (1974) – bőgő
(3/2, 4, 7, 11, 14, 19, 22, 24, 26, 30, 32, 34, 36-37)

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. április 6-9. (Farkas „Dankó" Rudolf zenekara), illetve 2001. június 5-7. (Anyalai „Pepes" Sándor zenekara) között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Farkas „Dankó" Rudolf „Bocska Rezsi" zenekara Kürt (v. Komárom vm.) 1955.

Anyalai „Pepes" Sándor zenekara Kürt (v. Komárom vm.) 1962.

Mulatók és mulattatók Kürt (v. Komárom vm.) 1970-es évek.

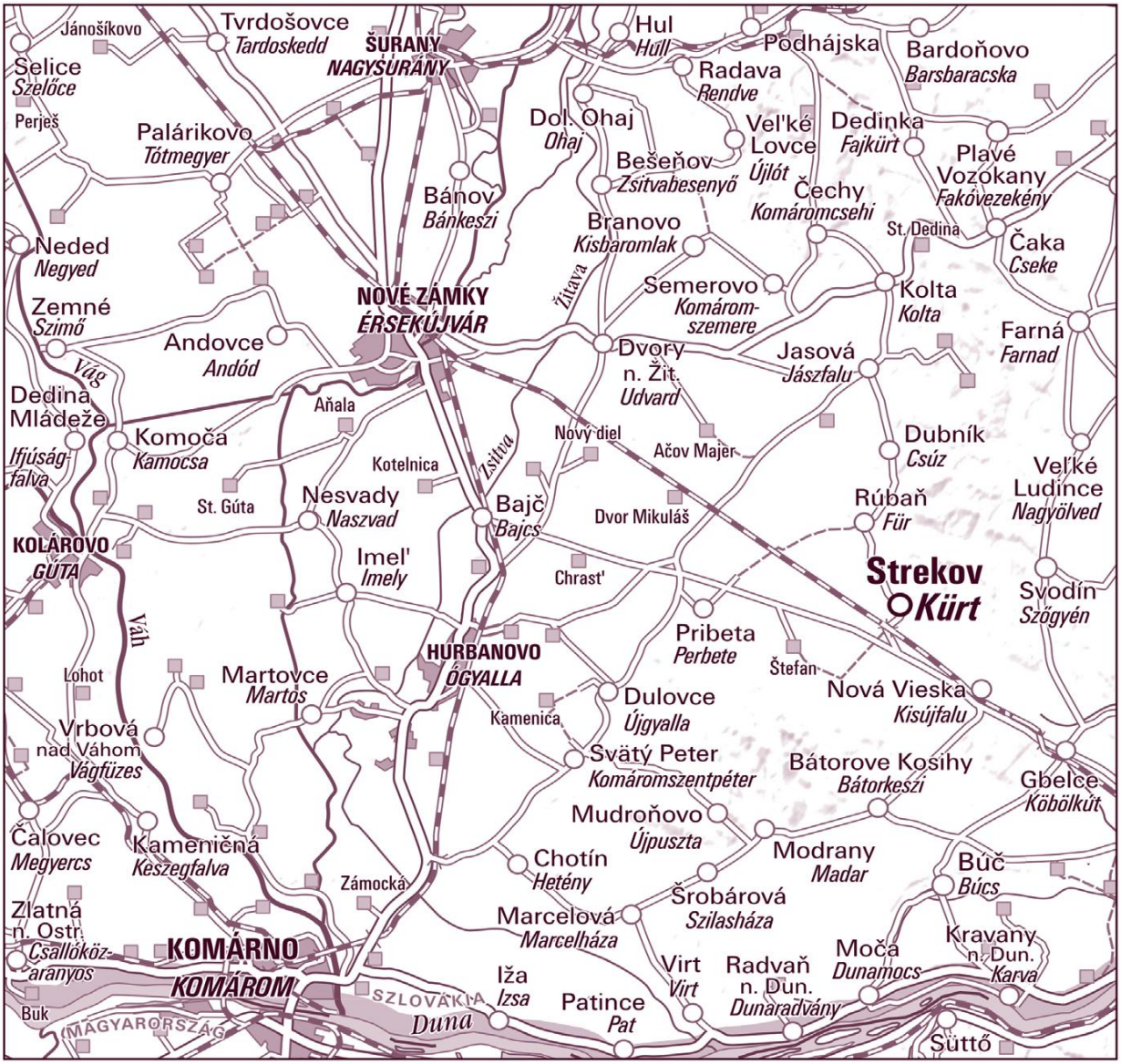
Jánošíkovo
Tvrdošovce
Tardoskedd
ŠURANY
NAGYSURÁNY
Hul
Hull
Podhájska
Bardoňovo
Barsbaracska
Selice
Szelőce
Radava
Rendve
Perješ
Palárikovo
Tótmegyer
Dol. Ohaj
Ohaj
Veľké Lovce
Újlót
Dedinka
Fajkürt
Plavé Vozokany
Fakóvezekény
Bešeňov
Zsitvabesenyő
Čechy
Komáromcsehi
Bánov
Bánkeszi
Branovo
Kisbaromlak
St. Dedina
Čaka
Cseke
Neded
Negyed
Žitava
Semerovo
Komárom-szemere
Kolta
Kolta
NOVÉ ZÁMKY
ÉRSEKÚJVÁR
Zemné
Szimő
Andovce
Andód
Farná
Farnad
Dvory n. Žit.
Udvard
Jasová
Jászfalu
Vág
Dedina Mládeže
Ifjúság-falva
Aňala
Komoča
Kamocsa
Nový diel
Ačov Majer
Dubník
Csúz
Kotelnica
Zsitva
Veľké Ludince
Nagyölved
St. Gúta
Nesvady
Naszvad
Bajč
Bajcs
Dvor Mikuláš
Rúbaň
Für
KOLÁROVO
GÚTA
Imeľ
Imely
Chrasť
Strekov
Kürt
Svodín
Szőgyén
Váh
Pribeta
Perbete
HURBANOVO
ÓGYALLA
Štefan
Lohot
Martovce
Martos
Dulovce
Újgyalla
Nová Vieska
Kisújfalu
Kamenica
Vrbová nad Váhom
Vágfüzes
Svätý Peter
Komáromszentpéter
Bátorove Kosihy
Bátorkeszi
Gbelce
Köbölkút
Mudroňovo
Újpuszta
Čalovec
Megyercs
Kameničná
Keszegfalva
Chotín
Hetény
Modrany
Madar
Búč
Búcs
Zámocká
Šrobárová
Szilasháza
Zlatná n. Ostr.
Csallóköz-aranyos
Marcelová
Marcelháza
KOMÁRNO
KOMÁROM
Iža
Izsa
Virt
Virt
Radvaň n. Dun.
Dunaradvány
Močá
Dunamocs
Kravany n. Dun.
Karva
Buk
SZLOVÁKIA
MAGYARORSZÁG
Duna
Patince
Pat
Süttő

Alsó-Garam mente

Amint már a Vág-Garam köze hangszeres hagyományának iménti tárgyalásánál is megjegyeztem, a Léva-környéki, magyarok lakta települések a hangszeres zeneszolgáltatás tekintetében „önellátásra" rendezkedtek be, azaz saját cigányzenekaraik ki tudták elégíteni ez irányú zenei igényeiket. Igaz, ez a körülmény önmagában még nem indokolja, hogy az Alsó-Garam mente tájegységét e helyen külön is tárgyaljuk. Mint látni fogjuk, az itteni zeneszolgáltatók kétéltűsége, a magyar és a szomszédos szlovák etnikum közötti jelentős kultúraközvetítő szerepe azonban alátámasztja e különbségtétel helyességét.

A Garam folyó az Alacsony-Tátra keleti szélén magasló Király-hegyen ered, keresztülfolyik Közép-Szlovákia hegyvidéki régióján, majd kelet felől szegélyezve a Kisalföldet, 289 kilométer megtétele után Garamkövesdnél, Eztergommal szemben ömlik bele a Dunába. A folyó mentén, annak vízgyűjtőterületén elhelyezkedő településeket földrajzi szempontok szerint és néprajzi tekintetben is három nagy egységbe lehet sorolni. A Garam felső szakaszán szlovákok élnek, akiknek hagyományos kultúráját máig meghatározza őseik favágással, pásztorkodással, valamint a magashegyi klíma többi adottságával összefüggő életmódja. A folyó középső szakaszának etnográfiai jellegét a XIII. és XIV. század folyamán itt alapított banyavárosok: Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmec-és Bélabánya, illetve Újbánya határozták meg. E bányavidék első telepesei, majd későbbi, nemesfémkohászatot művelő és királyi pénzverdét működtető büszke polgárai nagyrészt németek voltak. Németek ezen a vidéken a bányászat mellett annak különféle kiegészítő gazdálkodásait (főleg fakitermelést) folytatva, a központokat övező falvakban is megtelepedtek, s itt ők alkották a gazdag hagyományos kultúrával rendelkező, „krickehäu" etnikai csoport.[168] A történeti levéltári adatok azonban arról tanúskodnak, hogy a Garam mente középső szakaszán az utóbbi évszázadokban már a szlovákok voltak számszerű többségben, s ma már ezen a vidéken nem találunk német anyanyelvű közösséget.[169] A szelíd dombságok övezte síkvidéken elterülő Alsó-Garam mente a folyót körülvevő hegyvidéki tájegységekkel szemben jó minőségű szántóföldekkel bővelkedő, a bortermelésnek is kedvező, klasszikus mezőgazdasági területnek számít. Az itt élő katolikus szlovákok a tájegység északi részét lakják, a Léva városától a Selmeci hegység, valamint az Újbányai hegycsoport déli nyúlványainak vonaláig terjedő térségben. A szomszédos szlovák tájegységektől néprajzilag jól elkülöníthető falvaik önálló viseletcsoportot, valamint sajátos nyelvjárásszigetet alkotnak. A tájnyelv egyik jellegzetességéből származik a környezetük által rájuk ragasztott „čilejkár" csoportnév is.[170] Az Alsó-Garam mente Lévától délre elterülő szakaszán szlovák faluközösséget már csak a nyelvszigetet alkotó Kuralon találunk , a lakosság túlnyomó többségét máig magyarok alkotják. E táj magyarsága sem társadalmi, sem vallási, sem néprajzi szempontból nem mutat egységes képet. A környék paraszti társadalmából kiemelkedtek a XIII. században megszervezett szentgyörgyi szék kurialista falvainak egyházi nemesei. Érsekkéty, Garamszentgyörgy, Kissáró, Nemesoroszi, Nagyölved, Nagysalló nemesi családjai a kevésbé vagyonos köznemességhez tartoztak, és az utóbbi másfél

---

[168] L. Borovszky 1903:153-157.
[169] Vö. Máté 2007.
[170] L. Beňušková 1998:64-71.

évszázadban már életmódjukban, hagyományos kultúrájukban is csak a rendi kiváltságok emlékét ápoló öntudat és mentalitás tekintetében tértek el a környék parasztságától.[171] A barsi részek magyar faluközösségeiben a református vallás van túlsúlyban, míg a délebbi, valaha Esztergom megyéhez tartozó községek magyarajkú lakossága katolikus tömböt alkot. A két falucsoport a folklór különféle megnyilvánulásainak tekintetében is különbözik egymástól. A magyarok népviselete a barsi részeken egyszerűbb, polgári vonásokat mutat, jellegzetessége a – nőknél és férfiaknál egyaránt – súlyos ezüstgombokkal és csatokkal díszített felsőruházat. Lejjebb, a folyó torkolatához közeledve a női viselet jellegzetes kurta szoknyái adták meg a paraszti öltözködés sajátos arculatát. Az Alsó-Garam mente népzenéjének dokumentálása 1912-ben indult meg, Kodály Zoltán Léva környéki népdalgyűjtéseivel.[172] A terület hangszeres hagyományának első felvételeit az 1960-as évek végén a Martin György által vezetett kutatócsoport készítette, Kéménd és Bény tánchagyományának feltárása közben.[173]

Garamszőlős - Alsó-Garam menti népzene

Garamszőlős Nyugat-Szlovákia lévai járásában, Lévától 12 kilométerrel északra a Garam bal partján található, ott, ahol a folyó a Selmeci-hegység délnyugati (hajdan „Tót kapu"-nak nevezett) sziklaszorosán keresztül átvágja magát a Duna kisalföldi medencéje felé. Ez a hely már az írott történelem előtti időkben is fontos stratégiai pont lehetett. Ennek egyik ékes bizonyítéka, hogy a település fölé magasodó 130 méteres sziklák tetején a régészek egy, a hallstatti korban keletkezett erőd alapjaira bukkantak. A későbbi korokban ide épülő vár az Árpád-korig megőrizte stratégiai jelentőségét, hiszen erről a pontról nagyon jó kilátás nyílik a völgyben, a folyó mentén a középkori királyi arany-, és ezüstbányák felé haladó ősi kereskedelmi útvonalra. Garamszőlős első írásos említése („Sceulleus" alakban) a garamszentbenedeki apátság 1075-ben keletkezett alapítólevelében olvasható, mely a garamszőlősiek bortermelésének és méhészetének terményadóiról rendelkezik. A település magyar nevének kialakulása is láthatóan a középkorba nyúló szőlőművelés hagyományával hozható összefüggésbe. Rybník – a falu szlovák elnevezése viszont a Garam itteni árterében kialakított egykori halastó emlékére utal, amelynek halaival a garamtolmácsi halászok tartoztak adózni az apátságnak. A község a Magyar Királyság évszázadaiban Bars vármegyéhez, egyben a Garam mente településterületén az utolsó szlovák falucsoporthoz tartozott, a folyó alsóbb szakaszain ugyanis már csak magyar többségű falvakat találunk. Selmecbánya 1525-ös számadáskönyveiből tudjuk, hogy a bányaváros ebben az időben bérelte „Rybnick" szőleit. Talán nem véletlen, hogy Garamszőlős szlovák nevét már a XVI. században feljegyezték. Az erős etnikai tudat korabeli jelének tekinthető az is, hogy ebben a közösségben érlelte első gyümölcsét az igény az anyanyelvi vallásgyakorlás megerősítésére, ugyanis egy garamszőlősi kisnemesi családban, 1609-ben született Szőllőssi Benedek az első szlovák nyelvű vallásos énekeskönyv, a *Cantus Catholici* (1655) összeállítója. A falu a török hódoltság idején sokat szenvedett, hiszen 130 évre az egymásnak feszülő hadak ütközőzónájába került. A felszabadulást a határában, 1664 nyarán lezajló, a történelemben

---

[171] L. Resko-Valentová 2001, Vö. Ethey 1942.
[172] Alsószecse, Alsóvárad, Felsőszecse, Garamszentgyörgy, Kissáró, Mohi, Nagyod.
[173] L. Martin-Ttakács 1981.

lévai csataként ismert győzelmes ütközet hozta meg. A XVIII. század Garamszőlősnek gazdasági és kulturális fellendülést hozott, ami a korszak végén vásártartási jog és mezővárosi cím elnyerését eredményezte. Ennek a fejlődésnek az 1831-es kolerajárvány, az 1890-ben az egész települést elpusztító tűzvész, majd a század utolsó éveiben a szőlőtermelést teljesen megsemmisítő filoxéravész vetett véget. Ekkor sokan kivándoroltak Amerikába, és a mezővárosi jogállás elvesztése után a település lakosságszámában is visszanyerte falusias jellegét. [174]

A XIX. század közepére valószínűsíthetjük Garamszőlősön az első cigányzenészek megtelepedését. Az ide vonatkozó hangzó melléklet hangfelvételeinek prímása, az 1925-ben született Fekecs János mindenesetre már a nagyapjára is, mint tősgyökeres helybéli muzsikusdinasztia leszármazottjára emlékezett vissza. A garamszőlősi zenészek elsősorban a környék szlovák településeit látták el muzsikával. Szakmai ténykedésük „kizárólagos felségterületét" szülőfalujukon kívül Garamkovácsi, Garamkeszi, Kis-, és Nagykozmály, Berekalja (Podluzsány), Garamújfalu, Garamtolmács és Bakabánya alkották. Az, hogy cigány anyanyelvük mellett nemcsak szlovákul, de magyarul is jól beszéltek, jelzi, hogy a közeli magyarlakta területeken is gyakran megfordultak. Ebbe a körzetbe taroztak a Léva környéki magyarok falvai, elsősorban Garamkálna, Alsó-, és Felsőszecse, Újbars, Garamszentgyörgy és Vámosladány, valamint lefelé, a Garam mentén ritkábban, de eljártak Nemesoroszitól egészen a valaha Esztergom megyéhez tartozó Bényig és Kéméndig. A felvételeken szereplő zenészek viszont nem mind garamszőlősiek. Fekecs János régi zenekara az 1970-es évek folyamán jelentősen megcsappant kereslet következtében utánpótlás nélkül maradt, és felbomlott. A lemez prímása, sok más kollégájához hasonlóan, a város jobb megélhetési viszonyainak reményében Lévára költözött. Az elmúlt évszázad utolsó két évtizedében így az egyre gyérülő meghívásoknak egyre inkább különféle, alkalmilag összeállt zenekarokban tudott eleget tenni. A gyűjtés alkalmából is a régi, garamszőlősi bandájának másodprímásán és klarinétosán kívül a néhai nemesoroszi és garamszentgyörgyi zenekarok megmaradt tagjaival tette teljessé társulatát.

A felvételek egyértelműen mutatják, hogy a zenekar hangzása, a dallamok megformálása ezt a muzsikát, még a szlovák anyag esetében is egyértelműen a magyar hagyományos hangszeres zenei kultúrához köti. Ez a kötődés viszont nem csak a hangszerelésben és a játékstílusban tükröződik, hiszen a gyűjtés közben rendre előbukkantak olyan, a zenészek által szlovák nótáknak titulált dallamok, melyek kiterjedt rokonságát nem a szlovák, hanem egyértelműen a magyar népzene, sőt, esetenként a XVII-XVIII. századi magyar történeti énekek dallamvilágában találjuk. A zenekar szlovákoknak muzsikált dallamanyagában ugyanakkor kirajzolódik egy izgalmas, a magyar népzenéhez nem, vagy csak nagyon áttételesen kapcsolódó, autochton réteg is. A két etnikum évszázadokon át tartó, zavartalan együttélésének szép példáját láthatjuk a helyi zenefolklór olyan adataiban, amikor az egyes dallamok magyar és szlovák szövegváltozatokkal is élték életüket, vagy az olyan táncdallamok meglétében, melyek – még ha esetenként eltérő funkcióban is, de a nyelvhatár mindkét oldalán szervesültek.

A hangzó melléklet dallamválogatását igyekeztem eme ezer szállal egymásba fonódott, muzsikusaink tudatában mégis zenei kétéltűségként megjelenő rendszer szempontjai szerint

---

[174] L. Garamszőlős honlap

rendezni. Az össszeállítás elejére soroltam a magyar falvak közönségének játszott dallamokat. A sort az ugrós – kanásztánc típusú, régies férfitáncok eszközzel járt változatai nyitják. A seprűtáncot (4/1) zenészeink jellegzetesen magyar táncfajtaként határozták meg, míg az üvegestáncot (4/2) a környék magyar és szlovák falvainak közös hagyományaként tartották számon (ennek felel meg, hogy a tánc nevét a kérdezés során mindkét nyelven említették). Az újabb férfitáncok zenéjét képviselik a verbunkok, amelyeknek egy dűvő-kísérettel és egy, valószínűleg a népies műzene hatására lassú esztam kísérettel ellátott változatát is sikerült dokumentálni (4/3-4). A Garam-mente magyar falvainak két legkedveltebb csárdás-dallamát (4/5-6) a vidék magyar lakodalmainak zenefolklórjából válogatott dallamok követik. Az itt hallható lakodalmi mars (4/7) a Csallóközben is ismert, valószínűleg Nyugat felől, a német nyelvterület irányából terjedő, a rezesbanda hangzását utánzó hangszeres darab, melyet egy kanásztánc-ritmusú dallam, a valaha talán tánckíséret funkcióban is működő, kiterjedt magyar rokonsággal rendelkező lakodalmi asztali nóta követ (4/8). A lemez magyar népzenei szakasza a Garam menti menyasszonytánc dallamával (4/9), valamint a szintén asztali, mulattató funkcióban fennmaradt, széles körben elterjedt, a kuruc kort idéző „Tyukodi nóta" helyi változatával zárul (4/10). A garamszőlősi zenészek szlovák népzenei repertoárját bemutató felvételek sorát két hallgató indítja, melyek dallamai között felsejlik a már 1709-ben feljegyzett, „Vörös bársony süvegem" kezdetű történeti énekünk dallama is (4/11). Az ezt követő (a duda hangzását imitáló) dudanóta felvétele szép példája annak, hogy a Garam menti falvak zenei kultúrájába milyen erősen beleivódott a vonósbandák elterjedését megelőző zenetörténeti korszakok hangzásvilága (4/12). A jellegzetes szlovák férfitánc, az ugrós-kanásztánc típusba tartozó odzemok dallamát (4/13) a különféle szlovák hallagatók, csárdások és a zenészek által következetesen „szlovák fox"-nak nevezett, régebbi páros táncok (šlapák, friška) lelassult változatai követik (4/14-24). A válogatás végére soroltam a téli ünnepkör karácsonyi koledáit (kántáit) és farsangi köszöntőjét (4/25-26), a Garam mente magyar és szlovák falvainak hagyományába egyaránt beépült polgári táncok zenéjének két példáját, a Baligátor (4/27) és a Mazurka (4/28) dallamait, valamint egy, a cigányok halottkísérő nótájaként fennmaradt régi keservest (4/29).

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 4.

1. Seprűtánc
2. Üveges tánc / Fľaškový
3. Verbunk
4. Verbunk
5. „Áll a malom, áll a vitorlája" (magyar csárdás)
6. „Sámlit teszek a lábad alá" (kéméndi lakodalmi csárdás)
7. Régi lakodalmi mars
8. Lakodalmi asztali mulató nóta magyaroknak
9. „Párta, párta, párta" (magyar menyasszonytánc)
10. „Mariskának, Juliskának" (magyar lakodalmi asztali nóta)

11. Két szlovák hallgató
12. Dudanóta
13. „Po valašsky od zeme” (odzemok)
14. „Zaleť sokol, biely vták” (szlovák hallgató) és szlovák csárdás
15. Szlovák lakodalmi mulató nóták
16. „Včera bola dievka, dnes je žena” (szlovák menyasszonytánc)
17. „Ej, vysoko zornička” (szlovák hallgató)
18. „Ožeň sa Janko, vezni ma” (szlovák „fox”)
19. „Hore Hronom, dole Hronom” (szlovák hallgató)
20. „Voly nemám” (szlovák csárdás)
    „Kone, voly nemá” (szlovák csárdás)
21. „Keď ma srdce bolí” (szlovák hallgató)
    „Árva vagyok, árva” (magyar csárdás)
22. Szlovák csárdás
23. „Orie Janík, orie, to trenčianske pole” (szlovák hallgató)
24. Szlovák csárdások
25. Karácsonyi koledák
26. „Fašange, Turice” (farsangi köszöntő nóta)
27. Baligátor
28. Mazurka
29. Hallgató

Adatközlők

FEKECS János "Bínyai" (1925) – hegedű (prímás), ének
PATKÓ Béla "Bumbaj" (1942) – hegedű (másodprímás), bőgő
SÁRKÖZI József "Tuti" (1939) – brácsa
FEKECS Viliam "Doktor" (1951) – klarinét
BALOGH Árpád "Iró" (1930) – cimbalom
RIKKONY Gyula (1935-2000) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 2000. január 31. és február 2. között.
Gyűjtötte: AGÓCS Gergely

Fekecs János lakodalomban muzsikál. Garamkovácsi (v. Bars vm.) 1960-as évek

Fekecs János és zenekara. Garamszőlős (v. Bars vm.) 1970-es évek

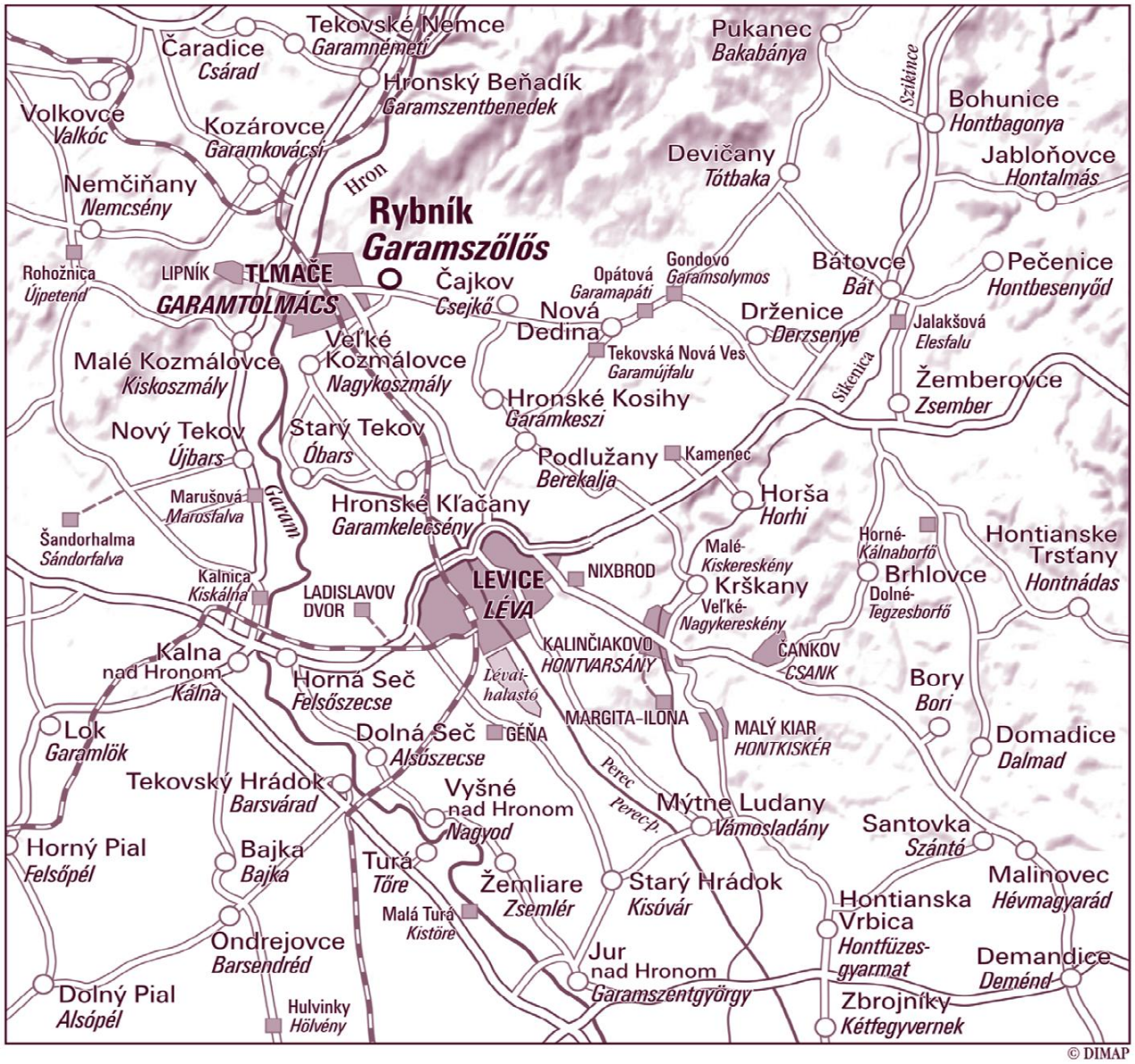
Tekovské Nemce
Garamnémeti
Čaradice
Csárad
Hronský Beňadík
Garamszentbenedek
Pukanec
Bakabánya
Szikince
Bohunice
Hontbagonya
Volkovce
Valkóc
Kozárovce
Garamkovácsi
Devičany
Tótbaka
Jabloňovce
Hontalmás
Nemčiňany
Nemcsény
Hron
Rybník
Garamszőlős
Rohožnica
Újpetend
LIPNÍK
TLMAČE
GARAMTOLMÁCS
Čajkov
Csejkő
Opátová
Garamapáti
Gondovo
Garamsolymos
Bátovce
Bát
Pečenice
Hontbesenyőd
Nová Dedina
Drženice
Derzsenye
Jalakšová
Elesfalu
Tekovská Nová Ves
Garamújfalu
Malé Kozmálovce
Kiskoszmály
Veľké Kozmálovce
Nagykoszmály
Sikenica
Žemberovce
Zsember
Hronské Kosihy
Gárámkeszi
Nový Tekov
Újbars
Starý Tekov
Óbars
Podlužany
Berekalja
Kamenec
Marušová
Marosfalva
Garam
Hronské Kľačany
Garamkelecsény
Horša
Horhi
Šandorhalma
Sándorfalva
Horné-
Kálnaborfő
Hontianske Trsťany
Hontnádas
Malé-
Kiskereskény
NIXBROD
Kalnica
Kiskálna
LADISLAVOV DVOR
LEVICE
LÉVA
Krškany
Veľké-
Nagykereskény
Brhlovce
Dolné-
Tegzesborfő
KALINČIAKOVO
HONTVARSÁNY
ČANKOV
CSANK
Kalna
nad Hronom
Kálna
Horná Seč
Felsőszecse
Lévai-
halastó
Bory
Bori
Lok
Garamlök
Dolná Seč
Alsószecse
GÉŇA
MARGITA-ILONA
MALÝ KIAR
HONTKISKÉR
Domadice
Dalmad
Tekovský Hrádok
Barsvárad
Vyšné
nad Hronom
Nagyod
Perec
Perec-p.
Mýtne Ludany
Vámosladány
Santovka
Szántó
Horný Pial
Felsőpél
Bajka
Bajka
Turá
Tőre
Žemliare
Zsemlér
Starý Hrádok
Kisóvár
Malinovec
Hévmagyarád
Malá Turá
Kistőre
Hontianska Vrbica
Hontfüzes-
gyarmat
Ondrejovce
Barsendréd
Jur
nad Hronom
Garamszentgyörgy
Demandice
DeméND
Dolný Pial
Alsópél
Hulvinky
Hölvény
Zbrojníky
Kétfegyvernek
© DIMAP

3. Nyitravidék

Nyitra városának vonzáskörzetében a Zoboraljától nyugatra Királyi vonaláig dél felé Nagykérig, keletre pedig (Felső) Aháig terjednek a nyitravidéki falucsoport határai. Sajnos, e régió magyar hangszeres népzenéjének dokumentáltsága a tájegység vokális anyagából összegyűjtött adatok irdatlan tömegével szemben a oly szegényes, hogy annak jellemzésére nagyrészt csak saját itteni gyűjtéseim felvételei alapján vállalkozhatok. A Nyitravidék magyar hangszeres hagyományát az archaikus vokális hátország, illetve a dudazene erős hatásának, valamint a szomszédnépek (szlovákok és németek) irányából érkező erős „áthallásoknak" sajátos kettőssége karakterizálja. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezt a következtetést kizárólag a Zoborajla magyar falvaiból gyűjtött adatok támasztják alá. A Nyitravidék más településeiről nincs tudomásom hangszeres népzenei adatról,[175] s attól tartok, már soha nem fogjuk megtudni, hogy errefelé – amíg még élt a magyar hangszeres népzene hagyománya – kik, mit és hogyan muzsikáltak.

Zoboralja[176]

A nyugat-szlovákiai Tribecs hegység délnyugati nyúlványait képező Zobor, Zsibrice és Gímes nevű hegyek alatt, Nyitra városának közelében terül el a magyar néprajztudomány legaprólékosabban feltérképezett tájegységei közé tartozó Zoboralja (egyes néprajzi kiadványok szóhasználatában Zoborvidék). A Kisalföld északi peremén elhelyezkedő kistájat a helyi magyar lakosság három kisebb alegységre osztja. A „hegyalatti" részeken található Alsócsitár, Nyitragerencsér, Pográny, Alsóbodok, Nyitrageszte, Kolon, Zsére, és Gímes, valamint a néprajzi szempontból az előzőektől némileg elkülönülő Barslédec. A hegyvonulat északnyugati felén helyezkedik el a két „hegymegi" település: Menyhe és Béd azoktól nyugatra, a Nyitra folyón túl pedig a két „vízmegi"-nek nevezett falu: Egerszeg és Vicsápapáti. A Zoboralja települései a nyitravidéki, illetve barsi magyarság egyéb falvaitól az etnográfiai adatok tükrében is jól elkülöníthetők, de a kulturális összetartozás tudata (gyakran közös történelmi eredetről, vérségi kötelékekről szóló mondák képében) a helyi közösségek identitásában is tettenérhető. A zoboralji falvak ma egy magyar nyelvszigetet, pontosabban félszigetet alkotnak az őket észak, nyugat és kelet felől körülölelő, szlovák falvak alkotta tájegységek között. Az innen déli irányban elhelyezkedő nyitravidéki és barsi magyarság közeli szórványtelepülésein a zoboraljiakat egyik jellegzetes tájszavuk alapján „bacsiak"-nak nevezik, ezzel érzékeltetve a Zoboraljának a magyar etnikai téren belül is megnyilvánuló kulturális különállását.[177] A XX. század elején készült népesség-összeírások a Zoboralja felsorolt falvaiban még mindenhol a magyar nemzetiségűek erős, 90 százalék fölötti többségét állapították meg. Ez az etnikai kép azóta

---

[175] Manga János nagykéri dudás adatközlőjének, Titka Jánosnak sajnos csak a fényképét, illetve hangszerének leírását ismerjük. L. Manga 1939a: 239, 1939b: 150.

[176] A szakirodalomban szintén elterjedt a „Zoborvidék" tájnév. Magam a régió nevét az itt élő magyarajkú lakosság nyelvezetében élő alak, valamint a magyar tájnévhasználat egyéb analógiái (Medvesalja, Kemenesalja, stb.) mentén használom.

[177] Vö. Liszka 2002:264-267.

gyökeresen megváltozott. A szlovák állam, illetve a szlovák katolikus egyház manipulatív intézkedései (magyar tannyelvű iskolák elsorvasztása, magyarul nem beszélő papok kinevezése, stb.) is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy mára a zoboralji magyarság a Felvidék egyik leggyorsabban asszimilálódó táji csoportjává vált. A száz évvel ezelőtti arányok több esetben megfordultak, a hegymegi és vízmegi településeken a magyarok ma már elenyésző kisebbséget alkotnak. A nyitravidéki régió etnikai arányainak ez irányú formálódása ugyanakkor nem új keletű folyamat. Nyitra környékén már a török hódoltság megszűnését követően, a XVIII. század elejétől fogva az Alföld elnéptelenedett területeire történő tömeges áttelepülésekkel kapcsolatban megindult az etnikai térmozaik fokozatos átrendeződése. Az Alföld felé elmozduló magyarajkú népesség helyére ebben a korban a szlovák etnikai tömb északabbi területeiről új telepesek érkeztek. E migrációs folyamatok következtében a régió számos olyan településén, amely Bél Mátyás *„Notitia Hungariae novae…”* című országleíró monográfiájában (1735 táján) még magyar faluként szerepel, a XIX. század végén készült statisztikákban már szlovák többséget találunk.[178] A Magyar Királyság területén az elsők között, 997 körül alapított zoborhegyi bencés apátság birtokait felsoroló, 1113-ban keletkezett oklevélben Zoboralja falvainak többsége már létező településként szerepel.[179] A zoboraljiak alapvető megélhetését biztosító földművelés mellett, kivált a gyengébb minőségű talajon gazdálkodó településeken a középkor óta olyan jövedelemkiegészítő háziipari ágazatok is kialakultak, mint a gerencsériek fazekassága, a zséreiek és a koloniak szén-, illetve mészégetése, vagy az Alsóbodokon még néhány évtizeddel ezelőtt is jelentős juhászat. A zoboralji hagyományos gazdálkodás rendszerében kiemelkedő szerep jutott a szőlőművelésnek is, bár a tájegység a boraival soha nem tudta elérni a délebbi magyar borvidékek minőségi szintjét.[180] Az itt élő magyar közösségekre máig jellemző mély vallásosság, illetve az a tény, hogy e katolikus tömböt a történelem során végig elkerülték a más vidékeken valóságos vallásháborúkat eredményező felekezetváltások, nagyban hozzájárult e tájegység kulturális arculatának alakításához. A Zoboralja számos archaikus szokása, balladája, vagy folklórjának egyéb, a középkorban gyökerező értéke ennek az állandóságnak köszönheti túlélését. A népi vallásosság sok olyan archaikus, apokrif imádságot, vagy a liturgiából évszázadokkal korábban kihullott éneket őrzött meg, melyek a folklór közegében, annak törvényei szerint variálódva a zoboralji népművészet szerves részévé váltak. A népélet kutatói viszonylag korán megkezdték a zoboralji folklór jelenségeinek leírását, illetve közzétételét. A virágvasárnapi villőzés, a szentiváneji tűzugrás, a Gergely-, illetve Balázsjárás szokásait Réső Ensel Sándor már 1866-ban ismertette.[181] A farsangi sárdózás, a téltemető kiszehajtás, vagy a zoboralji lakodalom különlegesen gazdag rítusrendjének ismertetése viszont már a nem kevésbé izgalmas zenei vonatkozások bemutatásával együtt történt. A tájegység hagyományos zenei kultúrájának feltárását Vikár Béla kezdte meg, aki 1902-ben Pogrányban rögzített fonográffal népdalfelvételeket.[182] Ebben az időszakban megszaporodtak a tudományos igényű tudósítások a Zoboralja folklórjáról, mégis, a

---

[178] L. Bél 1984:64-66.
[179] L. Marsina 1961, 1963.
[180] Vö. Liszka 2002:269-273
[181] L. Réső Ensel 1866:76-77.
[182] L. Sebő 2006: 109.

régió Kodály Zoltán munkássága révén került be a köztudatba. Kodály 1906 és 1917 között minden évben visszatért ide, és népdalközlései, majd az e táj zenefolklórjából merítő kórusművei megalapozták a zoboralji magyar népzene – legalábbis a zeneértő közönséget illetően – nemzetközi hírnevét.[183] A falucsoport népzenéjének feltárásában részt vett Bartók Béla is, bár az ő nyitravidéki gyűjtései elsősorban az itteni szlovák falvak dalhagyományának tekintetében jelentősek. A XX. század folyamán a magyar népzenekutatók több generációja folyamatosan gyarapította a zoboralji népzene gyűjteményeinek adatbázisait. Ez a munka a két világháború között sem állt le, hiszen amíg magyarországi kutatók nem mehettek a Csehszlovákiához került területekre, addig a Pozsonyban tevékenykedő Manga János és Putz Éva végeztek itt értékes népzenegyűjtő, illetve közreadó tevékenységet.[184] 1942-ben lettek publikálva a zoboralji népzene első hangzó felvételei (összesen 51 menyhei dallam)[185], majd az 1950-es évektől kezdődően Ág Tibor nevéhez fűződik a tájegység vokális zenei hagyományát bemutató publikációk egész sorozata[186], míg a népköltészet és műköltészet, illetve népzene és liturgikus műzene határterületén elhelyezkedő virrasztóénekek zoboralji anyagát 2002-ben Czövek Judit publikálta[187]. Sajnálhatjuk, hogy egy ilyen gazdag zenei hagyománnyal rendelkező vidék hangszeres népzenéjének gyűjtése messze elmaradt a vokális hagyomány dokumentálása mögött. Kodály 1906-os, fonográfos dudafelvételei után[188] néhány (táncgyűjtés közben, a zsérei rezesbandával készült) pillanatfelvétel mellett csak az 1988-tól folytatott saját hangszeres gyűjtéseink hoztak felszínre ezen a területen értékelhető magyar zenefolklór-adatokat.[189]

Egy zoboralji falu népzenei hagyatéka az ezredfordulón

Kiadványunk zenei anyaga a zoboralji Zsére község hagyományos zenei kultúráját kívánja bemutatni, annak az ezredfordulóra megőrzött állapotában. Zsére a tájegység „hegyalatti" területén található, a Zsibrice hegy tövében. A falu a Zoboralja egyik legnagyobb települése, s ma itt él a tájegység legnépesebb magyar faluközössége. A 2001-es népesség-összeírás idején Zsére 1287 lelket számlált, ebből 801 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A zsérei magyarok tájnyelve a palóc dialektus nyugati változatához tartozik, de hagyományos kultúrájuk – a többi zoboralji településhez hasonlóan – a Kisalföld és a Palócföld közti átmenetet képviseli.[190] Ez a kettős kötődés elsősorban a gazdálkodás, a tárgyi kultúra, illetve a társadalomnéprajz jelenségeiben figyelhető meg, hiszen a falu folklórjának megannyi értéke magán viseli a csakis Zoboraljára jellemző stílusjegyeket. Ezek a sajátosságok a népzene anyagában, így a hangzó melléklet felvételein is[191], az avatott fül

---

[183] L. Kodály 1909, 1916.
[184] L. Manga 1942, Putz 1989.
[185] L. Ortutay 1942.
[186] Ezek közül a legjelentősebbek a Zoboralja vokális zenefolklórját áttekintő monografikus munkái. L. Ág 2001a, 2004.
[187] Czövek 2002.
[188] L. Tari 2001: 89; 2002: CD2/81. Kodály Szomorlovásziban és Szalakuszon, 1911-ben rögzített dudafelvételeinek, valamint Lajtha Lászó 1935-ben, Barslédecen gyűjtött dudajátékának előadói több, mint valószínű, hogy szlovákok voltak, s a felvett anyag is szlovák népzenei anyagot tartalmaz.
[189] L. Agócs 1999: 12.
[190] Kósa 1998: 257-259.
[191] L. Hangzó példatár 5.

számára első hallásra félreismerhetetlen módon jelentkeznek. A zoboralji népzene, s benne az itt közölt zsérei dallamok régi rétegének jelentős részéről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az magán viseli a dudazene hatásának félreismerhetetlen jegyeit. Ez a hatás nem csak a dudanóták dallamainak továbbélésében, de az énekkultúra, a hagyományos vonós muzsika, valamint a környező falvakban dokumentált régies furulya-, illetve klarinétjáték stílujegyeiben is kimutatható. Kodály Zoltán a már említett zoboralji dudafelvételei egy részét 1906-ban, éppen itt, Zsérén készítette. Dudás adatközlője, a néhai Elgyütt József, vagy ahogy a helybéliek hívták: „Kura Josko" olyan nagy hatású muzsikus volt, hogy a falu számos népdalszövege máig őrzi a nevét (22). Lemezünk prímása, az 1924-ben született Bihari József „Tina" elmondása szerint, ő maga fiatal korában többször is együtt muzsikált az akkor már öreg dudással, de „Kura Josko" és Bihari szintén prímás apja állítólag egy jól összeszokott muzsikuspárost alkottak. Ez azért is különleges értékű adat, mert a duda más magyar tájegységeken szinte kizárólag szólóhangszerként funkcionált. Hogy a duda-hegedű a Zoboralján mennyire volt alkalmi, és mennyire állandósult formáció, ma már nehéz lenne eldönteni. A foszlányos visszaemlékezések közötti eligazodáshoz Kodály 1916-ban publikált menyhei adatai adhatnak némi segítséget. Itt, az 1911-ben végzett gyűjtéseinek karácsonyi énekei között többször felbukkan a duda és a hegedű együttes említése. Kodály adatközlői szerint az énekszövegek a gyűjtés időpontja előtt jó ötven esztendővel ténylegesen működő, néhai menyhei és szalakuszi zenészek neveit őrizték meg. A visszaemlékezések tükrében maga a gyűjtő is arra következtetett, hogy a karácsonyi templomozás az 1860-as évek elején a *Hangostár* és *Dobos* nevű dudások, illetve a *Filipko* és *Jesko* nevű hegedűsök közreműködésével zaljott, akik az egyéb eseményeken is aktív szereplői lehettek a falu zenei életének.[192] Akárhogy is volt, Bihari József lemezünk több felvételén is hallható dudautánzó hegedűjátéka, illetve ahogy ő nevezte: a „*dudaprímkontra*" játékstílus arról tanúskodik, hogy ez csakis a dudazenével szoros együttműködésben fejlődhetett ki (5/3 , 5/21, 5/22, 5/24). A felvételeken a dudajáték olyan elmaradhatatlan stílusjegyei is visszaköszönnek, mint a tömlő felfúvását követő, az „érvényes" dallamjátékot megelőző bekezdő-, illetve az azt lezáró jellegzetes frázisok. A zoboralji magyar faluközösségek első számú zeneszolgáltatói azonban már a két viágháború közötti időszakban a cigányzenészek vonósbandái lettek. Ezek összetételéről adatközlőim visszaemlékezései, illetve a gyűjtések során előkerült korabeli fényképek alapján elmondhatjuk, hogy a vonós-cimbalmos-fafúvós hangzás mellett viszonylag korán megjelentek a szaxafonok és a harmonika. Az 1980-as évek végére, zoboralji gyűjtéseim idejére az itteni cigányzenekarok rendre felbomlottak. Helyszíni gyűjtéseim vonós felvételeinek zömén jelen dolgozatom hangzó példatárának prímása és brácsása, egyben a prímás öccse (Murka Elemér „Emino") szerepel. A budapesti stúdiófelvételek alkalmára sikerült rekonstruálni a néhai zsérei zenekarnak legalábbis a minimál-összetételű hangzását, mivel ide a testvérpárral két Nyitrán élő zenészkolléga (a klarinétos peredi, míg a bőgős tildi születésű) is el tudott jönni. A zoboralji cigányzenekarok a dudásoktól örökölt hangszeres zenei hagyomány vonós továbbéltetése mellett a zenei újdonságok közvetítői szerepét is betöltötték, és mivel mesterségük gyakorlása (a dudásokhoz hasonlóan) nyelvhatárokat is átívelő körzetekben történt, a közvetítés az interetnikus kapcsolatok

[192] L. Kodály 1982: 60-64.

szélesítésében is szerepet játszott.[193] Zsére zenei örökségének (illetve ezen keresztül a Zoboralja zenei hagyományának) jellemzésénél szólnunk kell egy következő, szintén a dudával kapcsolatos jellegzetességről is. Bartók Béla a dudazenében figyelt fel a közjátékok alkalmazására, melyekben az „elveszett" magyar hangszeres zene utolsó túlélő darabjait vélte felfedezni.[194] A Zoboralján rögzített hangszeres népzenében, a régi dudafelvételektől a furulyán és klarinéton gyűjtött anyagon keresztül az itt hallható dudauntánzásokig egy ettől eltérő közjáték-képző gyakorlatot figyelhetünk meg. Az aprózásnak, vagy cifrázásnak is nevezett dallamképzés itt az aktuális zenei téma arra alkalmas motívumaiból építkezve, azok repetitív, szabad, rögtönzött variálásával jön létre. Hogy itt nem ötletszerű, pillanatnyi megoldásokkal állunk szemben, azt az is bizonyítja, hogy ez az egyértelműen instrumentális eredetű sajátosság számos népdalban (azok énekelt változataiban) is a motívumismétlés rögzülését eredményezte. A hangzó példatár zsérei anyagában erre több példát is hallhatunk, talán nem véletlenül a lakodalom régies énekanyagát bemutató felvételeken (5/11-12, 5/18-19).[195] Adatközlőim visszaemlékezései szerint a két világháború közötti időszakban Zsérén még A zoboralji „lagzisok" műfajának rítusénekei a tájegység népzenéjével foglalkozó korábbi publikációkhoz hasonlóan, a zsérei példák anyagában is kiemelkedő helyet foglalnak el. A válogatás elejére besorolt két régi, eszközös férfitánc-dallamot (5/1-2), illetve az egyik legszebb, régies dudanótát (5/3) követő tizenhat dallam mind a lakodalom zenei repertoárját képviseli (5/4-20). A hagyományos zsérei lagzi egyes mozzanataihoz szorosan kötődő archaikus, többnyire csak énekelt változatban élő dallamok mellet a zenekar lakodalmi repertoárjából ide soroltunk egy egészen újkeletű, műzenei eredetű menyasszonykísérő marsot (5/6), valamint néhány lakodalmi csárdást is (5/5, 5/8, 5/16). Az alkalomhoz nem kötött dudanóták, csárdások és katonanóták blokkját (5/20-31) a farsangi sárdózás dallama követi, mely a szomszédos, de távolabbi szlovák tájegységeken is farsangi nótaként ismert (5/32). Kiadványunk dallamválogatása a polkák családjába tartozó, a zoboraljiak tánckultúrájában „belépő" néven szervesült tánc dallamaival folytatódik, melyek között német, műzenei eredetű darabok folklorizált változatait (36), valamint a magyar népzene legújabb rétegéhez tartozó népdalokat is találunk (5/33, 35). Lemezünk záró szakaszában a polgári táncokat képviselő „kacsingatós" (5/37), valamint a zoboralji cigány közösségek néhány kedvelt dallamát hallhatjuk (5/38-40).

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 5.

1. „Seprőnóta" (seprűtánc)
2. Üvegestánc
3. Dudanóta
4. „Búcsúzz Rózi, búcsúzz" (lagzis)

---

[193] Vö. Tari 2004: 25-26.
[194] L Bartók 1911: 310.
[195] Hogy itt nem csak a Zoboraljára érvényes, hanem szélesebb elterjedésű jelenséggel állunk szemben, arra Kodály Mohi gyűjtésében is találunk példákat. Vö. Tari 2002: CD2/48.

5. „Zörög a kocsi” (lakodalmi kísérő)
6. Gerencséri menyasszonykísérő mars
7. „Menyhe felő’ gyün egy felhő” (lagzis)
8. Lakodalmi nóta (gyors csárdás)
9. „Elúntam már hozzád járni” (lagzis)
10. „Fújják a trombitát” (lagzis)
11. „Keresztapa iszik most” (lagzis)
12. „Vedd fel pajtás poharad” (lagzis)
13. „Szent János áldása szálljon mireánk” (lagzis)
14. „A zsérei templom előtt” (lagzis)
15. „Egy stampelli pálinka” (lagzis)
16. „Egy stampelli pálinka” (csárdás és gyors csárdás)
17. „Három fehér szőlőtőke, meg egy fekete” (lagzis)
18. „Hurka, hurka, huszonnyóc” (lagzis)
19. „Káposzta, káposzta” (lagzis)
20. „Járd meg, dőre, ha nincs eszed” (csárdás és gyors csárdás)
21. Dudanóta
22. „Kura Josko dudáljon kend” (dudanóta)
23. „Nekem csak a luk kő’, luk kő’, luk kő’…” (gyors csárdás)
    „A faluba nincs több kislány, csak kettő” (gyors csárdás)
24. „Nem vagy legény Berci” (dudanóta)
25. „A csitári hegyek alatt” (csárdás)
26. „Kisangyalom udvarába' van egy rezgő nyárfa”
27. Csárdás és friss (katonanóta)
28. „Éjfél után kettőt ütött az óra”
29. „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Kis Zsérébe' nem tudják a nevemet”
31. Csárdás
32. Farsangi nóta, sárdózáskor
33. „Ferenc Jóska ládájába, bele van a nevem írva” (belépő)
34. „Eresz alatt fészkel a fecske” (asztali nóta és csárdás)
35. „Hármat tojott a fürjecske, fűr-fűr, rendembe” (asztali nóta és belépő)
36. Belépő
37. Kacsingatós
38. „Náne máro, náne mas” (cigánycsárdás)
39. „Gejla tejle o khamoro” (cigány hallgató)
40. „Náne oda lavutaris” (cigánycsárdás)

Adatközlők

BIHARI József „Tina” (1924) – hegedű (prímás)
MURKA Elemér „Emino” (1929) – brácsa
PATKOLÓ László (1944) – klarinét
DRASKOVICS Rudolf (1955) – bőgő

BENCZ Bálint (1940) – ének
BENCZ Bálintné ZSEBI Ilona (1946) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. december 13.- 15. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Zoboralji cigányzenekar. Kolon (v. Nyitra vm.) 1950-es évek.

Cigányzenészek születésnapi összejövetelen. Kolon (v. Nyitra vm.) 1970-es évek.

Bihari József „Tina” saját készítésű hegedűvel Budapesten (a fonó Budai Zeneházban) 1999.

Cigányzenekar. Zsére (v. Nyitra vm.) 1930-as évek.

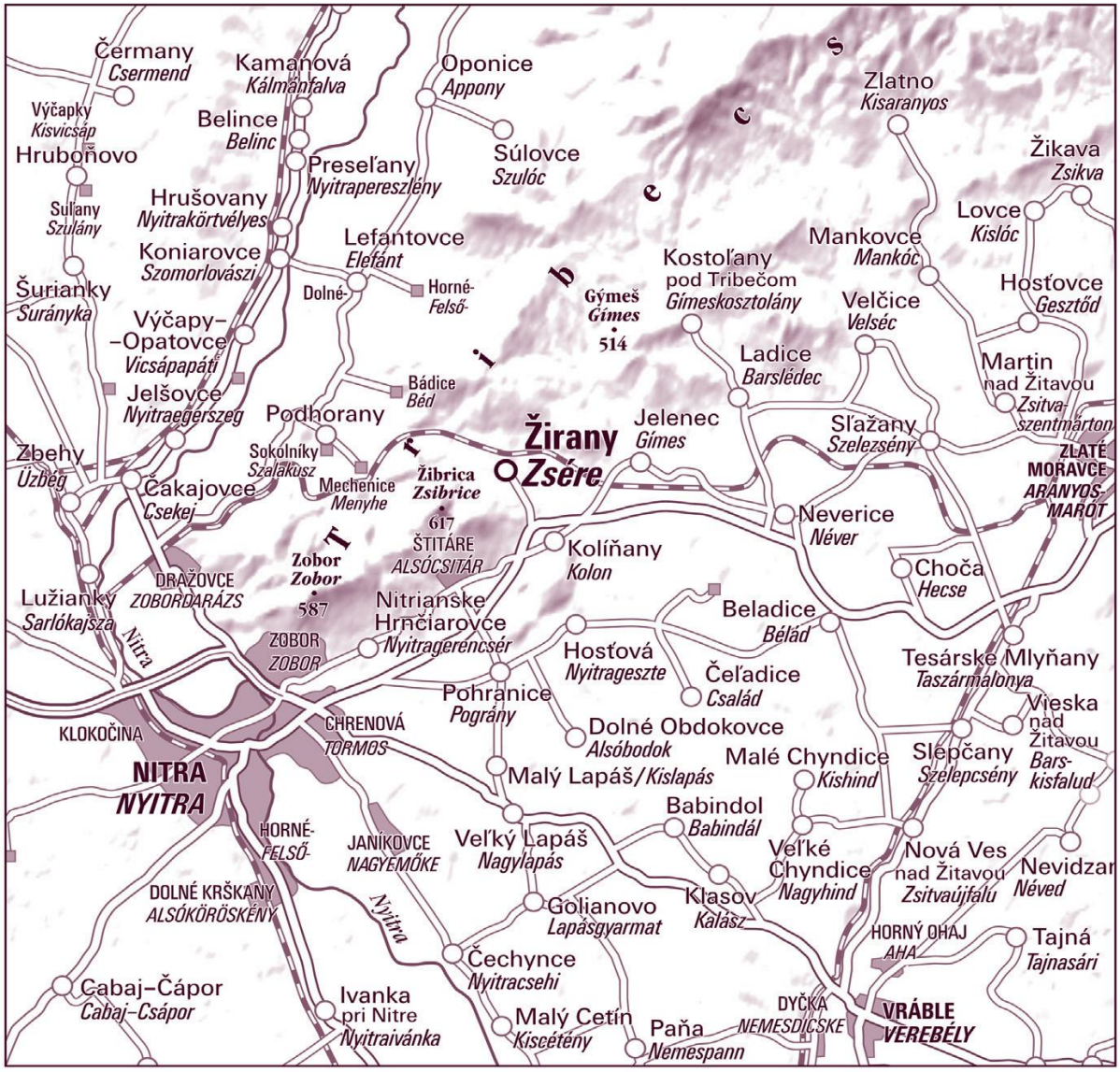
Čermany
Csermend
Kamanová
Kálmánfalva
Oponice
Appony
Zlatno
Kisaranyos
Výčapky
Kisvicsáp
Belince
Belinc
Hruboňovo
Súlovce
Szulóc
Žikava
Zsikva
Preseľany
Nyitrapereszlény
Suľany
Szulány
Hrušovany
Nyitrakörtvélyes
Lovce
Kislóc
Lefantovce
Elefánt
Mankovce
Mankóc
Koniarovce
Szomorlovászi
Kostoľany
pod Tribečom
Gímeskosztolány
Hosťovce
Gesztőd
Šurianky
Surányka
Dolné-
Horné-
Felső-
Gýmeš
Gímes
514
Velčice
Velséc
Výčapy-
-Opatovce
Vicsápapáti
Ladice
Barslédec
Martin
nad Žitavou
Zsitvaszentmárton
Jelšovce
Nyitraegerszeg
Bádice
Béd
Podhorany
Jelenec
Gímes
Sľažany
Szelezsény
Žirany
Zsére
Zbehy
Üzbég
Sokolníky
Szalakusz
Mechenice
Menyhe
Žibrica
Zsibrice
617
ZLATÉ MORAVCE
ARANYOS-MAROT
Čakajovce
Csekej
Neverice
Névér
Zobor
Zobor
587
ŠTITÁRE
ALSÓCSITÁR
Kolíňany
Kolon
Choča
Hecse
DRAŽOVCE
ZOBORDARÁZS
Lužianky
Sarlókajsza
Nitra
Nitrianske
Hrnčiarovce
Nyitragerencsér
Beladice
Bélád
ZOBOR
ZOBOR
Hosťová
Nyitrageszte
Čeľadice
Család
Tesárske Mlyňany
Taszármálonya
Pohranice
Pográny
Vieska
nad
Žitavou
Bars-
kisfalud
KLOKOČINA
CHRENOVÁ
TORMOS
Dolné Obdokovce
Alsóbodok
Slepčany
Szelepcsény
NITRA
NYITRA
Malé Chyndice
Kishind
Malý Lapáš/Kislapás
Babindol
Babindál
HORNÉ-
FELSŐ-
JANÍKOVCE
NAGYEMŐKE
Veľký Lapáš
Nagylapás
Veľké
Chyndice
Nagyhind
Nová Ves
nad Žitavou
Zsitvaújfálu
Nevidzan
Néved
DOLNÉ KRŠKANY
ALSÓKÖRÖSKÉNY
Nyitra
Golianovo
Lapásgyarmat
Klasov
Kalász
HORNÝ OHAJ
AHA
Tajná
Tajnasári
Čechynce
Nyitracsehi
Čabaj-Čápor
Čabaj-Csápor
Ivanka
pri Nitre
Nyitraivánka
Malý Cetín
Kiscétény
Paňa
Nemespann
DYČKA
NEMESDÍCSKE
VRÁBLE
VEREBÉLY

4. Az Ipoly mente

A Palócföld kulturális jegyeinek, illetve a régió kiterjedésének meghatározása lassan két évszázada a magyar néprajztudomány egyik legszívósabban túlélő, visszatérő kérdése. A néptánckutatás a páros táncok ritmikai sajátosságai mentén a palóc tájnyelvi dialektus területét a lenthangsúlyos nyugati és fenthangsúlyos keleti részre osztotta fel, miközben két térséget a Zagyva vonalán választotta el egymástól. A szlovákiai magyarok településein végzett hangszeres népzenei gyűjtéseim visszaigazolni látszanak e tagolás helyességét, hiszen az Ipoly mentét a művelségi javak e területén is jól artikulálható elemek választják külön a keleti palócok tájegységeitől. A dudazene élő hagyománya, illetve a a proprciós gyakorlat, valamint a pásztordalok jellemző dallamtípusainak hiánya a vonós zene folklórjából egyértelműen kirajzolják az Ipoly mente sajátos zenei arculatát.

Az Ipoly folyó a vele azonos nevű hegy lábánál ered, az észak-nógrádi Vepor hegységben, a mai Közép-Szlovákia területén. Néhány szlovákok lakta település, köztük Poltár városa mellett elhaladva Pincnél lép be a magyar nyelvterületre, majd Losonc alatt (Kalondától egyben országhatárt is képezve), a Karancs északkeleti nyúlványait megkerülve bejut a Nógrádi medencébe. Ezen áthaladva megkerüli a Börzsöny hegységet, melynek lejtői alatt keresztülfolyik a néhai Hont megye déli, magyarok lakta járásainak területén, majd végül több mint 212 kilométert megtéve, Szob és Helemba között torkollik a Dunába. E hosszan elnyúló térség néprajzi szempontból változatos képet mutat; mégis, nagyjából arra a területre vonatkozóan, amely az Ipoly határfolyó-szakaszát övezi, a szakirodalom az Ipoly mente terminust a folyót övező településcsoport, mint etnográfiai tájegység megjelöléseként előszeretettel használja.[196] Ez a táj jellegzetes mezőgazdasági régiónak számít, rurális jellegén nem változtatott az sem, hogy a folyó partján két történelmi megyeszékhely (Balassagyarmat és Ipolyság), illetve közelében több jelentős, nagy múltú város (Losonc, Szécsény, Esztergom) is található. Az itt lakó magyarok túlnyomórészt katolikus vallásúak, s a palóc nyelvjárás középnyugati változatát beszélik. Tősgyökeres szlovák faluközösségeket az Ipoly közelében egy-egy elszigetelt szórványtelepülésen kívül csak Nógrád és Hont határvidékén találunk, a szlovákok egyébként nagyrészt a folyótól távolabbi, hegyvidéki térségeket lakják. Az Ipoly, mivel szeszélyes vízhozamával hajózásra, így jelentősebb tömegű áruszállításra is alkalmatlan, sohasem bírt sem kereskedelmi, sem komolyabb kultúraközvetítő jelentőséggel, az ilyen kapcsolatok végig a folyó mentén inkább észak-déli irányúak voltak.[197] Ez a körülmény még hangsúlyosabbá tette a hagyományos kultúra különbségeit, s többek között ennek is köszönhető, hogy az Ipoly mentén több, egymástól jól elkülöníthető viseletcsoport alakult ki. Az Ipoly a XIX-XX. században végbement szabályozása előtt még 254 km hosszú volt. A gyakran jelentkező áradások megfékezésének érdekében több helyen „kiegyenesítették" és gátakkal körbesáncolták a folyómedret, melynek szomszédságában így sok,

[196] A folyó tájicsoport-szervező jelentőségét saját gyűjtéseim adatai sem támasztják alá. A hangszeres zenei hagyomány tekintetében a régió kulturális arculatára kiható egységesítő folyamatok hátterében sokkal inkább gazdasági és társadalomtörténeti okokat látok.
[197] Vö. Kósa 1998:260.

korábban vízjárta, mocsaras dűlő jó minőségű szántóvá alakult át. Ez a változás több folyóparti település látványos gazdagodását hozta magával, ami tovább hatott e táj kulturális tagoltságára is. A vagyoni különbségek növekedését emellett a régió egyes településeinek jövedelmező bortermelése is befolyásolta. A két világháború közti időszakra például Ipolynyék, Ipolybalog, Ipolynagyfalu, vagy Ipolyhídvég lakosaiban kialakult a folyót övező közeli dombvidék kisebb határú, szegényebb településeitől való különállás, egyben a jobb életkörülmények által meghatározott összetartozás tudata. Hasonló, bár mélyebb gyökerű csoporttudat fűzte össze a Szécsény-környéki falvakat is. Ipolyvarbó, Ipolykér, Szécsénykovácsi, Őrhalom, Hugyag, Szécsényhalászi és Ludány nem csak a viseletben mutatnak egységet, hanem – amíg az országhatár nem szelte ketté – e tájegység lakóit egyben a szoros rokoni kötelékeket létrehozó endogám kapcsolatok is egymáshoz fűzték. Az Ipoly mente további, közös identitást ápoló kistáját , melyet a helyiek „Hegyekalja" néven tartanak számon, a Dacsókeszi és Ipolyharaszti közötti térség falvai alkotják. Az Ipolyságtól a folyó torkolatáig elterülő térségben találjuk az Ipoly mente legnagyobb, egységes néprajzi jelleget mutató falucsoportját. Ezen a szakaszon az árnyalatnyi eltéréseket csak a Börzsöny lábánál fekvő falvak erdei gazdálkodása határozta meg.[198] Az Ipoly mentéhez szokás sorolni még a volt megyeszékhelytől északnyugatra elterülő dombvidék településeit is egészen a nyelvhatáron fekvő Szántó és Egeg vonaláig. Ez a térség a már említett észak-déli irányú kapcsolódások révén, viseletével, illetve a népélet egyéb mozzanataival is szervesen kötődött az Ipoly völgyében található falvak hagyományos kultúrájához.

Az Ipoly menti palócok különleges helyet foglalnak el a magyar néprajztudomány történetében. E táj néprajzi jellegzetességeinek feltárása ugyanis már 1819-ben megindult, amikor Szeder Fábián a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain közölte a *A' Palóczok* című pályaművét, mely a magyar táji csoportokról szóló önáló dolgozatok műfajának első publikált tanulmánya.[199] Ez az írás a reformkor magyar társadalomtudományában valóságos „palóc láz" kibontakozásához vezetett, melynek során egyre gyarapodtak a palócok, köztük az Ipoly menti magyarok hagyományos kultúráját tárgyaló publikációk.[200] Minden bizonnyal ez, az egész XIX. századon átívelő heves érdeklődés hívta fel Bartók Béla figyelmét az Ipoly menti magyarok hagyományos kultúrájára, s ez vezetett az 1910-es ipolysági gyűjtésének megszervezéséhez is. Itt a megyei hivatalok segítségével sikerült összehívni a környék muzsikáló pásztorait, és Bartók összesen hat dudással készített fonográffelvételeket.[201] Egészen bizonyos, hogy száz évvel ezelőtt, a Móra Ferenc által is megörökített „honti igriceken" kívül már vonószenekarok is működtek az Ipoly mentén. Az első világháború utáni elszegényedés ugyan még egy időre visszahozta a dudát a bálok és lakodalmak világába, de a hivatásos mulattatás szerepét az 1950-es évekre már teljesen átvették a cigányzenekarok. Az Ipoly menti régió első vonós gyűjtései is ebben a korszakban születtek. Ezek közül kiemelkednek Lajtha László 1951-ben készült

---

198 Vö. Kósa 1998:260

199 L. Szeder 2005

200 L. Paládi-Kovács 2003:172-200.

201 Az esemény századik évfordulója alkalmából kiadott munka átofgóan, a legapróbb részletekre és összefüggésekre kiterjedően mutatja be a gyűjtés megszervezésének és lebonyolításának körülményeit. L. Hála-G. Szabó 2010:7-17, 35-65, 95-117.

felvételei, melyek egy városi, éttermi zenekar, a balassagyarmati Baranyi „Rekedt" Dezső bandájának játékát örkítették meg.[202]

Ipoly menti népzene – Bartók után, száz évvel

Dolgozatom Ipoly menti hangzó mellékletének főszereplői: az ipolypásztói Kozák Tibor „Buna" és az ipolyhídvégi születésű Szőllősi Sándor „Sanci" az Ipoly mente magyarlakta vidékeinek középső és alsó szakaszán muzsikálták végig életük aktív évtizedeit. 1933-ban, prímásaink születésének idejében mindkét falu ellátta a széles környéket a vonósbandák szolgáltatásaival. A két világháború között Ipolyásztón (vagy ahogyan a helyiek máig nevezik: „Pásztohán"), valamint Ipolyhídvégen is négy-öt teljes létszámú cigányzenekar tevékenykedett. Ezek tagjai a pásztói Kozák és Halász, illetve a hídvégi Szőllősi, Balázs, Mátyás és Kardos muzsikusdinasztiákból kerültek ki. A trianoni döntés óta a két falu bandái érthető módon csak a folyó jobb partján található falvakban tudtak tevékenykedni (kivéve természetesen az 1939 és 1945 közötti időszakot). Így Kozákék működési körzetének leggyakoribb helyszínei Ipolypásztón kívül a közeli Szalka, Kiskeszi, Ipolybél, Ipolyszakállos, Szete, Lontó és Ipolyvisk voltak. Szőllősi Sándor zenekarát Ipolyhídvégen kívül Ipolynyékre, Ipolybalogra, Ipolykeszire, Ipolynagyfalura, Inámra, illetve Nagycsalomjára hívták a legtöbbször muzsikálni.

Ahogyan a hetvenes évektől fogva egyre gyérültek a meghívások, a zenekarok utánpótlása is abbamaradt. A cigányzenész családok fiataljai az Ipoly mentén is vagy alkalmazkodtak a kor követelményeihez és elektromos hangszerelésű, a nemzetközi trendeknek megfelelő zenét szolgáltató bandákat alakítottak, vagy más szakmákban próbáltak érvényesülni. Az átmenet persze fokozatos volt, s a váltás valójában csak az ezredfordulót követő években zárult le teljesen. Ahogyan a hagyományos zenei kultúra egyre inkább háttérbe szorult, a régi bandák is fokozatosan felbomlottak, s az egyre gyérülő meghívásokra egyre inkább a hajdani zenekarok megmaradt tagjai egymást kiegészítve állítottak össze alkalmi formációkat. Így kezdett valamikor a nyolcvanas években együtt muzsikálni itt hallható felvételeim két prímása is, és ekkortájt bővült ki működésük körzete (nyilván a zenészek gyérülő kínálatával összefüggésben) Tesmag, Kis-, Nagy-, és Középtúr, Palást, illetve Felsőszemeréd és Egeg irányába. Fontos körülmény, hogy az Ipoly mentén a Bartók által lebonyolított, 1910-es gyűjtést követően még hosszú évtizedekig éltek a palóc dudazene, illetve egyéb népi fúvós hangszerek hagyományát éltető pásztorok, akik zenei tudását a magyar népzenekutatók több generációja is gazdagon dokumentálta.[203] A dudazene nagy hatást gyakorolt a régió énekkultúrájára is, ami nem csak az e hangszer által hosszú időn átformált dallamtípusok jelenlétében, de gyakran a népdalok előadásmódjában is tetten érhető. A Lajtha László által rögzített balassagyarmati vonós adatokban, valamint saját, későbbi Ipoly menti zenekari gyűjtéseink anyagában ugyanakkor feltűnik, hogy az itteni cigányzenészek dallamkészletében (kivált annak a szokásvilág alkalmaihoz nem kötött rétegében) milyen elenyésző arányban vannak képviseltetve a magyar népzene régi rétegének dallamai. Jelen dolgozatom hangzó példatárának Ipoly menti

---

[202] L. Tari 1992

[203] Vö. Manga 1968b. Az 1919-ben született, tereskei Pál Istvánt tekintve az Ipoly menti dudazene élő hagyományának napjainkig tartó kontinuitásáról beszélhetünk. L. Agócs 1997, Juhász 1998.

felvételei is azt mutatják, hogy a vonósbandákat megelőző, a zenei régiségekben bővelkedő dudahagyomány (a magyar nyelvterület más, akár szomszédos tájegységeivel szemben) Ipolypásztó, illetve Ipolyhídvég cigánybandáinak zenei készletére sem gyakorolt különösen nagyobb hatást. Ezt az állapotot valószínűleg a dudazene máig élő hagyományával, illetve azzal magyarázhatjuk, hogy a vonósbandák az Ipoly mentén valószínűleg csak viszonylag későn, valamikor a XIX-XX. század fordulóján jelenhettek meg a falvak zenei életében. Ez az időszak egybeesett a magyar népzenei új stílus robbanásszerű elterjedésével, s valószínű, hogy ebben a régióban a vonósbandák voltak a zenefolklór új dallamvilágának első számú terjesztői. A felgyorsult társadalmi változások időszakában, amikor a duda már önmagában is visszaszorult a zeneszolgáltatásban betöltött korábbi, szinte kizárólagos pozícióiból, nézetem szerint az Ipoly mentén egyszerűen nem maradt elég idő a két zenei kultúra más régiókban tapasztalható összecsiszolódására. Ha akár a mai populáris zenei kultúra analógiáiból következtetünk, nem nehéz elképzelni, hogy a cigányzenészek számára az adott kulturális légkörben a zenefolkór újabb stílusának (illetve a népies műzene) dallamvilága egyfajta státusszimbólumot jelenthetett, illetve összekapcsolódott a „korszerű kínálat" biztosítása által történő szakmai érvényesülés elképzeléseivel. A régi réteg melodikája ezzel szemben a mulattatás piacáról éppen kiszorított dudazenéhez kapcsolódott, s ez a cigányzenészek rézéről talán hozzájárulhatott a zenei archaizmusoktól történő egyfajta tudatos ódzkodáshoz is.

A hangzó melléklet Ipoly menti dallamválogatásának felvételeit oly módon csoportosítottam, hogy az összkép hitelesen mutassa be a tájegység vonatkozó területeinek hangszeres zenefolklórját, illetve annak az ezredfordulóhoz közeledő állapotát. Ez a törekvés csak részben tudott megvalósulni, hiszen a két prímás játékát egy - bár ipolymenti származású, de gyermekkora óta Budapesten élő és az itteni vendéglőkben muzsikáló brácsás (Klein Kálmán, Kozák Tibor „Buna" távoli rokona), illetve annak szintén a fővárosban zenélő cimbalmos kollégája (Lukács Miklós) kíséri. A kíséret harmóniái között ezért az avatott fül helyenként felfedezhet olyan, a klasszikus műzenében gyökerező megoldásokat is, melyek az Ipoly mente falusi zenekaraira nem igazán voltak jellemzőek. A példák dallamanyaga viszont hűen reprezentálja az Ipoly menti falvak vonósbandáinak háború utáni dallamkészletét. A felvételek sorát az Ipoly mentén elterjedt férfitáncok zenéje kezdi meg. A zenészeink által „sasvári verbunk"-nak nevezett tánc dallamát (6/1) egy másik szólisztikus férfitánc zenéje, a ferenyei verbunk és frisse követi (6/2). A „szalmatánc" megnevezés (6/3) a kanásztnáncnak máshol botok fölött, itt két hosszú, keresztezett szalmaszál fölött járt változatára utal. A sort a lakodalmi rítusrend dallamai folytatják, melyeket igyekeztem a menyegző folyamatának megfelelően egymás mellé rendezni (6/4-11). A menyasszonykísérő (6/4), a gyertyákkal járt rituális vőfélytánc (6/5), a Kissalló, Kisgyarmat, Kisölved és Zalaba lakodalmaiban kért gazdasszonytánc (6/7)[204], vagy a magyar népzene északi dialektusterületén többfelé elterjedt menyasszonytánc (6/9) egyértelműen a magyar zenefolklór új stílusú rétegét megelőző korokban gyökereznek. A hajnali tűztánc (6/11) dallama szintén a palóc lakodalmak egyik látványos, rituális mozzanatához kapcsolódik, amikor is a lakodalmi mulatság lezárásaképpen a násznép kivonul az utcára, tüzet rak, majd e fölött az ifjú párnak, valamint a násznép minden házasodás előtt álló párjának kézenfogva keresztül kell ugrani. A

[204] Vö. Tari 2004: 153.

„Megrakják a tüzet...” kezdetű hallgató dallama (6/12) a magyar népzene régi rétegének – Bartók szavaival élve – egyik „csiszolt gyémántja”, melynek változatai a palócföld keleti széléig fellelhetők. Az ezt követő csárdások, asztali nóták és hallgatók dallamait (6/13-21) úgy válogattuk össze, hogy az Ipoly menti lakodalmak, bálok és mulatságok dallamkészletének megmaradt, folklór zenei részét képviseljék. A „Kalapom a Tiszán úszkál...” kezdetű, szép, régi dallam (6/22) az Ipoly menti pásztorok kedvelt nótája volt, míg a 6/23-25-ig terjedő sorszámok alatt az Ipoly mentén kedvelt katonanótákat válogattam össze. Külön említést érdemel a dallamválogatás két szlovák dallama is. Sem az ipolyhídvégi, sem az ipolypásztói cigányzenészek nem jártak rendszeresen szlovákoknak muzsikálni. A hídvégieket néha ugyan megfogadták Magasmajtényra (Hrušov), de az itteni szlovákok népi tánczenéje nem sokban tért el az Ipoly menti magyarokétól. A „Vínko, vínko, vínko červenvo...” kezdetű asztali nóta (6/27) egyike az itteni szlovákok kedvelt dallamainak, bár szerkezete révén a magyar népzenei anyaghoz is harmonikusan illeszkedik. Az ezt követő Garam menti szlovák táncnóta (6/28) is szoros kapcsolatban áll a magyar zenefolklór anyagával, hiszen dallama a XVII-XVIII. században kialakult magyar népzenei dallamréteg egyik jellegzetes típusának szép változata. A hangzó példatár Ipoly menti felvételeinek sora néhány további magyar csárdással (6/29-31), valamint a régióban a közelmúltig fennmaradt karácsonyi kántálás szokásának dallamaival zárul (6/32-33).

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 6.

1. Sasvári verbunk
2. Ferenyei verbunk és frisse
3. Szalmatánc (kanásztánc)
4. „Megtörtént a lakodalom” (amikor jönnek a hitről)
5. Gyertyatánc (vőfélytánc)
6. „Széket tettem a lábad alá” (csárdás és gyors csárdás)
7. Gazdasszonytánc (leves-nóta)
8. Lakodalmi csárdások (csárdás és gyors csárdás)
9. Menyasszonytánc
10. „Hej, kendermag, kendermag” (csárdás és gyors csárdás)
11. Hajnali tűztánc
12. „Megrakják a tüzet” (hallgató)
13. „Áll a malom, áll a vitorlája” (csárdás)
    „Túr a disznó, túr a mocsárszélen” (csárdás)
    „Bazsa Mári libája” (csárdás és gyors csárdás)
14. „Árva vagyok, árva” (csárdás és gyors csárdás)
15. „Lassan kocsis, hogy a kocsi ne rázzon” (asztali nóta)
16. „Bújdosik az árva madár” (hallgató)
17. „A becsali csárdába’, ecet ég a lámpába’...” (asztali nóta)

18. „Menyecskének nem jó lenni” (csárdás és gyors csárdás)
19. „Rózsa, rózsa, labdarózsa levele” (csárdás és gyors csárdás)
20. „A hídvégi halastó, halastó” (csárdás)
21. „Sej haj, haj, leszakadt a gally” (gyors csárdás)
22. „Kalapom a Tiszán úszkál” (hallgató)
23. „Az Ipolyon megy a hadihajó” (csárdás és gyors csárdás)
24. „Szépen szól a harminckettes banda” (csárdás, katonanóta)
25. Három katonanóta (csárdás és gyors csárdás)
26. „Ablakomba, ablakomba, besütött a holdvilág” (csárdás és gyors csárdás)
27. „Vínko, vínko, vínko červenvo” (szlovák asztali nóta)
28. Garam menti szlovák táncnóta
29. „Kihajtom a libám a gyepre” (csárdás és gyors csárdás)
30. „Nincsen pénzem, de majd lesz” (csárdás és gyors csárdás)
31. „Sej-haj, ne feküdj a szénaboglya tövébe” (csárdás és gyors csárdás)
32. „Krisztus Jézus született” (karácsonyi kántálás)
33. „Csordapásztorok” (karácsonyi kántáló ének)
    „Mennyből az angyal” (karácsonyi kántáló ének)
    „Vedd fel Orbán a bundádat” (karácsonyi kántáló ének)

Adatközlők

KOZÁK Tibor „Buna” (1933) – hegedű
SZŐLLŐSI Sándor „Sanci” (1933) – hegedű
KLEIN Kálmán (1946) – brácsa
LUKÁCS Miklós (1958) – cimbalom
SZŐLLŐSI László „Hata” (1934) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. december 20.- 22. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Kozák Tibor „Buna” Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban). 1999.

Szőllősi Sándor „Sanci” Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban). 1999.

Kozák Tibor zenekara Ipolypásztó (v. Hont vm.) 1998.

Balázs András zenekara. Dacsókeszi (v. Nógrád vm.) 1991.

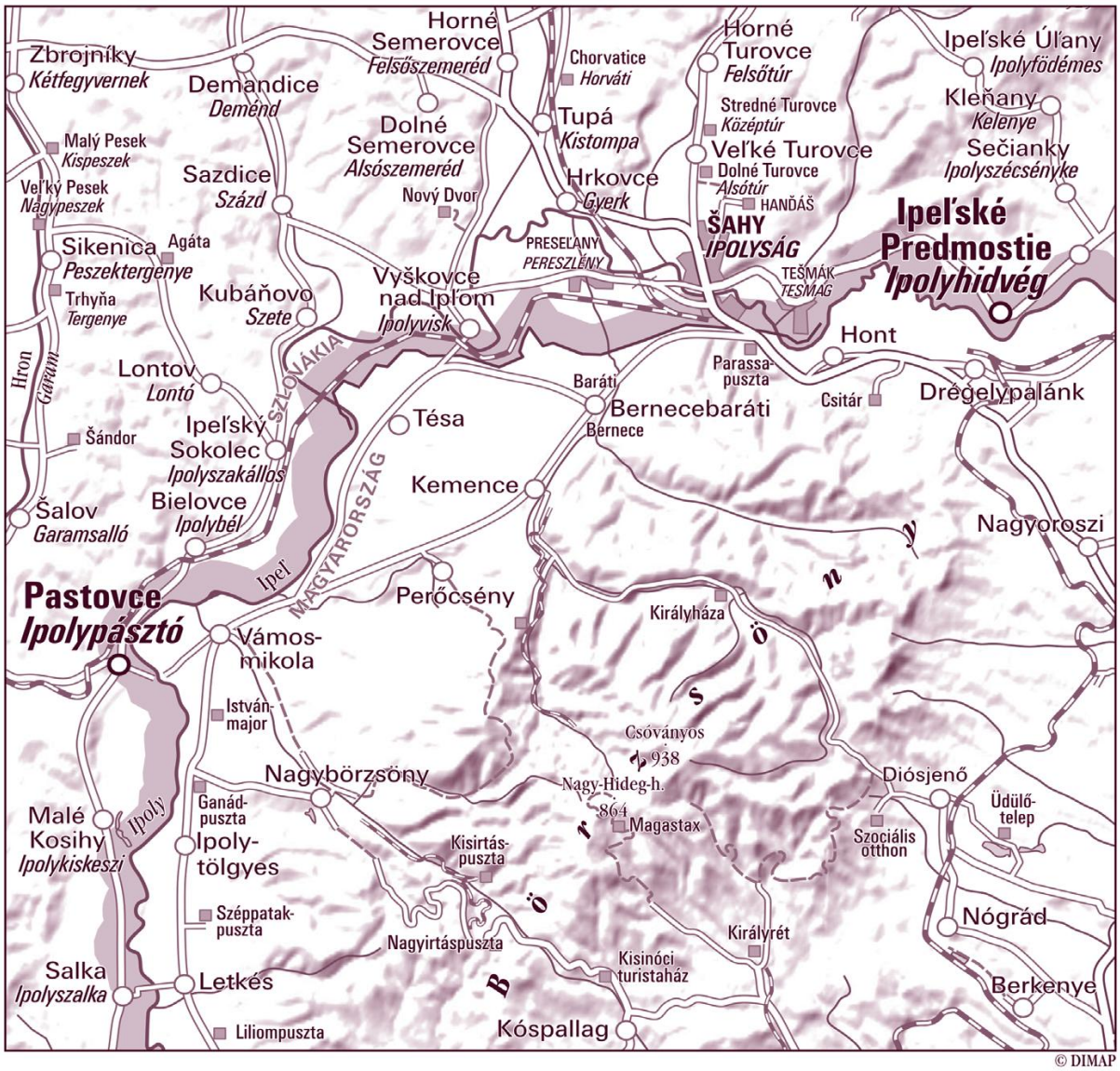
Horné Semerovce
Felsőszemeréd
Zbrojníky
Kétfegyvernek
Demandice
Deménd
Chorvatice
Horváti
Horné Turovce
Felsőtúr
Ipeľské Úľany
Ipolyfödémes
Kleňany
Kelenye
Stredné Turovce
Középtúr
Tupá
Kistompa
Dolné Semerovce
Alsószemeréd
Malý Pesek
Kispeszek
Veľké Turovce
Sečianky
Ipolyszécsénye
Veľký Pesek
Nagypeszek
Sazdice
Százd
Hrkovce
Gyerk
Dolné Turovce
Alsótúr
HANĎÁŠ
Nový Dvor
ŠAHY
IPOLYSÁG
Ipeľské Predmostie
Ipolyhidvég
Sikenica
Agáta
Peszektergenye
PRESEĽANY
PERESZLÉNY
TEŠMÁK
TESMÁG
Trhyňa
Tergenye
Kubáňovo
Szete
Vyškovce nad Ipľom
Ipolyvisk
Hont
Hron
Garam
Lontov
Lontó
SZLOVÁKIA
Parassa-puszta
Baráti
Bernecebaráti
Bernece
Csitár
Drégelypalánk
Šándor
Ipeľský Sokolec
Ipolyszakállos
Tésa
Kemence
Šalov
Garamsalló
Bielovce
Ipolybél
MAGYARORSZÁG
Nagyoroszi
Ipeľ
Pastovce
Ipolypásztó
Perőcsény
Királyháza
Vámos-mikola
István-major
Csóványos
938
Nagybörzsöny
Nagy-Hideg-h.
864
Diósjenő
Üdülő-telep
Malé Kosihy
Ipolykiskeszi
Ipoly
Ganád-puszta
Magastax
Szociális otthon
Ipoly-tölgyes
Kisirtás-puszta
Széppatak-puszta
Nógrád
Nagyirtáspuszta
Királyrét
Kisinóci turistaház
Salka
Ipolyszalka
Letkés
Berkenye
Liliompuszta
Kóspallag
© DIMAP

5. Gömör és a nógrádi részek

A szlovákiai magyarok és egyáltalán, a felföldi magyar dialektusterület legaprólékosabban feltárt hangszeres zenei hagyományával Nógrád és Gömör tájegységei rendelkeznek. E régió saját gyűjtéseim anyagában is kiemelkedő helyen áll, hiszen terepkutatásaim során a volt Gömör-és Kishont vármegye településein eddig összesen negyvenegy prímás játékáról sikerült hangfelvételt készítenem. Általános tapasztalatként összegezhető, hogy a szlovákiai magyar településterület nagyjából Losonctól Rozsnyóig (sőt attól még kissé keletebbre, a Csermosnya völgyéig) tartó szakaszán a vonószenekarok – pásztordalok gazdag dallamanyaga által karakterizált – hagyományos repertoárja nagyfokú egységet mutat. A zenekarok hangszerelésének különbségei (a nógrádi részeken a bandákba bekerült a tárogató), valamint a magyar népzene régi rétegéhez tartozó dallamtípusok arányának különbségei e nagy területen belül a további belső tagolást, azaz két területi alegység különválasztását is indokolttá teszik.

Medvesalja

A Medvesalja a Zoborvidék után a felvidéki magyarok talán legalaposabban feltérképezett, egyben egyik legkisebb kiterjedésű néprajzi tájegysége. E kistáj településeinek nagyobbik része: Almágy, Óbást, Egyházasbást, Tajti, Vecseklő és Medveshidegkút (valamint két népesebb pusztája, Belezsér és Bakóháza) Szlovákiához tartoznak, szlovák nemzetiségű lakosságuk aránya viszont máig elenyésző. Két falu tartozik még a Medvesaljához, az országhgatár magyarországi oldalán található Cered és Zabar. A Magyar Királyság 1920-ban bekövetkezett feldarabolásáig a Medvesalja területén Gömör-és Kishont, illetve Nógrád vármegyék osztoztak, nagyjából egyenlő arányban. Ám a közigazgatási tagoltság a hosszú évszázadok alatt sem tudta megbontani a medevsaljiak összetartozás-tudatát, s e táj néprajzi képe máig egységes maradt. A falucsoport létezésének első írásos dokumentumai a XIII-XIV. század fordulójának korából származnak.[205] Az itt élők a táj adottságainak megfelelően az önfenntartáshoz épphogy csak elegendő minőségű föld művelése mellett a viszonylag nagy arányú állattartással tudták megtermelni az áruba is bocsájtható javaikat. A medvesaljiak az 1600-as évek óta dokumentált, virágzó szarvasmarha-kereskedelmet folytattak, de mindvégig jelentős volt a környező erdőkben makkoló sertés-, illetve a szelíd domboldalakon legelő juhállományuk is. A kézműves háziipar elsősorban a kenderfeldolgozás területén volt számottevő, a házi szövésű vásznat csak az 1960-as években kezdték kiszorítani az ipari textíliák. Ebben a korszakban indult meg a mezőgazdaság szövetkezetesítése is, és ezzel párhuzamosan egyre több medvesalji férfi vállalt munkát a közeli városok (Ózd, Salgótarján, Fülek) nagy léptékben fejlődő iparában.[206]

A Medvesalja népének összetartozását a közös származástudat mellett nagyban befolyásolta az egységesen katolikus vallás is. A középkor óta folyamatos, felekezeti váltásoktól mentes fejlődés a

---

[205] L. Ila 1976:134-144.
[206] L. Paládi-Kovács 1988:190-194.

hagyományos kultúra több olyan archaikus vonását is megőrizte, melyet más vidékeken eltöröltek a történelem viharai. A római rítus valószínűleg szerepet játszhatott a palóc tömbön belül található barkó etnikai csoport kialakulásában is, mely a medvesaljiak másik, büszkén vállalt identitás-forrása.[207] Gömör, Borsod és Heves környező tájegységeinek magyarsága nem csak a reformáció tekintetében, de a társadalmi rétegezettség eltérő szerkezete (kisnemesi eredetű falucsoportok, bányásztelepülések, fazekasfalvak, stb.) révén is elkülönül a Barkóságtól.[208] A medvesajli falvak gazdag, régies vonásokat őrző folklórhagyományára már a magyar néprajzkutatás kibontakozásának kezdeti szakaszában felfigyeltek a kutatók. 1857-ben Reguly Antal, a magyar finnugrisztika egyik legelső, kiemelkedő képviselője a Palócföld falvaiban, köztük a Medvesalja településein is végzett részletes kutatásokat. Ezen az útján készített feljegyzései, illetve az akkoriban a terepkutatás csúcstechnológiájának számító fotográfiái a palóckutatás értékes forrásainak, egyszersmind a magyar néprajztudomány kialakulása fontos dokumentumainak számítanak.[209] A tájegység népzenéjének tudományos feltárása Kodály Zoltán 1906-os, zabari gyűjtésével indult meg, de a magyar népzenekutatás másik nagy úttörője, Lajtha László is a közeli Ajnácskőn, 1911-ben rögzítette élete első fonográfos népdalfelvételét. Hogy ezen a vidéken mikor és hogyan indulhatott meg a hangszeres zenefolklór egyik nagy korszakváltása, arról érzékletes helyzetábrázolást kaphatunk egy füleki ügyvéd, Pap Gyula 1865-ben megjelent, *Palóc népköltemények* című gyűjteményének előszavában: *„Ezelőtt kedvenc zenéjök a duda volt, de ez már nagyobb részt kiveszett, s mai napság itt ott látni csak egy egy szomorú dudást pedig még ezelőtt néhány évvel is ez mulattatá őket lakomájokban, ezen járta a lakodalmasnép ugy a sebes kopogót, mint a szomoru verbunkot."* [210] A XX. századi magyar népzenekutatás palócföldi tanulságai azt mutatják, hogy e váltás folyamata nem ment végbe mindenhol egységesen, és bő nyolcvan esztendőt átölelt. Bár saját gyűjtéseim során kiderült, hogy a Fülek környéki falvakban még az 1930-as, 40-es években is működtek dudások[211], úgy tűnik, a vonószene a Medvesalja zenei életében ennél lényegesen korábban szervesülhetett. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy az itteni cigányzenekarok dallamkészletében találkozhattunk a vidék archaikus népzenei dallamvilágának összes alaptípusával. Ehhez természetesen hozzájárult az is, hogy a Medvesalja nagy arányú állattartása, s ezzel összefüggésben a régies vonásokat őrző pásztor életforma hangsúlyos jelenléte a folklór megannyi értéke mellett a dallamkincs mélyrétegeit is folyamatosan életben tartotta. A vonószenekarok hagyományában viszont ezen a vidéken találunk egy első hallásra feltűnő különbséget is. Elmondhatjuk, hogy az Ipoly mente középső szakaszától a Medvesajláig tartó régió a magyar nyelvterület egyetlen olyan tája, ahol a cigánybandák hagyományos hangszerkészletébe bekerült a tárogató. Ezzel kapcsolatban szembeötlő, hogy míg Nógrád délebbi vidékein a pásztorok az ezredfordulóig megtartották a furulyát és a dudát, addig ezen a területen a pásztorok régi hangszerkultúrája az 1980-as évekre szinte teljesen visszaszorult és átadta helyét a

---

[207] Vö. Paládi-Kovács 1982
[208] Vö. Paládi-Kovács 1988:165-190.
[209] L. Reguly 1994.
[210] L. Pap 1865:4
[211] A gyűjtés során a következő, az 1930-as években még aktív Fülek-környéki dudások ténykedésére derült fény: Fülekpilís - Göndör Mátyás, Perse - Serfőző József, Csákányháza - Darabos János. A vidék dudazenéjének egyetlen hangzó felvételét Gömörpéterfala – Kisrétpusztán rögzítette Manga János az 1930-as években. MH 4373a-d.

tárogatónak. A két jelenség minden bizonnyal nem független egymástól. Hogy a mai, „modern" Schunda-tárogató feltűnő népszerűsége a Medvesalján és a nógrádi részek szlovákiai szakaszán összefügg-e Bél Mátyás 1735-ből származó feljegyzésével, mely szerint abban az időben elterjedt volt, hogy a nógrádi köznemesek temetési menetét hagyományosan két „sípos" vezette[212], azt már talán soha nem fogjuk megtudni. Hogy e hangszer a medvesaljiak és velük együtt sok más felvidéki atyánkfia magyar identitásának egyik következő, újkori pillérét alkotta meg, az viszont bizonyos.

„Népzenei karbantartás": Fülek - Medvesalja

Amikor e sorok írója megkezdi jelen fejezet anyagának és szereplőinek ismertetését, mindenekelőtt fel kell fednie elfogultságát, hiszen még ha a sors véletlene folytán nem is e tájon született, Fülek városát, illetve annak közvetlen környékét tekinti szűkebb pátriájának. A nyájas olvasó ezért talán megbocsájtja nekem a jellemzés tényanyagán túlmutató, kissé személyesebb hangvételt. Fülek ma Közép-Szlovákia déli részén, az országhatár által kettéosztott nógrádi régió keleti szélén található. Régi, középkori várát, amelynek romjai ma is állnak, az írott források 1242-ben már mint létező erődöt említik. Fülek a török időkben nagy jelentőségű város lett, hiszen Buda elestével a megmaradt királyi Magyarország végvári övezetének egyik központjává vált, a vár stratégiai jelentősége pedig úgy megnőtt, hogy a Felvidék kulcsaként emlegették. Birtoklásáért ezekben a zavaros időkben véres harcok dúltak nemcsak a törökök és a keresztény hadak, hanem az egymásnak feszülő „hazai" erők között is. Füleket és környékét ezek a csatározások is jócskán megviselték, de amikor Thököly 1682-ben lezajlott ostromának során a város porig égett, a várat pedig lerombolták, a térség fejlődése hosszú időre visszaesett. Fülek fejlődésének újbóli fellendülése a XX. század első éveiben indult meg.[213] A vár tövében vasútállomások, gyárak és munkáskolóniák létesültek, s a város felduzzadt lakossága az ipar és a kereskedelem mellett a közösségi tevékenységek terén is új fejezeteket nyitott. A vallási és karitatív egyletek, iskolák és sportklubok mellett a szórakozás új helyszínei is kialakultak. A művelődés magasabb nívójára vágyó polgárság számára megnyílt a Vigadó, a „köznép" pedig több vendéglőben, köztük a (valljuk be őszintén: gyenge minőségű borainkat tároló) pincesoron kialakított borozóban is megtalálhatta a kikapcsolódás lehetőségeit. Fülek ma lakótelepekkel, bevásárlóközpontokkal, gimnáziummal, múzeummal, ipari és egészségügyi létesítményekkel „felszerelt", több, mint tízezer lelket számláló regionális központ, amelyben a magyarok számaránya évtizedek óta hetven százelék körül mozog.

Balogh „Savanya" Zoltán zenekarának bemutatását kezdjük talán egy első látásra könnyen elfogadható, mégis érdekesen sántító kijelentéssel, mely szerint a lemezen szereplő zenészek a város nagy múltú cigánybandáinak utolsó hírmondói. E megállapítás egyfelől helytálló, hiszen Füleken nagyapáink legénykorában, a két világháború közti időszakban több kiváló cigányzenész-dinasztia is szolgálta a lakodalmak, mulatságok vagy ipartestületi bálok zenei igényeit. A hangzó példatárban hallható zenekar (7/1-27) stúdiófelvételeinek idejére viszont már Dundi, Vitéz Ali, Huszi, vagy Kapuszájú bandáinak hírmondója sem maradt, s a városban alig lakott annyi muzsikus, hogy össze

---

[212] L. Bél 1984:137

[213] Vö. Borovszky 1911:41-43.

tudjon állni egy teljes, hagyományos cigányzenekar. Másfelől, ha áttekintjük lemezünk szereplőinek adatait, kiderül, hogy az összes itt hallható zenész a szomszédos, (néhai) Gömör és Kishont vármegye valamelyik közeli falujában született (a felvételek cimbalmosa nem is költözött ki a szülőfalujából, haláláig Balogfalán lakott). Életük mégis összefonódott a várossal, amely a vendéglők, illetve a társadalmi élet megannyi ünnepi eseménye révén, ha nem is mindig rendszeres, de legalább a tanult szakmájukból származó kereset lehetőségével vonzotta őket magához. Muzsikusaink a zenélés mellett a pártállami időkben mind különféle egyéb, „jegyzett" foglalkozásban is kénytelenek voltak elhelyezkedni. Többségük a füleki zománcgyárban, vagy a bútorgyár valamelyik üzemében vállalt munkát. A zenekart vezető Balogh „Savanya" Zoltán viszont ezen a téren is kiemelkedett a zenészkollégák sorából. A hetvenes évek végétől ő volt a város egyik postása, majd az 1989-es fordulat után több üzleti vállalkozást is beindított. A budapesti stúdiófelvételek idején Füleken egy kávézó, valamint egy zálogház tulajdonosának mondhatta magát. A zenekar összetétele megegyezik a Fülek környéki vonósbandák általános hangszerelésével, és a játékstílus is szervesen illeszkedik abba a hangzásvilágba, amelyet e tájon a korábbi gyűjtések során alkalmam nyílt megismerni. A prímás itt is a dallam főhangjainak nyomatékosításával mintegy kijelöli a muzsika fő irányait, a díszítés a másodprímás feladata (a tercszólam kialakítására valahogy nem alakult ki az igény). A tárogató elengedhetetlen tartozéka a bandának, és szerepében is a hagyományos, díszített dallamjáték dominál. A brácsa, a bőgő és a cimbalom összjátéka helyenkét a klasszikus műzene világát idéző, fejlett harmóniaérzékkel jellemezhető.

Ahhoz, hogy bemutathassam a gyűjtés zenei anyagát, előljáróban fel kell oldanom egy következő, a földijeim szemöldökét bizton a magasba rántó ellentmondást. Jelen fejezet alcímében ugyanis egy olyan tájnév szerepel, amelyhez Fülek városa soha nem tartozott. A Medvesalja még csak nem is a város szűkebb övezetét képezi, hiszen legközelebbi faluja Fülektől 19 kilométerre található. Fülek mégis évszázadok óta e mikrorégió természetes vásározó központjának számít. A medvesaljiak ma is (kivéve a szintén ide tartozó, de a határ magyar oldalán maradt Cered és Zabar lakosságát) ide ingáznak munka után, ide járnak piacozni, tanulni, és itt intézik ügyes-bajos hivatali dolgaik nagy részét. Amikor a falu már ezen a tájon sem tudta eltartani saját hivatásos zenészeit, a jobb megélhetés reményében a medvesalji cigánymuzsikusok többsége is Fülekre költözött. A medvesalji magyarok ugyanakkor még hosszú ideig igényelték a vonósbandák zenei szolgáltatását. Ez jótékonyan hatott a füleki cigányzenészek – köztük Balogh „Savanya" Zoltán és zenekara – dallamkészletének „népzenei karbantartására", hiszen a hagyományaihoz még a tágabb környezethez képest is konzervatívabban ragaszkodó Medvesalja lakosságának zenei igényei a közelmúltig szigorúan megkövetelték a repertoár folklór zenei részét is. Nem véletlen tehát, hogy a dallampéldák zenekari felvételeit két medveshidegkúti énekes, Mag Deme Ilona és Mag Tamás István dalai egészítik ki. A gazdag medvesalji dalhagyományból a lemezen hallhatunk balladákat (7/2-3, 7/13, 7/23), betyárnótákat (7/6-8) és lírai dalokat (7/4-5, 7/19, 7/25), juhásznótákat (7/3, 7/16-18, 7/21, 7/24), katonanótát (15), karácsonyi köszöntőt (7/11-12), illetve a lakodalom rítusrendjéhez tartozó dallamokat (7/26-27). A zenekari felvételek többsége is ezekhez illeszkedik, így a tánczenei dallamfüzérek dallamai is főként a medvesalji lakodalmak és táncmulatságok hangulatát idézik.

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 7.

1. „Szombat este nem jó citerázni” (csárdás)
   „Harangoznak a faluba, haza kéne menni” (csárdás)
   „Erdő szélén sátoroznak az oláhcigányok” (csárdás)
   „Kútágas, gémestől” (friss csárdás)
2. „Besütött a nap a báró ablakán”
3. „Besütött a nap a báró ablakán” (hallgató, csárdás és friss csárdás - juhásznóta)
4. „Már minálunk learatták az árpát”
5. „Már minálunk learatták az árpát” (asztali nóta)
6. „Ez a ló, ez a ló”
7. „Fehér László lovat lopott” (hallgató - ballada)
8. „Zúg az erdő, zúg a mező”
9. Medvesalji csárdások (csárdás és friss csárdás)
10. „Két ujja van, két ujja van a ködmönnek” (ugrós)
11. Két karácsonyi ének
12. „Pásztorok, keljünk fel” (karácsonyi köszöngető)
13. „Jó estét, jó estét, Sági bíró asszony” (ballada)
14. „Jaj, de sáros, jaj, de poros az az út” (hallgató, csárdás és friss csárdás - juhásznóta)
15. „Megy a nap lefelé”
16. „Magas hegyen lakom” (hallgató - juhásznóta)
17. „Ködellik a Mátra”
18. „Amott van egy nagy ház” (hallgató, csárdás és friss csárdás - rabének, juhásznóta)
19. „Viszi a víz a hidegkúti rétet”
20. „Szépen úszik a vadkacsa a vízen” (csárdás)
    „Ősszel érik, babám, a fekete szőlő” (csárdás és friss csárdás)
21. „De sok falut, de sok pusztát bejártam” (hallgató - juhásznóta)
22. „Ablakomba, ablakomba, besütött a holdvilág” (csárdás)
    „Csúszó, mászó, fülbemászó” (friss csárdás)
23. „Megöltek egy legényt”
24. „Teremtéskor meghagyta az Úristen” (hallgató, csárdás és friss csárdás - juhásznóta)
25. „Sej, bádokolják az újbásti templomot”
26. „A füleki bírónak” (csárdás)
    „Széket tettem a lábad alá” (csárdás és friss csárdás)
27. „Ha a dunna szólni tudna”

Adatközlők

BALOGH Zoltán „Savanya” (1945) – hegedű (prímás)
CSONKA Elemér „Tótgyerek” (1938) – hegedű (másodprímás)
BOTOS József „Kasus” (1936) – brácsa
HORVÁTH Dezső „Szencser” (1933) – tárogató
BALOGH Antal „Békás” (1927) – cimbalom
CIBULA Károly „Karinko” (1949) – bőgő

MAG DEME Ilona (1925) – ének
MAG TAMÁS István (1914) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. május 17-19. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Csonka Elemér „Tót gyerek” – hegedű, ismeretlen harmonikás, Horváth Dezső „Szencser” – tárogató, „Öreg Berta” – nagybőgő, Balogh Antal „Békás” – cimbalom. Fülek (v. Nógrád vm.), 1970-es évek

Horváth Dezső „Szencser” – tárogató (Budapesten, a Fonó Budai Zeneházban), 2000.

„Kapuszájú“ – prímás, „Deka” Dezső – brácsa, Balogh Árpád „Bero” – tárogató
Fülek (v. Nógrád vm.) 1970-es évek

Balogh „Savanya” Zoltán – másodprímás, Botos „Savanya” Ernő – brácsa, „Dezső”– prímás, ismeretlen bőgős és tárogatós. Fülek (v. Nógrád vm.), 1960-as évek.

Gyermek cigányzenekar az iskolai majálison Fülek (v. Nógrád vm.) 1930. június 29.
(Forrás: Iskolai krónika – Állami elemi iskola Fülek, 1922-1933.)

Veľká Ves
Losoncnagyfalu
Pinciná
Pinc
Nové Hony
Kétkeresztúr
Ružová Osada
Ožďany
Osgyán
RIMAVSKÁ SOBOTA
RIMASZOMBAT
Vidiná
Videfalva
Szuha
DÚŽAVA
DÚSA
OPÁTOVÁ
Boľkovská Osada
Boľkovce
Bolyk
Veľké Dravce
Nagydaróc
Dolné Záhorany
Magyarhegymeg
MOJÍN
MEZŐTELKES
KURINEC
LUČENEC
LOSONC
Nitra n. Ipľom
Ipolynyitra
Husiná
Guszona
Lukva
Suchá
Holiša
Ipolygalsa
Buzitka
Bozíta
Šávoľ
Fülesávoly
Gemerček
Kisgömöri
LUČENSKÉ KÚPELE
LOSONCFÜRDŐ
Prša
Perse
Čierny Potok
Feketepatak
Hodejov
Várgede
Mikušovce
Miksi
Konrádovce
Korláti
Panické Dravce
Panyidaróc
Ipoly
Fiľakovské Kováče
Fülekkovácsi
Bulhary
Bolgárom
Šíd
Gömörsíd
Gortva
Gortvakisfalud
Ipeľ
Trebeľovce
Terbeléd
FIĽAKOVO
FÜLEK
Blhovce
Balogfala
Hodejovec
Kerekgede
Rapovce
Rapp
Horná Baba
Ratka
Rátkapuszta
Belina
Béna
Gemerské Dechtáre
Détér
Kalonda
Kalonda
Mučin
Mucsény
Biskupice
Fülekpüspöki
Čamovce
Csomatelke
Gortva
Pleš
Fülekpilis
SZLOVÁKIA
MAGYARORSZÁG
Lipovany
Nagyromhány
Šikov
Sikópuszta
Radzovce
Ragyolc
Belina
Šurice
Sőreg
Hajnáčka
Ajnácskő
Baňa
Čakanovce
Csákányháza
Gemerský Jablonec
Almágy
Dubno
Dobfenek
Stará Bašta
Óbást
Obručná
Karancsberény
Šiatorská Bukovinka
Bükkrét
Nová Bašta
Egyházasbást
Bakov
Bakóháza
Petrovce
Gömörpéterfala
Karancskeszi
Somoskő
Večelkov
Vecseklő
Studená
Medves-hidegkút
Belsőzabar
Karancs-lapujtő
Somoskő-újfalu
Eresztvény
Tachty
Tajti
Salgóbánya
Zabar
Cered
Karancsalja
SALGÓTARJÁN
ZAGYVAFŐ
RÓNAFALU
Külsőzabar
Tótújfalu-puszta
© DIMAP

Gömör

Az egykori Gömör vármegye a Gömör-Szepesi érchegység, a Bükk és a Gömör-Tornai karszt között elterülő természetes medencében alakult ki. A középkor eseményeit kutató magyar történészek azt valószínűsítik, hogy a magyar honfoglalás idejében ezen a területen kabar törzsek is letelepedtek.[214] A megye helynévanyagában az egyetlen Sajókeszi kivételével nem is találjuk nyomát a hét magyar törzs neveinek (szemben például a szomszédos Nógrád megannyi -megyer, -gyarmat, -tarján, stb. nevű településével), emellett számos, magyarok lakta gömöri falu nevének forrását kipcsak-török eredetű szavakban találjuk. Ilyen maga a Gömörnek nevet adó kifejezés is, mely 'gümür', 'kömür' alakban a mai kipcsak nyelvekben is (fa)szenet jelent. Ez a névadás összefüggetett a középkor óta dokumentált gömöri ércbányászattal is, de valószínűbb, hogy a szó már személynévként – a megye első székhelyéül szolgáló (sajó)gömöri vár első tulajdonosának, vagy nemzetségének neveként – szállott a területre. Hogy a honfoglalás korában történő betelepülés népességében a kabarok milyen tényleges arányt képviseltek, vagy hogy milyen nyelvet beszélhettek, már talán soha nem tudjuk meg. Az 1190-es években keletkezett, a magyar nyelv legkorábbi összefüggő szövegemlékeként ismert Halotti beszédet viszont az újabb kutatások szerint éppen egy gömöri település: Rimajánosi gyülekezete használta.[215] A ma Gömörnek nevezett néprajzi tájegységen (melynek területe nagyjából egybeesik az 1806-ban egyesült Gömör-és Kishont vármegyéjével) viszont nemcsak magyarokat találunk. A régió déli, lankásabb területeit benépesítő magyarok mellett az északi hegyvidék lakossága már a középkorban is szláv volt, s a magyar, illetve a szlovák többségű települések között ma is egy viszonylag éles nyelvhatár vonható.[216] Az északi bányavidék településközpontjaiban emellett már a XV. századtól megjelentek a német telepesek (ők voltak a gömöri „buliner" etnikai csoport ősei), sőt, a megye székhelyéül évszázadokon keresztül szolgáló Rozsnyó ('Rosenau') városát is németek alapították. A terület nemzetiségeinek számbavételénél nem lehet megkerülni a cigányokat sem, hiszen Gömörben már az 1913-as népszámlálás adatai szerint is feltűnően magas volt cigányság számaránya. A mezőgazdasági, illetve ipari-kézműipari termelés, és ezzel szoros összefüggésben a hagyományos kultúra átlagon felüli gazdagságának hátterében a gömöri táj természeti kincseinek változatossága áll. Az ércbányászatra és az erdei faszénégetésre épülő vaskohászat, a vashámorokra és a fakitermelésre támaszkodó szerszámipar, a kiváló minőségű tűzállóagyag-lelőhelyek környékén kialakult fazekasság, vagy a nagy arányú juhtenyésztés nagyban kihatott e táj kulturális arculatának kialakulására. Gömör, ez a meglehetősen tagolt, több mint 4000 négyzetkilométeren elterülő régió természetesen több kisebb földrajzi egységre, illetve néprajzi kistájra tagolódik. A magyarok ezek közül a Rozsnyói Bányavidéket, a Karsztvidéket (Szilicei Fennsíkot), a Szárazvölgyet, a Sajó és a Rima kiszélesedő folyóvölgyi lapályát, illetve az ezekbe ömlő patakok (Vály, Balog, Túróc, Murány) völgyeit, a gömöri agyagövezet fazekasfalvainak egy részét, valamint a katolikus Barkóság és Medvesalja településeit lakják. A trianoni döntést követően Gömörnek csak egy szűk délkeleti sávja maradt magyar fennhatóság alatt (összesen 22 község, valamint Putnok városa), az elcsatolt, ma Szlovákiához tartozó területeken 130 településen található magyar többségű lakosság. Az itt élő magyarok mind a palóc nyelvjárást beszélik, ezen belül pedig a keleti palócokhoz tartoznak.

A gömöri zenefolklór értékeinek felfedezése a XVIII. században vette kezdetét. A cigánymuzsikusok által szolgáltatott vonószenéről szóló első magyarországi híradások egyike is innen származik; a sajógömöri

---

[214] L. Ila 1976:143, Györffy 1990: 83-93.
[215] L. Mezey 1971
[216] Vö. Keményfi 2002.

Cinka Pannát (1711-1772) a korabeli források már egy népes muzsikuscsalád tagjaként mutatják be.[217] Gömöri településekről (Bátka, Hanva, Osgyán, Putnok, Rimaszombat, Zádorfalva) gyűjtött népdalok sűrűn előfordulnak a XIX. század legnagyobb magyar népzenei gyűjteményének számító, 1873 és 1896 között Bartalus István által kiadott *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* lejegyzései között is.[218] Bartók Béla érdeklődése a népzene iránt itt, Gömörben, a Murány völgyében megbúvó Gerlicepusztán vette kezdetét[219], és 1906-ban Kodály Zoltán is megtette első gömöri gyűjtőútját.[220] Lajtha László 1911-ben, szintén ezen a vidéken, a gömöri Ajnácskőn készítette az első népzenei fonográf-felvételét, és a felvidéki vonósbandák játékát rögzítő első magnetofonszalagos gyűjtések is itt készültek (Manga János 1961-es berzétei[221], illetve Sárosi Bálint 1963-as alsókálosai[222] felvételei során). Talán nem véletlen, hogy ilyen előzmények után éppen a gömöri magyar falvak népzenéje lett az 1970-es években kibontakozó magyarországi táncházmozgalom legismertebb felvidéki muzsikája.[223]

Alsókálosa – Sandríkék

Alsókálosa Szlovákia rimaszombati járásának keleti peremén, a volt Gömör-és Kishont vármegye közepén, az észak-déli irányban a Sajó vize felé igyekvő Vály patak jobb partján helyezkedik el. A patak mentén található települések: Felsővály, Bikszög, Alsóvály, Mihályfala, Gergelyfala, Felső-, vagy Kiskálosa, Alsókálosa és Füge (a helyiek tájnyelvén Fige) lakosságának több mint 90 százaléka magyar nemzetiségű. A magyarok túlnyomó többsége a református felekezethez tartozik, a magyar anyanyelvű cigányság, melynek számaránya az utóbbi két évtizedben jelentősen megnövekedett, viszont katolikus vallású. A völgy kisszámú szláv lakosságát zömében az 1946-47-ben lezajló lakosságcsere következtében Magyarországról ide telepített szlovákok, illetve ezeknek leszármazottai alkotják. Ez az együttélés viszont, a hagyományos kultúra visszaszorulásával is jellemezhető, azóta eltelt néhány évtized alatt, már nem tudott kitermelni a völgy etnográfiai jellegében érzékelhető interetnikus kölcsönhatásokat. A Vály-völgyi magyar falvak többsége úgynevezett kurialista település, azaz lakosainak jelentős hányada (a „tősgyökeres" családok túlnyomó többsége) nemesi eredetű. Ezek a kisnemesek a magyar köznemesség sok más közösségéhez hasonlóan nem elsősorban a vagyoni helyzetük révén emelkedtek ki a paraszttársadalomból.[224] Az a tény, hogy 1848-ig nem adóztak, kétségkívül anyagi előnyt is jelentett, bár a tehetősebb parasztgazdák sokszor vagyonosabbak voltak, mint egynémely kutyabőrrel büszkélkedő „hétszilvafás" birtokos. A Vály völgyén olyan esetekről is tudtak, amikor egy-egy gazdagabb parasztnak nemes ember volt a juhásza. A jobbágyfelszabadítás után, az általános adókötelesség bevezetésével ez a helyzeti előny ugyan megszűnt, az élet megannyi területét, köztük a hagyományos kultúra nagy jelentőségű tartományait is szabályozó mentalitás viszont alig változott valamit. A Bodon, a Forgon, a Kalas, az Óváry, a Kálmánczy, a Balajthy, a Beke, vagy a Vályi famíliák a XV. század elejétől datálják a jelenlétüket, és ez a tudat, illetve a nemesi virtus azt diktálta, hogy a legkisebb közösségi összejövetelt is a lehető legnagyobb pompával tartsák meg. Ez pedig (legalábbis az utóbbi kétszáz

---

[217] L. Sárosi 2004: 20-24.
[218] L. Paksa 1988: 49-60, 161-247.
[219] Igaz, vendéglátói szolgálója, Dósa Lidi, akitől az első népdalokat feljegyezte, a marosszéki Kibédről származott.
[220] L. Ág 2001.
[221] AP 16916 a-j. Megjegyzendő, hogy a támlapon csak a gyűjtés helye, Szádvárborsa, illetve Szilice van feltüntetve, holott a felvételek prímása, zenekarának többi tagjával együtt Berzétén lakott.
[222] L. Tari-Vikár 1986: 4/4a-b., AP 5909, 6349.
[223] Ehhez jelentősen hozzájárult az alsókálosai Molnár László prímás játékának lejegyzéseit tartalmazó, elsősorban táncházzenészeknek szánt, hangzó melléklettel ellátott módszertani segédanyag megjelentetése. L. Varsányi 1994.
[224] Vö. B. Kovács 1991.

esztendőben) azt jelentette, hogy a bálok és lakodalmak mellett az eljegyzéseket, a nemzetségi gyűléseket, később a születésnapokat és „névestéket", de még az olyan közös munkaalkalmakat is zeneszóval ékesítették, mint a disznótor, a kukoricafosztó, vagy a dohánysimító. A kisnemesi hagyomány értékrendje határozta meg azt is, hogy már a XIX.-XX. század fordulóján, a Vály-völgy legkisebb falvaiban is megnyíltak a tánciskolák, melyeknek szintén fontos szereplői voltak a cigányzenekarok. Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy lássuk, milyen átlagon felüli keresletet jelentett mindez e táj cigányzenészei számára. A zenekarok dallamkészletében ugyanakkor – Gömör más tájegységeihez hasonlóan – jelentős helyet foglalnak el a környék hangszeres népzenéjének legarchaikusabb rétegéhez tartozó juhásznóták. E dallamcsalád helyi típus- és változatgazdagsága is jelzi, hogy a kisnemesek mellett a pásztorokat tekinthetjük a Vály-völgy zenei kultúráját erősen karakterizáló másik társadalmi csoportjának. A zenészek elmondása szerint a Demeter-napi juhászbálok, vagy a pásztorcsaládok lakodalmai és egyéb ünnepi összejövetelei számítottak a közelmúlt legkiemelkedőbb muzsikálási alkalmainak.[225]

A népzenekutatás ennek a pezsgő zenei életnek (sajnos, leginkább már csak az „utóélet" korszakában), Alsókálosán is dokumentálta a nyomait. A faluban az 1940-es, -'50-es években négy zenekar működött, Horváth Kálmán, Gazsó Ernő, Horváth Andor és Molnár László prímások vezetésével. Ez utóbbi zenekarban indult el a hangzó példatár alsókálosai lemezei főszereplőjének, Molnár Géza „Sandrík" prímásnak szakmai pályafutása is. Miután Szútorban Molnár „Szútori" Jenőnél kitanulta a mesterséget, nagybátyja, Molnár László mellett lett másodprímás. Ezzel a bandával járta az alsókálosai zenekarok hagyományos működési körzetének vidékeit. Ez a körzet magában foglalta a Rimaszombat és Tomalja közé eső három patakvölgy magyarlakta településeit: a Balog völgyén Bátkától Nagybalogig, a Vály-völgyön Fügétől Felsőváliyig, a Túróc patak mentén pedig Visnyótól Méhi falujáig jártak a legtöbbet muzsikálni. Ezen kívül a távolabbi Murány-völgy magyar falvait is kiszolgálták, és néha megfogadták őket kelet felé, a Sajó mente Pelsőcig tartó szakaszán, illetve délnyugati irányban, a Rimaszombaton túli Barkóságon élő magyarok is. Elmondása szerint szlovákoknak csak elvétve muzsikáltak, saját, cigány közösségeikben viszont gyakran megfogadták őket. A nyolcvanas évek elején Sandrík a zenekarban átvette korosodó nagybátyjától a prímás szerepét, majd a kilencvenes években a banda a rendszeres muzsikálási alkalmak hiányában gyakorlatilag feloszlott. A lakodalmak és bálok tánckíséretét egyre gyakrabban bízták különféle könnyűzenei hangszerelésű formációkra, az egyéb alkalmi meghívásokra pedig nemcsak Sandrík, hanem a környék más prímásai is rendszerint igényes zenészekből álló, mégis alkalmi társulatokat verbuváltak maguk mellé. Ilyen „felállásban" érkeztek Sandríkék az Utolsó Óra program stúdiójába is, de ez a körülmény a felvételeken kevéssé érződik. A néhány esetlegességet inkább az okozta, hogy a kérdezés során sokszor olyan dallamokat is felidéztünk, amelyeket zenészeink évtizedek óta nem játszottak. Molnár Géza „Sandrík" 2008 őszén távozott az élők sorából.

A hangzó példatár alsókálosai felvételein a dallamokat megkíséreltem úgy válogatni, hogy azok híven reprezentálják Molnár Géza „Sandrík" dallamrepertoárjának folklór zenei rétegét.

Mivel a különféle polgári eredetű táncok dallamainak nem alakultak ki helyi változatai, a tánczenék közül a dallamválogatás mindkét lemezén a legnagyobb arányban csárdásokat hallhatunk. A csárdás zenészeink tudatában egységes képet mutatott, de a gyakorlatban kötelezően két - lassú és friss részből állt. A friss részt a „gyors csárdás" megnevezés mellett még „felvágva", „felvágósan" kifejezésekkel is jelölték. A csárdás mellett, amelyet máig a vidék élő néptáncának tekinthetünk, az idősebb korosztály tánckészletében a közelmúltig megtalálható volt a Vály völgyén „Vasvárié"-nak nevezett verbunk is. Az alsókálosai a dallam más táji

[225] Vö. Agócs 1994.

változataihoz hasonlóan lassú és friss részből áll. Jellegzetessége az, hogy miközben Gömör más vidékein a verbunk friss részét egy külön, csak ehhez a szakaszhoz használt dallamrész képezi, itt, a régió központi területein a verbunk frisséhez a lassú rész dallamszakaszainak „felvágott" változatait muzsikálják (8a/4). A zenészek szóhasználatában bizonytalan „csordás-kondás verbunk", vagy „lakodalmi duvás táncnóta" megnevezésű, lakodalmi mulattató funkcióban fennmaradt, gyorsdűvő-kísérettel jellemezhető dallamok egy, az élő tánckészletből a gyűjtések idejére már kikopott, régies férfitánc-fajta néhai meglétére engednek következtetni (8a/1). Az itt élő pásztorok hagyományőrző életformája kihatott a táncéletre és a zenei hagyományokra is. Ennél a társadalmi rétegnél az említett táncok mellett a gyűjtések folyamán még dokumentálni tudtuk az archaikus pásztorbotolót (itt: „botostánc") is, melyet többnyire juhászkampóval, vagy gondosan kikészített barkócafa–pásztorbottal táncoltak. E tánc kísérődallama lehetett bármelyik juhásznóta csárdás változata, rendszerint a megrendelő pásztor saját nótája. A dallamválogatás első lemezére gyűjtöttem össze a verbunkok, régies férfitáncok, illetve többnyire szintén a magyar népzene archaikus rétegéhez tartozó juhásznóták (8a/6-10, 12-15) dallamait. A vélogatás második lemezén találhatók a pásztorokhoz szorosan nem kötődő magyar csárdás-dallamok. Ezek között, a magyar népzenei új stílust képviselő melódiák mellett találtunk néhány szép, régi dudanótát is (8b/5, 9). Az ide sorolt hallgatók betyárnóták és egyéb, sok szép szövegváltozattal máig gyűjthető népdalok (8b/ 3, 6) hangszeres változatai. A dallamválogatást záró felvételek közé soroltam a gömöri szlovákok népzenéjét képviselő felvételeket (8b/11-14), illetve a helybéli cigányság zenei hagyományának dallamait (8b/15-20). Utóbbiak híven tükrözik a gömöri cigány társadalom rétegezettségét, s az ennek mentén kirajzolódó kulturális határvonalakat is. Molnár Géza „Sandrík" társulatának tagjai a gömöri cigányság zenei hagyományán belül megkülönböztették a magyar anyanyelvű „zenészcigány" (romungro), az „oláhcigány" (vlašiko) és a „szlovák oláhcigány" (serviko) dallamréteget. Gömöri cigány népzenei gyűjtéseim alapján magam is úgy látom, hogy ez a különbségtétel a népzenekutatás elemzéseiben is indokoltnak tekinthető.

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 8a

1. Lakodalmi duvás táncnóta
2. A hajnaltűz-ugrás dallamai Uzapaniton
3. „Csípd meg Bogár" és „Pengő csárdás" (gyors csárdás)
4. Vasvárié (verbunk)
5. Az öreg Farkas Géza verbunkja
6. „Kiskálosi fenyves erdő a tanyám" (juhásznóta)
7. „Vályi lyukas kőbe' legel egy bakkecske" (juhásznóta)
8. „Szépen legel a kisasszony gulyája" (juhásznóta)
9. „Ködellik a Mátra" (juhásznóta)
10. „Felsütött a nap a báró házára" (juhásznóta)
11. „Amott van egy nagy ház" (rabének)
12. „Lóra csikós, lóra" (juhásznóta)
13. „Megyen a nyáj, megyen a nyáj" (juhásznóta)
14. „Nem messze van ide Kismargita" (betyárnóta)
    „Lovat loptam, mer' a babám szerettem" (juhásznóta)
15. „Elveszett a lovam" (juhásznóta)

16. „Haragszik a gazda” (csárdás és gyors csárdás)
    „Kiskálosi fenyves erdő a tanyám” (gyors csárdás)

Hangzó példatár 8b

1. „Kálosai bírónak” (csárdás)
   „Száz forintot adtam egy pejlóé’...” (csárdás és gyors csárdás)
2. „Komámasszony, eresszen fel az ágyra” (csárdás)
   „Piros kancsó, piros bor” (csárdás és gyors csárdás)
3. „Három betyár a csárdába’...” (hallgató)
4. „Villásfarkú fecske” (csárdás és gyors csárdás)
5. „Veron, lelkem szeretsz-e” (gyors csárdás)
   „Pengő csárdás” (gyors csárdás)
6. „Jaj, de sokszor elmondtam, hogy jaj,jaj” (hallgató, csárdás és gyors csárdás)
7. „Száraz góré” (csárdás)
   „Nincsen pénzem, de majd lesz” (csárdás és gyors csárdás)
8. „Zavaros a Tisza” (csárdás és gyors csárdás)
9. „Most érik a veres szilva” (csárdás és gyors csárdás)
10. „Zúg az erdő, zúg a mező” (csárdás és gyors csárdás)
    „Ej, rozmaring, rozmaring” és „Pengő csárdás” (gyors csárdás)
11. „Staré dievky, čo robíte” (szlovák menyasszonytánc)
12. „Na zelenej lúke kopa sena” (szlovák lakodalmi nóta)
13. „Ej, keď som si pomyslel” (szlovák táncnóta, „duvásan”)
14. „Nevie doktor, čo ma bolí” (szlovák csárdás)
    „Borovka, borovka” (szlovák csárdás és gyors csárdás)
15. „Gejla tejle o khamoro” (cigány hallgató, csárdás és gyors csárdás)
16. „Ha megfogom az ördögöt” (cigány lakodalmi táncnóta)
17. Szlovák oláhcigány nóta (csárdás és gyors csárdás)
18. „Már a nap is, már a nap is lemenőbe’ van” (cigány lakodalmi táncnóta)
    „Lebole e brácsa, lebole e kontra” (oláhcigány csárdás és gyors csárdás)
    „Tartozok én a kocsmába’...” (cigány gyors csárdás)
19. „Jó lesz veled veszekednyi” (cigány csárdás)
    „Haluska, vakaróval, savanyított uborkával” (cigány csárdás és gyors csárdás)
20. „Sötét van, nem látok” (cigány csárdás)
    „Szivárványos az ég alja” (cigány csárdás)
    „Cigány vagyok, jól élek” (cigány csárdás és gyors csárdás)

Adatközlők

MOLNÁR Géza „Sandrík” (1937) – hegedű (prímás)
MOLNÁR Jenő „Szútori” (1935) – hegedű (másodprímás)
BOTOS Béla „Bumbi” (1934) – brácsa
MOLNÁR András (1966) – klarinét
KALOCSAI Tibor „Görcsös” (1958) – cimbalom
ifj. BOTOS Béla „Kisbumbi” (1974) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 2000. január 17-19. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Molnár László „Kígyó” zenekara
Molnár Gáza „Sandrík”- másodprímás, Molnár Kálmán „Ördög”- brácsás, Kárász Lajos „Virág” – nagybőgős, Ruszó István „Buko” – cimbalmos, Molnár László „Kígyó”- prímás, Seres Kálmán „Fütykö” – kontrás, Molnár Géza – másodprímás. Alsókálosa (v. Gömör-és Kishont vm.) 1955.

Molnár Géza „Sandrík”- prímás, Molnár Jenő „Szútori”- másodprímás, Horváth Attila-klarinétos,, Molnár Géza „Gézu” – brácsa, Molnár Kálmán „Ördög”- brácsás, Molnár János – nagybőgős, Molnár Béla-kontrás. Alsókálosa (v. Gömör-és Kishont vm.) 1970-es évek.

Molnár Géza „Sandrík”- prímás, Balogh Gyula-brácsa (Bátka), Balogh „Radnóti” Rudolf – prímás, ismeretlen bőgős, Horváth Attila - klarinétos, ismeretlen harmonikás: Nemesradnót (v. Gömör-és Kishont vm.) 1978.

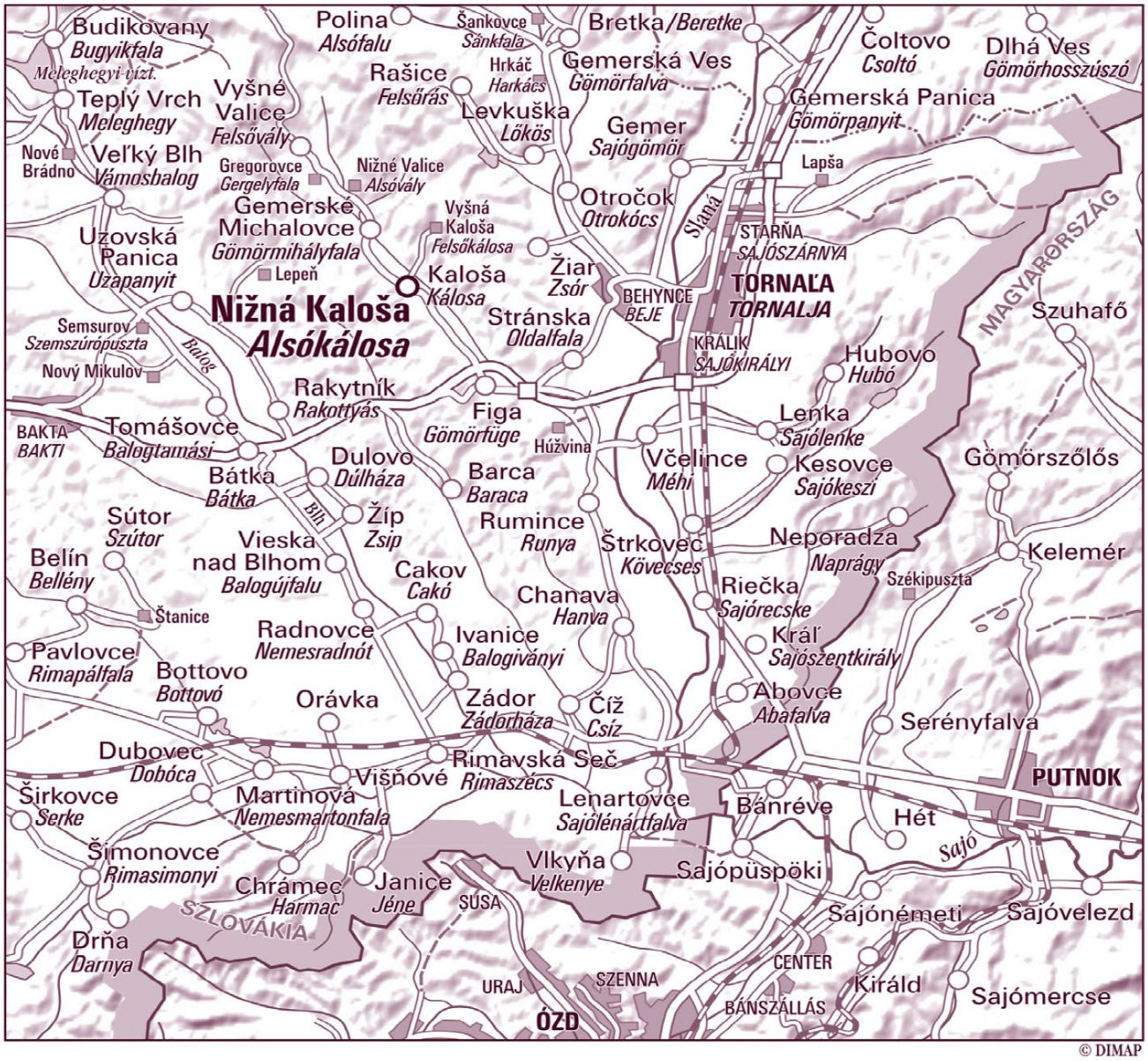
Budikovany
Bugyikfala
Meleghegyi vízt.
Teplý Vrch
Meleghegy
Nové Brádno
Veľký Blh
Vámosbalog
Polina
Alsófalu
Šankovce
Sánkfala
Bretka/Beretke
Rašice
Felsőrás
Hrkáč
Harkács
Gemerská Ves
Gömörfalva
Vyšné Valice
Felsővály
Levkuška
Lőkös
Gemer
Sajógömör
Čoltovo
Csoltó
Dlhá Ves
Gömörhosszúszó
Gemerská Panica
Gömörpanyit
Lapša
Gregorovce
Gergelyfala
Nižné Valice
Alsóvály
Gemerské Michalovce
Gömörmihályfala
Lepeň
Vyšná Kaloša
Felsőkálosa
Otročok
Otrokócs
Slaná
STARŇA
SAJÓSZÁRNYA
Uzovská Panica
Uzapanyit
Kaloša
Kálosa
Žiar
Zsór
BEHYNCE
BEJE
TORNAĽA
TORNALJA
MAGYARORSZÁG
Nižná Kaloša
Alsókálosa
Semsurov
Szemszúrópuszta
Balog
Nový Mikulov
Stránska
Oldalfala
KRÁLIK
SAJÓKIRÁLYI
Szuhafő
Hubovo
Hubó
Rakytník
Rakottyás
Figa
Gömörfüge
Húžvina
Lenka
Sajólenke
BAKTA
BAKTI
Tomášovce
Balogtamási
Dulovo
Dúlháza
Barca
Baraca
Včelince
Méhi
Kesovce
Sajókeszi
Gömörszőlős
Bátka
Bátka
Blh
Žíp
Zsip
Rumince
Runya
Štrkovec
Kövecses
Neporadza
Naprágy
Kelemér
Súter
Szútor
Vieska nad Blhom
Balogújfalu
Belín
Bellény
Cakov
Cakó
Chanava
Hanva
Riečka
Sajórecske
Székipuszta
Štanice
Radnovce
Nemesradnót
Ivanice
Balogiványi
Král'
Sajószentkirály
Pavlovce
Rimapálfala
Bottovo
Bottovó
Orávka
Zádor
Zádorháza
Číž
Csíz
Abovce
Abafalva
Serényfalva
Dubovec
Dobóca
Rimavská Seč
Rimaszécs
Višňové
PUTNOK
Širkovce
Serke
Martinová
Nemesmartonfala
Lenartovce
Sajólénártfalva
Bánréve
Hét
Sajó
Šimonovce
Rimasimonyi
Vlkyňa
Velkenye
Sajópüspöki
Chrámec
Hármac
Janice
Jéne
SUSA
SZLOVÁKIA
Sajónémeti
Sajóvelezd
Drňa
Darnya
CENTER
Királd
Sajómercse
URAJ
SZENNA
BÁNSZÁLLÁS
ÓZD
© DIMAP

Gömöri pásztorok és muzsikusaik

A gömöri magyarság zenefolklórjának feltárásán az elmúlt évszázad során tucatnyi hivatásos népzenekutató és még több lelkes, helytörténeti indíttatású, vagy éppen a népzenei mozgalmak irányából érkező gyűjtő munkálkodott. Az általuk dokumentált helyszíni felvételek összességéből megállapítható, hogy a tájegység hagyományos vokális dallamkészletének archaikus rétegét a pásztorkodással összefüggő szövegvariánsok uralják. [226] A pásztordalok feltűnően magas aránya abból is következhet, hogy az elmúlt évszázadok során az állattartás, azon belül is elsősorban a juhtenyésztés végig kiemelkedő szerepet játszott Gömör hagyományos gazdálkodásában.[227] A pásztoroknak a világ zajától és a faluközösségek fokozatos polgárosodásától viszonylag elzárt életmódja ugyanakkor ideális körülményeket biztosított a hagyományos kultúra fennmaradásának. A történeti Felföld tájain a pásztorkodás szinte mindenhol apáról fiúra öröklődő szakmát jelentett, ami a pásztorság öntudatos, a parasztságtól eltérő identitású társadalmi rendjének kialakulásához vezetett. A társadalmi differenciáltság emellett sok esetben együtt járt a térbeli elkülönüléssel is, hiszen a juhtartás például az egész Palócföldön nagyrészt a falvak határának távol eső szegleteiben eldugott pusztákon zajlott. E tényezők kialakították a gömöri pásztortársadalom jól körülírható, a faluközösségek néprajzi jellegétől sok tekintetben eltérő, markáns kulturális karakterét. Mindezek a körülmények oly erővel tartották életben a népzenei régiségeket, hogy az ideérkező, éppen az archaikus dallamokat kereső gyűjtők a gömöri pásztorok körében valóságos aranybányára bukkanhattak. A pásztorok társadalmi szerepe ugyanakkor visszahatott az itteni parasztság zenefolklórjának alakulására is. A gömöri magyarok dallamkészletében fellelhető régi stílusú dallamok vonatkozó (alkalomhoz nem kötött, ereszkedő ívű, kvintváltó, parlando) részét a hagyományőrző énekesek a gyűjtések során az ösztönös zeneesztétikai érzék megnyilvánulásaként még akkor is rendre juhásznótáknak nevezték, amikor a dal szövegének nem volt semmilyen, a pásztorélethez kapcsolódó vonatkozása. Ez a tény rávilágít arra is, hogy a gömöriek által juhásznótának titulált dallamok valójában a vidék régi zenei arculatát őrizték meg; azt a zenei világot, amely a múltban még a tájegység népzenéjére foglalkozástól függetlenül jellemző volt.[228] Amikor az Utolsó Óra program munkálatai a felvidéki szakaszhoz érkeztek, a fentiek szellemében természetes volt, hogy a stúdióba az egyik gömöri zenekarral együtt éneklő pásztorokat is meghívok. Választásom a Túróc mentéhez tartozó két apró magyar faluban élő, egymással keresztkomaságot tartó, akkor hatvanas éveiben járó „vérbeli" (azaz a szakmát felmenőitől öröklő) juhászra esett. Laczkó János a közeli Beretkén született. Apja, Laczkó Dénes 1944-ben vásárolt földterületet Felsőrás határában (Ilonhalma pusztát), és itt letelepedve, saját birtokon, saját nyájjal kezdett gazdálkodni. Cselényi József Lőkösön (az itteniek helynév-használata szerint Lőkösházán), szintén egy pásztorcsaládban látta meg a napvilágot. Ő is a „maga gazdájaként" juhászkodott, egészen a hatvanas évek elejéig, amikor Laczkó Jánossal együtt belépett az akkoriban alakult helyi földművelő szövetkezetbe. Mindketten innen is vonultak nyugdíjba, az 1990-es évek derekán. Amikor a

---

[226] Vö. Ág 1974, B. Kovács–Ág 1998, Ujváry 1977, 1980.
[227] L. Paládi-Kovács 1988.
[228] Vö. Agócs 1994.

stúdiómunkálatok előkészítésén dolgoztam, azzal a kéréssel kerestem fel őket, hogy a felvételekhez a környezetükben tevékenykedő, néhai cigányzenekarok megmaradt tagjai közül válasszák ki a nekik legjobban megfelelő muzsikusokat. Prímásként mindketten legénykoruk legkedveltebb mulattatóját, a sajógömöri Farkas Elemért, vagy ahogyan környezete nevezte: Imi bácsit javasolták, aki akkoriban a környék legidősebb zenésze volt.

Sajógömör a megyerendszer megszervezésétől a 18. századig Gömör megye székhelye volt, csak a kis-honti részekkel való egyesítés után vesztette el ezt a státusát. A mára középméretű faluvá zsugorodott község 810 lakosából a legutóbbi népszámlálás során közel hétszázan vallották magukat magyar nemzetiségűnek, akik viszont a mai szlovákiai magyar közösség egyik legnépesebb evangélikus gyülekezetét alkotják. A község cigányzenészeinek hírnevét a már említett, Czinka Pannáról szóló 18. századi tudósítások alapozták meg[229], s a híres muzsikushölgy tiszteletére Sajógömörön 1992 óta kétévente prímásversenyt szerveznek. Az itteni vonószene folklórjának hagyományát annak történelmi ívében szemlélve megállapíthatjuk, hogy ha e művelődéstörténeti korszak elején Czinka Panna állt, akkor Farkas Elemér a végét jelképezi. Amikor felkértük, hogy gyűjtési programunkban szerepeljen, ő volt a község egyetlen megmaradt, akkor nyolcvan esztendős prímása. Az aktív zeneszolgáltatást bő évtizeddel korábban fel is függesztette, s idős korában már csak ritkán muzsikált zenekarral. A gyakorlat hiánya a dallampéldák néhány felvételén hallatszik is, a dallamok néprajzi értéke viszont ellensúlyozza a zenei hiányosságokat. A válogatás másik zenekarát a hanvai Brindzák Tibor „Grúner" prímás vezeti. Hanva ősi település Gömör központi részén, a Sajó síksággá kiteljesedő völgyében. A falut az okleveles források a 13. században említik először, nevét a honfoglaló Hanva nemzetségtől kapta, mely szállásterületének központja volt.[230] A dallamválogatás mindkét prímása egy híres nagybalogi muzsikusnál, Zsíros Ágostonnál tanult muzsikálni. Farkas Elemér a gyűjtés során erről így számolt be: *„Ágoston, Görgőkém, az olyan vót, hogy ha ő felvette a hegedűt, mint a madárka – csak ha végigszaladt a hegedűn –, mint a madárka, mikor csicsereg! De csúnya, alacsony, nagy fejű, fekete cigány vót. De a muzsikába' párja nem vót neki. Ő ha lefeküdt este, álmodott egyet, reggel felkelt, felkapta a hegedűt, nóta lett belőle! Vótak ők hárman testvérek. Ő vót a legidősebb, a közepső Elemér vót, de mindenki Petyegőnek hívta. A legkisebbet meg Árpádnak hívják, az még most is él, Losoncon lakik. Amúgy tanítanyi nagy türelmi vót neki,* [Ágostonnak] *szeretett is tanítanyi. Egyszerre több tanítványa is vót neki. Ő beosztotta, hogy mellyik napon ki menjen hozzá, de egy nap kettőt is fogadott. Egyszerre többen is tanúltak nála, sok tanítványa vót neki. Felvállalta őköt, oszt pénzé' tanított. Három hónapig vótam nála, mentem – mer' apámnak a sógoráná' vótam kovártélyon* [t.i. elszállásolva] – *oszt vettük sorba a nótákat. Ő szembeült velem, oszt ahogy ő fogta, én úgy muzsikáltam utána..."*

A hangzó példatár 9. sz. válogatásának dallamanyagában igyekeztem összeválogatni a gömöri juhásznóták legjellemzőbb típusait úgy, hogy azok a lemezen lehetőleg énekelt és hangszeres változatban is szerepeljenek. Ezek mellé besoroltam néhány olyan dallamot is, melyek a letűnt zenetörténeti korszakok világának emlékeként élnek a gömöri magyarok hagyományos zenei kutúrájában. Ilyen az a válogatás elején felhangzó, különféle kevert, magyar-szlovák nyelvű

---

[229] L. Sárosi 2004: 20-24.
[230] L. Ila 1976: 55-70.

szövegváltozatokkal gyűjthető, kanásztánc-típusú dallam is, melynek strófáihoz a késő reneszánsz magyar vágáns-költészetében találunk párhuzamokat (9/1). Az azt követő asztali nóta a kuruc-kort idéző Rákóczi-dallamkörhöz tartozik, egyes szilágysági változatait maguk a zenészek is *„Rákóczi keservője”* néven ismerték (9/2)[231]. A dallamválogatásban a juhásznóták zenekari változatait legtöbbször háromféle – hallgató, csárdás és gyors csárdás, azaz parlando, négynegyedes giusto és kétnegyedes tempo giusto – változatban is előadják. Nézetem szerint ez a sajátosság is a reneszánsz *proportio-gyakorlat* emlékeként rögzült a gömöri hangszeres zenei hagyományban (9/15, 18, 20, 23-24).[232] A dallamválogatás végére a karácsonyi adománygyűjtő kántálás dallamait soroltam be, melyek valójában különféle egyházi népénekek helyi változatai (9/27-28).

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 9.

1. „Mikor vótam Magyarország, nekem nem vót semmi” (asztali nóta)
2. „Meghalt a juhász” (asztali nóta)
3. „Az ilonhalmi fenyves erdő a tanyám”
4. „Kiskálosi fenyves erdő a tanyám” (juhásznóta)
5. „Magas kőódalba’ legel egy vadkecske” (hallgató és csárdás)
6. „Amott van egy nagy ház megyeház a neve”
7. „Ködlik már a Mátra, eső akar lenni” (juhásznóta, hallgató)
8. Lakodalmi csárdások
9. „Elmegyek, elmegyek”
10. „Soroznak, soroznak” (csárdás és gyors csárdás)
11. „Lovat loptam, mer' a babám szerettem” (csárdás és gyors csárdás)
12. „Szivárványos az ég alja” (csárdás és gyors csárdás)
13. „Megyen a nyáj, megyen a nyáj” (juhásznóta, hallgató)
14. „Ősz fele jár már az idő”
15. „Zavaros a Tisza” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, betyárnóta)
16. „Tisza partján elaludtam” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, betyárnóta)
17. „Jaj, de sokat elmondtam, hogy jaj-jaj” (hallgató)
18. „Elveszett a lovam” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, juhásznóta)
19. „Még én akkor tíz esztendős se voltam”
20. „Pince, pince, tizenhárom sor pince” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, juhásznóta)
21. „Ez a birka nem akar itt legelni”
22. „Nem messze van ide Kismargita” (hallgató, betyárnóta)
23. „Lőkösházi gyerek vagyok” (hallgató, csárdás és gyors csárdás, juhásznóta)
24. „Amott legel, amott legel, amott legel hat pejcsikó magába’...” (hallgató, csárdás és gyors csárdás)

---

[231] Vö. Paksa 1999: 2/42b
[232] Vö. Martin 1980.

25. „Sok irigyem a faluba'...” (csárdás és gyors csárdás)
26. „Száz forintot adtam egy pejlóért” (csárdás és gyors csárdás)
27. „Pásztorok, keljünk fel” (karácsonyi kántálás)
28. „A piac közepén egy zöld almafácska” (karácsonyi ének)

Adatközlők

Sajógömör – Lőkös – Felsőrás (9/2-3, 5-7, 9, 13-14, 16-17, 21-23, 28):
FARKAS Elemér „Imi” (1919) – hegedű
SERES Kálmán „Fütykő” (1936) – hegedűkontra
CIBULA Károly „Osgyáni” (1949) – klarinét
BRINDZÁK István „Túró” (1947) – cimbalom
CIBULA Géza „Hagyma” (1952) – bőgő

LACZKÓ János (1933) – ének (9/3, 9, 13, 17, 22)
CSELÉNYI József (1932) – ének (9/3, 6-7, 13-14, 16-17, 21, 23, 28)

Hanva (9/1, 4, 8, 10-12, 15, 18-20, 24-27):
BRINDZÁK Tibor „Grúner” (1935) – hegedű (prímás)
RADICS Dezső „Fótos” (1934) – hegedű (másodprímás)
VÁRADI Gyula „Mirici” (1928) – brácsa, ének (9/27)
MOLNÁR József „Fosko” (1933) – cimbalom
KÁRÁSZ Lajos „Virág” (1924) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. október 18-20. (Sajógömör - Lőkös - Felsőrás), illetve 1999. november 22-24. (Hanva) között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Radics Dezső „Fótos” zenekara majálison muzsikál.
Brindzák Eduárd- másodprímás, Váradi István „Kopasz” – kontrás, Lontra László – klarinétos, Radics Dezső „Fótos”- prímás, Hugyár Kálmán „Miska” – brácsás, Zsíros Sándor „Császár”- nagybőgős. Hanva (v. Gömör-és Kishont vm.), 1980-as évek.

Brindzák Tibor „Grúner” prímás. A háttérben a példaképek modern közvetítőjével.
Hanva (v. Gömör-és Kishont vm.)1958.

Brindzák Tibor „Grúner” zenekara lakodalmoban.
Seres Kálmán „Fütykö” – kontrás, Váradi Gyula „Mirici”- brácsás, Váradi András „Kisbandi” – nagybőgő, Molnár József "Fosko" – cimbalmos, Brindzák Tibor „Grúner” – prímás, Horváth Attila-klarinétos, Balogh István „Horthy”– másodprímás. Hanva (v. Gömör-és Kishont vm.), 1992.

Első sor –ülnek: Ikri János-brácsás, Molnár Béla-prímás, Csiri László-másodprímás,
második sor, állnak: Danyi Zoltán-cimbalmos, Farkas Elemér „Imi”-prímás, Ikri Albert-nagybőgő
Sajógömör (v. Gömör-és Kishont vm.) 1943

Cselényi József és Laczkó János juhászok Budapesten, a Fonó Budai Zeneház udvarán. 1999.

Farkas Elemér „Imi”- Budapesten, a Fonó Budai Zeneház stúdiójában. 1999.

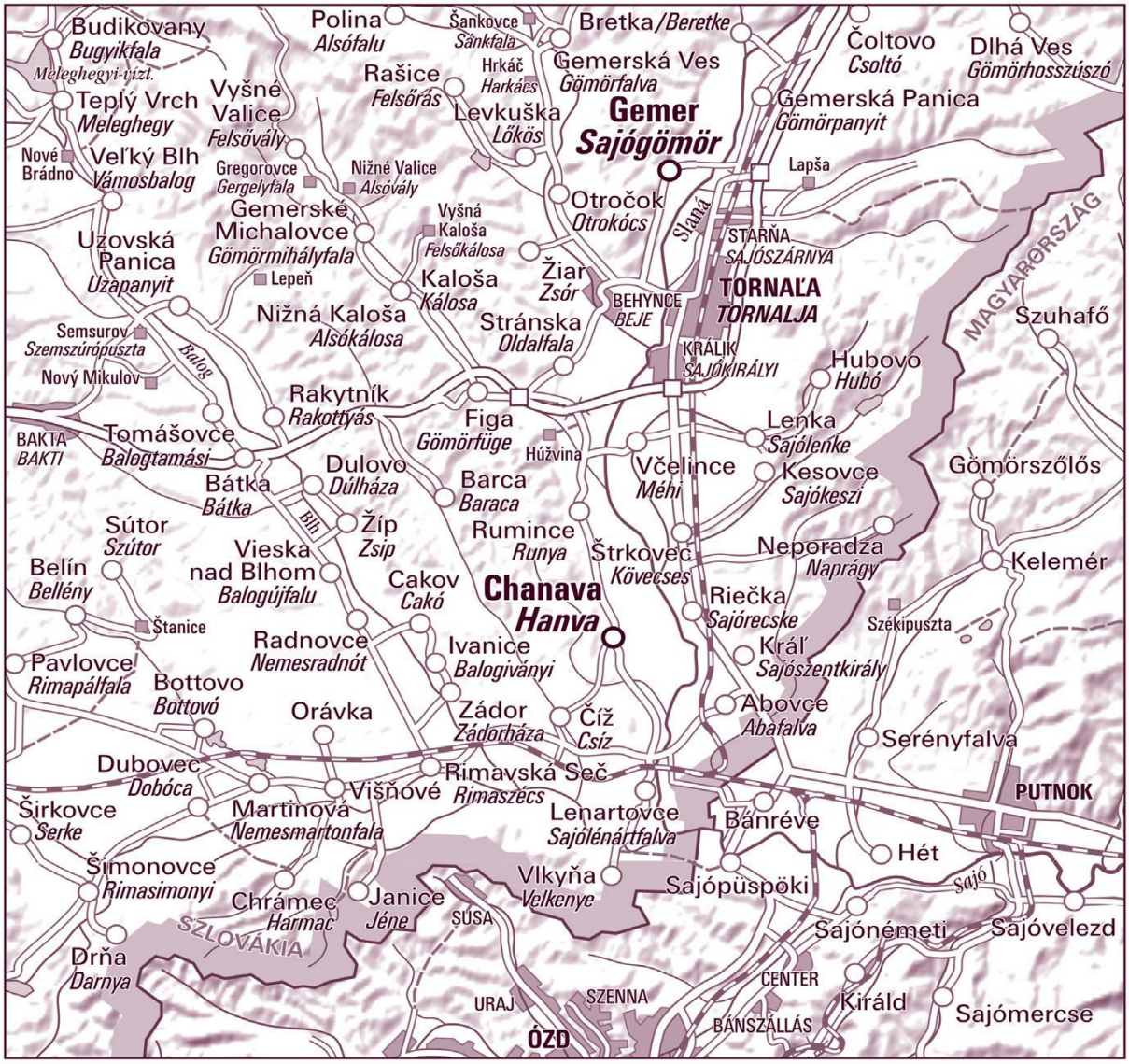
Budikovany
Bugyikfala
Meleghegyi-vízt.
Polina
Alsófalu
Šankovce
Sankfala
Bretka/Beretke
Čoltovo
Csoltó
Dlhá Ves
Gömörhosszúszó
Teplý Vrch
Meleghegy
Vyšné Valice
Felsővály
Rašice
Felsőrás
Hrkáč
Harkács
Gemerská Ves
Gömörfalva
Levkuška
Lőkös
Gemer
Sajógömör
Gemerská Panica
Gömörpanyit
Nové Brádno
Veľký Blh
Vámosbalog
Gregorovce
Gergelyfala
Nižné Valice
Alsóvály
Lapša
Gemerské Michalovce
Gömörmihályfala
Vyšná Kaloša
Felsőkálosa
Otročok
Otrokócs
Slaná
STARŇA
SAJÓSZÁRNYA
Uzovská Panica
Uzapanyit
Lepeň
Kaloša
Kálosa
Žiar
Zsór
BEHYNCE
BEJE
TORNAĽA
TORNALJA
MAGYARORSZÁG
Szuhafő
Semsurov
Szemszúrópuszta
Nižná Kaloša
Alsókálosa
Stránska
Oldalfala
KRÁLIK
SAJÓKIRÁLYI
Hubovo
Hubó
Nový Mikulov
Balog
Rakytník
Rakottyás
Figa
Gömörfüge
Lenka
Sajólenke
BAKTA
BAKTI
Tomášovce
Balogtamási
Húžvina
Včelince
Méhi
Kesovce
Sajókeszi
Gömörszőlős
Bátka
Bátka
Dulovo
Dúlháza
Barca
Baraca
Blh
Žíp
Zsip
Rumince
Runya
Štrkovec
Kövecses
Neporadza
Naprágy
Kelemér
Sútor
Szútor
Belín
Bellény
Vieska nad Blhom
Balogújfalu
Cakov
Cakó
Chanava
Hanva
Riečka
Sajórecske
Štanice
Radnovce
Nemesradnót
Ivanice
Balogiványi
Király
Sajószentkirály
Székipuszta
Pavlovce
Rimapálfala
Bottovo
Bottovó
Orávka
Zádor
Zádorháza
Číž
Csíz
Abovce
Abafalva
Serényfalva
Dubovec
Dobóca
Rimavská Seč
Rimaszécs
Višňové
Širkovce
Serke
Martinová
Nemesmartonfala
Lenartovce
Sajólénártfalva
Bánréve
PUTNOK
Hét
Šimonovce
Rimasimonyi
Vlkyňa
Velkenye
Sajópüspöki
Sajó
Chrámec
Hármac
Janice
Jéne
SÚSA
SZLOVÁKIA
Sajónémeti
Sajóvelezd
Drňa
Darnya
CENTER
Királd
Sajómercse
URAJ
SZENNA
BÁNSZÁLLÁS
ÖZD

6. Abaúj-Torna

Az abaúj-tornai térség magyarlakta régióinak hangszeres zenei hagyománya két földrajzilag elkülönülő alegységre osztható. Míg a Felső-Bódva mentéhez tartozó települések zenészei repertoárjában megtalálható a gömöri-északborsodi „klasszikus" keleti palóc dallamhagyomány néhány archaikus típusa, addig a Kassavidék hagyományőrző muzsikusai ezeket alig ismerték. A tájegység vonósbandáit ugyanakkor egységes játékstílus jellemzi, melynek kialakulásában fontos szerepet játszhatott az itteni cigányság elkülönült, autochton dallamhagyománya is.

A Felső-Bódva mente

A történelmi Abaúj-Torna vármegye vízrajzi szempontból két jól elkülöníthető részre osztható. A volt megyeszékhelytől, a mai Kelet-Szlovákia regionális központját alkotó Kassától nyugatra fekvő térség a Bódva, az attól keletre eső vidék pedig a Hernád vízgyűjtőterületéhez tartozik. A két terület közötti vízválasztó a Gömör-Szepesi érchegység keleti nyúlványainak gerince mentén halad, Nagyida térségében egy alig érzékelhető dombháttá szelídül, majd kettéosztja a Cserehát dombvidékét. Talán nem véletlen, hogy a népzenekutatás által feltárt jelenségek eltérései is e vonal mentén rajzolják ki a régió falvai, falucsoportjai közti kulturális határt. Ez a különbség az abaúj-tornai magyarság folklórjában érzékelhető a legerősebben, az itt élő szlovákok, valamint a terület cigány közösségei ennél lényegesen egységesebb néprajzi képet mutatnak. A Gömör-Tornai karsztot keletről lezáró Bódva folyó, illetve az azt tápláló patakok völgyeiben található magyar falvak folklórja szervesen kapcsolódik a gömöri és borsodi magyarság hagyományos kultúrájához, míg a Kassa-vidéki szórványok és a Hegyköz magyarajkú lakosságának hagyományos műveltsége a Hernád völgye alsóbb szakaszainak, illetve a Tokajhegyalja polgárosultabb kultúrkörével mutat rokonságot.[233] A Felső-Bódva mente paraszti közösségeinek, valamint pásztortársadalmának zenei kultúrájában például – az énekelt és a hangszeres hagyományban egyaránt – bőséggel képviselve vannak a magyar népzene régi rétegének veretes dallamtípusai is, melyek a Kassavidék és a Hegyköz magyar zenefolklórjából érdekes módon szinte teljesen hiányoznak.[234] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy míg a régies dallamréteg típusai a vokális anyagban erőteljes átfedéseket mutatnak a gömöri magyar népzene dallamanyagával, addig a cigányzenészek kezén ez a rokonság kisebb intenzitással mutatkozik. A régi stílusú dallamréteg zenekari előadásmódjában is tapasztalható eltérés. Míg a gömöri vonósbandáknál a régi stílusú (alkalomhoz nem kötött) parlando dallamok nagy többségét csárdás és gyors csárdás tempóban is muzsikálják, addig a Felső-Bódva mente cigányzenekarai gyakorlatában ezt a proportio-gyakorlatot nem sikerült dokumentálni.

Látnunk kell azt is, hogy a tájegység hagyományos kultúrájának fejlődésére nagyban kihatott az 1920-ban véglegesített új, csehszlovák-magyar országhatár felállítása. A határ a Felső-Bódva

---

[233] Vö. Kósa 1998: 248.
[234] Vö. Vargyas 2000, Ág 1999b.

mentét elválasztva a folyót övező délebbi falucsoporttól hosszú időre megszüntette az áruknak és kulturális hatásoknak a folyó mentén történő, az Alföld irányába mutató ki-és beáramlását.[235]

A Bódva forrását övező hegyvidék völgyeiben a XIII. században türingiai eredetű német bányász, szénégető és kézműves telepesek jelentek meg, s az itt kialakított szerszámkovács-hámoraik a közelmúltig ellátták a széles környéket acéláruval. Kereskedelmi útvonalaik csak dél felé voltak nyitottak, a szepességi területektől a Kojsói havas és annak rengeteg erdőségei elzárták őket. A Felső-Bódva mente magyarsága így nem a magyar-szlovák, hanem egy rövid, magyar-német nyevhatárszakasz mentén élte mindennapjait. A magyarok a levéltári források adatai szerint a Bódva völgyében Jászótól, az Ida mellékén pedig Nagyidától lefelé, illetve az ezek alkotta vonaltól délre az elmúlt századokban szinte mindenhol túlnyomó többséget alkottak. A Bódva balparti mellékvize, az Ida patak forrásvidékén, valamint a Kojsói havas déli lejtőin találjuk a tájegység szlovák falvait, melyek hagyományos kultúrája az egyre növekvő, mára negyedmilliós nagyvárossá nőtt Kassa közelsége ellenére sok archaikus vonást őrzött meg. Ezt a kulturális állapotot sokminden egyéb mellett az is jelzi, hogy az itteni asszonyok idősebb korosztálya máig nem vetette le a népviseletet. A Felső-Bódva mente nemzetiségi térmozaikját két további etnikum is színezte. A Torna várától északra található Ájfalucska, valamint a Bódva vizén túl, Tornával szemben lévő Horváti lakosainak ősei ruszinok voltak, s ezen a tájon volt található a Trianon utáni Magyarország egyetlen – mára teljesen elnéptelenedett – lengyel nemzetiségi faluja, Derenk is. A cigányság a régió szinte minden településén jelen van, s egyes elszigetelt körzetekben (Csenyéte, Rakaca) mára többséget alkot.[236]

A Felső-Bódva mente népzenéjének feltárása elég későn indult meg. Kodály Zoltán a magyar nyelvterület északi peremvidékének fokozatos zenei feltérképezése során a gömöri régió keleti pereméig jutott el. Ő jelölte ki az akkor friss diplomás Vargyas Lajos számára a következő kutatópontot, a Felső-Bódva mentéhez tartozó Áj faluját. Az 1940 és 1942 között lebonyolított áji gyűjtés eredményeképpen Vargyas összeállította a falu zenei monográfiáját (az anyag teljes terjedelmében csak 2000-ben tudott megjelenni).[237] A tájegység hangszeres népzenéjének dokumentálása még ehhez képest is jelentős késéssel, csak az 1980-as években kezdődött meg, s az e szakterületen azóta felgyülemlett adatok közzététele is eddig csak néhány dallampélda közzétételére szorítkozott. Ezek egy része az áji monográfia hangzó mellékletében jelent meg,[238] a többi Kovalcsik Katalin csenyétei gyűjtésének 2002-ben publikált CD-lemezén hallható.[239]

Felső-Bódva menti népzene - Egy táj három zenei arca

Dolgozatom Felső-Bódva menti zenei mellékletének szerplői olyan településeken élnek (Szepsiben és Saccán), melyek a szűkebb környéken élők tudatában elsősorban közigazgatási intézményekkel, gyárakkal, középiskolákkal, lakótelepekkel, kórházakkal, bankokkal, vagy ezekhez

---

[235] L. Paládi-Kovács 1999: 343-347.
[236] Vö. Bodnár 1999.
[237] L. Vargyas 2000.
[238] Bereczky 1999.
[239] Kovalcsik-Kubinyi 2002.

hasonló, az iparosodást és az urbanizációt jelképező „vívmányokkal" kapcsolódnak össze. A városiasodás folyamata a volt Abaúj-Torna vármegyének e két településén viszont csak az utóbbi ötven esztendőben termelte ki a modernizáció eme látványos szimbólumait. Szepsi – még ha járási székhelynek is számított – a II. világháború utáni évekig soha nem lépte át a kétezerötszázas lélekszám-küszöböt, és ugyan a középkor óta városi jogállású település volt, máig találkozhatunk itt (kivált a Dancka nevezetű negyedben) kifejezetten a népi építészet stílusában épült, a környező falvak faluképét idéző utcasorokkal. A hagyomány szerint a Bódva bal partjára épült város a tatárjárást követően a Szepességből ide telepített szászok után kapta meg a mai nevét, az elődjének számító községet a krónikák „Zekeresfalwa"-ként említik. Talán a fuvarozásnak ezzel a régi hagyományával függ össze a város másik, kiemelkedő és valaha nagy jövedelmet hozó foglalatossága is. A szepsiek évszázadokon keresztül tevékeny részt vállaltak a borkereskedelemben; a város alatt húzódó, egyes felmérések szerint összhosszában a 30 km-t is meghaladó pincerendszerben érlelték ugyanis a tokaji boroknak a lengyel piacra termelt tetemes részét.[240] A szász telepesek hamar beolvadhattak a magyar környezetbe, mert amióta csak léteznek feljegyzések a város nemzetiségi összetételéről, azok a magyarok mellett egészen az utóbbi évtizedekig csak elenyésző számban tudósítanak más anyanyelvű lakosok jelenlétéről. Szepsi magyar többségű város maradt a XX. század viharos évtizedei alatt is, a városfejlesztéssel járó folyamatos betelepítések hatására csak a legutolsó, 2001-es népszámlálás adataiban fordult meg az arány a szlovákok javára.[241] A mára közel tízezer lelket számláló városban az 1930-as évektől megfigyelhető a romungro dialektust beszélő helyi cigányság lélekszámának folyamatos gyarapodása is. Szepsi társadalmi folyamatainak megfelelően az itteni cigányok második, „közlekedő" nyelve a magyar, legnagyobb részük máig a magyar iskolába járatja gyermekeit.

Sacca iparosodása 1960-ban vette kezdetét, amikor a falu határában elkezdték építeni a Kelet-szlovákiai Vasmű irdatlan, 80 hektárra kiterjedő gyárkomplexumát, illetve az ehhez tartozó munkáskolónia lakótelepét és az akkoriban kialakított Kassa-vidéki járás központi kórházát. A korábbi falu végleges felszámolását a Kassa városához 1970-ben történt hozzácsatolása pecsételte meg. Ma az autó ablakából szemlélve a régi Saccára két kis templom, a Semseyek omladozó kastélya és két utcányi, a tömbházak árnyékában megbúvó családi ház (köztük néhány régi parasztház) emlékeztet csupán. Saccát, mint templomos helyet a krónikák 1275-től tartják számon. Először „Ida", majd öt évvel később „Eghazas Ida" néven említik, mely régi nevét valószínűleg a falun keresztülfolyó Ida pataktól kölcsönözhette. A későbbi falunévvel „Saticha" (1319) és „Sethyche" (1409), majd „villa Saczcza" (1424) változatokban találkozhatunk. A levéltári források a település gazdálkodásában a föld- és erdőművelés különféle ágazatai mellett (köztük a juhászatot több ízben külön dícsérve) kiemelik az Ida vize által hajtott malmokat, illetve azok jövedelmeit. Sacca népesedési adatait a XVIII. század vége óta ismerjük, s ez idők óta a források a falut hol szlovák, hol magyar többségű községként említik. A nagy ipari átalakulást megelőző másfél évszázadban Sacca lélekszáma 600 fő körül mozgott.[242]

---

[240] Vö. Sziklay-Borovszky 1896: 351-353.
[241] Szepsi honlapja
[242] Vö. Sziklay-Borovszky 1896: 313.

Dolgozatom hangzó példatárának Felső-Bódva menti muzsikusai, noha régi jó ismerősei egymásnak, soha nem alkottak huzamosabb ideig együtt mozgó zenekart. Amióta alábbhagyott a kereslet a hagyományos vonószene iránt, és ezért (illetve az ebből következő utánpótlás híján) felbomlottak a régi, jól összeszokott bandák, a különféle, alkalmanként összeverbuválódott formációkban szoktak együtt muzsikálni. Szepsiben a Bastyúr, a Ribár, a Tamás és a Horváth családok adták a városka és környéke zeneszolgáltató szakembereit. A szepsi cigányzenészek a városon kívül a Bódva völgye közeli településeire: Debrődre, Somodiba, Bodolóra, Makrancra, Péderre, Zsarnóra és Jánokra jártak a legtöbbet muzsikálni. Saccán a Bunda család volt a legfoglalkoztatottabb, és tegyük hozzá, a széles környéken az egyik legelismertebb muzsikusdinasztia. Leggyakrabban az Ida patak völgyének településein: Aranyidán, Idabukócon, Kisidán, Saccán, Nagyidán, Szesztán, Alsó- és Felsőláncon, illetve ezek szűkebb környezetében: Alsó-és Felsőtőkésen, Semsén, Enyickén és Abaújszakályon vállalták a lakodalmak, táncmulatságok és egyéb neves alkalmak zenei szolgálatát. Szepsi és Sacca cigánybandáinak tágabb működési körzete viszont magába foglalta a Kassától Tornáig húzódó, délen az országhatár, északon pedig a Gömör-Szepesi érchegység erdőségei által körülhatárolt területet, sőt, a saccaiak emellett időnként megfordultak a Szepességben is, ahol eljártak egészen az Igló környéki falvakig. A gyűjtés közben kirajzolódott az is, hogy míg a szepsiek ezen a kiterjedt körzeten belül elsősorban a magyar közösségeknek muzsikáltak, addig a saccai zenészek a nyelvhatár mindkét oldalán otthonosan mozogtak.

A dallamválogatás első lemezén (10a) is ez a kettősség tükröződik. A példák első felében a Felső-Bódva mente szlovák falvainak muzsikája hallható. Az alsótőkési vőfélytánc, a „družbovsky" másik szlovák neve, a „švečkovy" (10a/1) arra utal, hogy a Vág vonalától az Ipoly mentéig elterjedt lakodalmi gyertyástáncnak valaha itt is élt egy változata; dallama viszont leginkább a közép-erdélyi férfitáncok zenei világára elmlékeztet. A sort a lakodalmi szokásrend egyéb mozzanatainak muzsikái folytatják (10a/2, 4-5), valamint az abaúji és szepességi szlovákok (és ruszinok) „do kruta" nevű forgós páros táncának dallamai (10a/3, 6). Az ezeket követő szlovák csárdások (10a/8-13) közé soroltam egy cigánycsárdás-felvételt is, hiszen ennek első dallama egyértelműen szlovák eredetre utal (10a/10). A vidék magyar zenefolklórját képviselő második szakaszhoz való átvezetésként a karácsonyi kántálás dallamai hallhatók (10a/14-16). A Felső-Bódva mente magyar népi tánczenéjét reprezentáló felvételek (10a/17-23) közé is besoroltam egy cigánycsárdás-füzért (10a/19), valamint egy magyar szöveggel énekelt cigány hallgatót (10a/20), melyek dallamai láthatóan a magyar zenefolklór talajában gyökereznek. A zenekar egy Felvidék-szerte, de az egész alföldi dialektusterületen is kedvelt pásztordal szép helyi változatát is eljátszotta (10a/24). Ezt egy elterjedt magyar népdal („Megöltek egy legényt...") dallama követi, melynek cigány nyelvű szövegváltozatát egyelőre csak itt, az abaúji cigányság körében sikerült rögzíteni (10a/25). A dallamválogatás első lemezét a vidék két menyasszonytánc-dallama zárja, melyek közül a másodikat a dallamtípus legkeletebbi dokumentált változatai között tartjuk számon (10a/26-27).

Feltűnő, hogy ezen a területen a Felvidék más régióihoz képest a letelepedett cigányság zenefolklórja milyen erősen különválik a többségi társadalom népzenei környezetétől, illetve milyen gazdag, hangszeres formában is szervesült dallamvilággal rendelkezik. Éppen ezért, a hangzó példatár Felső-Bódva völgyi szakaszának második dallamválogatásán a Felső-Bódva mente

cigánysága autochton népzenei darabjait válogattam össze. Amint az hallható, a Bunda Zoltán és Bastyúr Vilmos vezette zenekar a stúdiófelvételek során kiegészült a kiválóan éneklő Bastyúr Évával és Bastúr Annával is. Az előadásukban hallható kétszólamú éneklés (szinte végig párhuzamos terc) jellegzetes sajátossága a régió hagyományos cigány dalkultúrájának. A vonós hangzás mellett szeretném szemléltetni, hogy a környék cigánysága – immár fél évszázada – saját népi hangszereként tekint a gitárra is. A cigány népdalok új kíséretének hangzását a felvételeken Anna férje, Bastyúr Bertalan szolgáltatja. A régió romungro közösségeinek népzenéjét a hangzó példatárban (10b) a hallgatók (10b/1, 4.1, 6, 8, 15, 17, 21, 23.1) és csárdások (10b/2-3, 4.2, 5, 7, 11, 13-14, 16, 18, 20, 23.2) mellett két, a zenészek által következetesen „cigány fox"-nak nevezett dallam is képviseli (10b/9-10). Ezek valószínűleg egy, a hagyományból kiveszett korábbi táncfajta muzsikájának emlékei. A Felső-Bódva menti cigányok dallamválogatásának zárószámaival egy érdekes folyamatra szeretnék rámutatni. Ezekben olyan dallamok foklorizált változatai hallhatók, melyek előképeit a hatvanas-hetvenes évek popzenei slágerei között találjuk (10b/22, 24). Az igazán érdekes nem is csak az, hogy a szórakoztató könnyűzene dallamai („cigány dzsessz" összefoglaló név alatt) cigány nyelvű szövegekkel élnek tovább, hanem az, hogy ezeket a dallamokat az abaúji romungrók egyes közösségei egymástól jól felismerhetően eltérő, saját változataikban éneklik. A változatképződés pedig biztos jele annak, hogy ezekben a közösségekben még ma is olyan társadalmi állapotok uralkodnak, amelyek lehetőséget biztosítanak a hagyományos szellemi kultúra életben maradásának.

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 10.a

1. Alsótőkési vőfélytánc (družbovsky, švečkovy)
2. „Amikor hozzák a menyasszonyt a vőlegényhez"
3. Márkusfalvi lakodalmi táncnóták (do kruta)
4. „Amikor viszik a menyasszonyt az esküvőre"
5. Szlovák lakodalmi nóta
6. Do kruta
7. „Ej, čarny ši, jak cigan" (szlovák csárdás)
8. „A chto beťar na valale, kedz ňe ja" (szlovák csárdás)
9. Szlovák csárdások
10. „Kálo, Kálo, so tu kerdjal" (cigány csárdás)
11. „Aňi ňeznam vypovedzec" (szlovák csárdás)
12. Szlovák csárdások
13. „Na koňec valala paľenočku paľa" (szlovák csárdás)
    „Tancujem, tancujem, nožky me ňeboľa" (szlovák csárdás)
14. „Kristus pan še narodzil" (kántálás szlovákoknak)
15. „Kemény szalmán a jászolba" (kántálás református magyaroknak)
16. „Krisztus Jézus született, örvendezzünk" (kántálás katolikus magyaroknak)
17. „Jaj, de sokat áztam-fáztam, fáradtam" (magyar csárdás)

18. „Túr a disznó, túr a mocsár szélen” (magyar csárdás)
19. Cigány csárdások
20. „Meg kell a búzának érni” (cigány hallgató)
21. „Nincsen pénzem, de majd lesz” (magyar csárdás)
22. „Búza, búza, búzavirág” (magyar csárdás)
23. Két magyar katonanóta
24. „Amott legel, amott legel, amott legel hat pej csikó magába” (hallgató)
25. „Géjal, more, géjal” (cigány csárdás)
26. „Hej, menyecske, menyecske” (menyasszonytánc)
27. „A mi menyasszonyunk nem lesz többé lány” (áji menyasszonytánc)

Hangzó példatár 10b

1. „Peren prajtjorale” (cigány hallgató)
2. „Adaj djive, trito djives” (cigány csárdás)
3. „Ola roma, ola roma nič na keren, o pohára phagelen” (cigány csárdás)
4. „Börtönbe az uram” (cigány hallgató)
   „Kalo, Kalo, so tu kerdjal” (cigány csárdás)
5. „Ajsa romnja mange kampel” (cigány csárdás)
   „Akor e čaj barikanji” (cigány csárdás)
6. „Ajsi ternji romnji” (cigány hallgató)
7. „Kokodoj, kokodoj” (cigány asztali nóta és csárdás)
8. „Tuláko som, njič man náne” (cigány hallgató)
9. Cigány „fox”
10. „Ále Rozika” (cigány „fox”)
11. „Čaje, čaje šukar sal” (cigány csárdás)
12. „Phundrav, dale, vudaroro” (cigány hallgató)
13. „Čajori romanji” (cigány csárdás)
14. „Dža čak avri tu lubnjije” (cigány csárdás)
15. „Kalapom a szögre teszem” (cigány hallgató)
16. „Motoris, motoris” (cigány csárdás)
17. „Sírok anyám, sírok” (oláhcigány hallgató)
18. „Šepšakere roma barikane” (cigány csárdás)
19. „Phenes, phenes, hogy man kames, közbe dilinjares” (cigány hallgató)
20. „Mamo, mamo, kamav romes” (cigány csárdás)
21. „Kaskre ola duj čavore” (cigány hallgató)
22. „Joj mamo, avke ma” („cigány dzsessz”)
23. „Merav, mamo, merav” (cigány hallgató)
    „Phadjilja, phadjilja” (cigány csárdás)
24. „Sas man jek piranji” („cigány dzsessz”)

Adatközlők

BASTYÚR Vilmos (1949) – hegedű
BUNDA Zoltán (1930) – hegedű, ének
JANO František (1945) – brácsa
HUDI Július (1979) – cimbalom
BUNDA Béla (1945) – bőgő

BASTYÚR Bertalan (1961) – gitár, ének
BASTYÚR Éva (1968) – ének
BASTYÚR Anna (1963) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 2000. február 7-9. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Bastyúr Bertalan Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban) 2000.

Bastyúr Anna és Bastyúr Éva Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban) 2000.

Bunda Zoltán Budapesten (a Fonó Budai Zeneházban) 2000.

Bastyúr Vilmos zenekara a „magyar bálon” Szepsi (v. Abaúj-Torna vm.) 1980-as évek

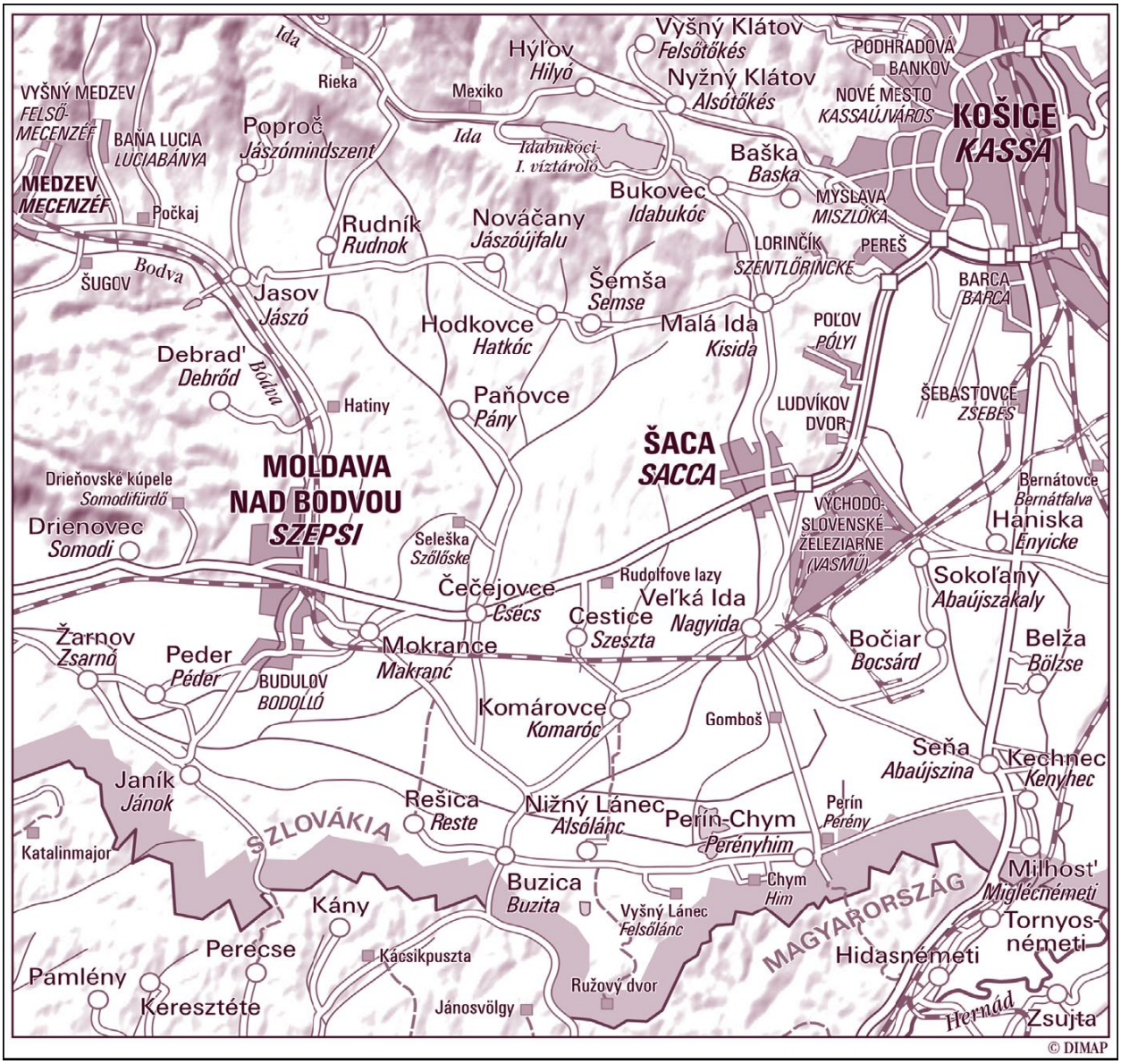
Ida
Rieka
Mexiko
Hýľov
Hilyó
Vyšný Klátov
Felsőtőkés
Nyžný Klátov
Alsótőkés
PODHRADOVÁ
BANKOV
NOVÉ MESTO
KASSAÚJVÁROS
KOŠICE
KASSA
VYŠNÝ MEDZEV
FELSŐ-MECENZÉF
BAŇA LUCIA
LUCIABÁNYA
MEDZEV
MECENZÉF
Počkaj
Poproč
Jászómindszent
Ida
Idabukóci-I. víztároló
Baška
Baska
Bukovec
Idabukóc
MYSĽAVA
MISZLÓKA
Rudník
Rudnok
Nováčany
Jászóújfalu
LORINČÍK
SZENTLŐRINCKE
PEREŠ
BARCA
BARCA
ŠUGOV
Bodva
Jasov
Jászó
Šemša
Semse
Hodkovce
Hatkóc
Malá Ida
Kisida
POĽOV
PÓLYI
Debrad'
Debrőd
Bodva
Hatiny
Paňovce
Pány
LUDVÍKOV DVOR
ŠEBASTOVCE
ZSEBES
ŠACA
SACCA
MOLDAVA NAD BODVOU
SZEPSI
Drieňovské kúpele
Somodifürdő
Drienovec
Somodi
Seleška
Szőlőske
VÝCHODOSLOVENSKÉ ŽELEZIARNE (VASMŰ)
Bernátovce
Bernátfalva
Haniska
Enyicke
Rudolfove lazy
Čečejovce
Csécs
Cestice
Szeszta
Veľká Ida
Nagyida
Sokoľany
Abaújszakaly
Žarnov
Zsarnó
Peder
Péder
Mokrance
Makranc
BUDULOV
BODOLLÓ
Bočiar
Bocsárd
Belža
Bölzse
Komárovce
Komaróc
Gomboš
Seňa
Abaújszina
Kechnec
Kenyhec
Janík
Jánok
Rešica
Reste
Nižný Lánec
Alsólánc
Perín-Chym
Perényhim
Perín
Pérény
SZLOVÁKIA
Katalinmajor
Buzica
Buzita
Chym
Him
Milhosť
Miglécnémeti
Kány
Vyšný Lánec
Felsőlánc
MAGYARORSZÁG
Tornyosnémeti
Perecse
Kácsikpuszta
Hidasnémeti
Pámlény
Keresztéte
Ružový dvor
Jánosvölgy
Hernád
Zsujta
© DIMAP

Kassavidék

A Kassavidék természeti környezete az ember megtelepedésének és prosperitásának két előfeltételét is kialakította. Az első az északi hegyvidék és a Hernád lankásabb, helyenként tágas síkvidékké kiszélesedő medencéjének találkozása, mely körülmény itt is (mint bárhol máshol a világon) valóságosan felkínálta az eltérő termelési körülmények egymástól különböző gyümölcseinek cseréjét, azaz a kereskedelem kifejlődésének lehetőségét. A másik, nem kevésbé fontos tény a közlekedési útvonalaknak a Hernád völgyében történő természetes kialakulása volt, hiszen Kassán keresztül vezetett a legrövidebb, illetve legkönnyebben járható út Buda és Krakkó, azaz a magyar és a lengyel királyi központok között. A kedvező földrajzi elhelyezkedés a város és környékének felvirágzását eredményezte. A magyarok megtelepedése ezen a tájon Ujvár megye korai, XI. századi megszervezésének korszakától fogva dokumentált, de az is bizonyos, hogy már a honfoglaló magyarok találkoztak itt letelepedett szláv lakossággal.[243] A két etnikum együttélése a város környékén azóta folyamatos, bár a rendelkezésünkre álló népességösszeírások adatainak tükrében mindig változó arányú volt. A német telepesek már a XII. század végén megjelentek a régióban és több más település mellett a mai Kassa elődjének tekinthető falut is ők alapították. A Kassát övező falvak magyar lakossága sajátos helyet foglal el a szlovákiai magyarok társadalmi rendszerében. A magyar nyelvterület északi határsávjában általában a magyar és a szomszédos szláv települések homogén tömbje élesen elkülöníthető egymástól. A kassavidéki etnikai térmozaik ezzel szemben egyes közép-erdélyi tájegységekre emlékeztet, hiszen a szakszerűen adatolt népességösszeírások kezdete óta itt szinte minden településen megtalálható volt a régió mindkét meghatározó nemzetisége (a németek jellemzően városlakók maradtak, illetve csak északabbra alkottak faluközösségeket). Ez a körülmény, illetve a huzamos együttélés következtében kifejlődött sokrétű interetnikus kapcsolatrendszer is indokolja, hogy ezt a tájegységet néprajzi szempontból megkülönböztessük az abaúj-tornai régió más településcsopotrjaitól. Az általam e tájegységen összegyűjtött zenei anyag is igazolja e tagolás helyességét, hiszen a Hernád és a Bódva vízválasztója a hagyományos zenei kultúra területén (a fennebb kifejtettek értelmében) is határvonalnak látszik. Csak sajnálhatjuk, hogy Barca, Beszter, Györke, Hernádcsány, Hernádzsadány, vagy Magyarbőd magyar hagyományos kultúráját oly csekély mértékben tudta feltárni az etnográfiai kutatás. E falvak magyar lakossága ugyanis a csehszlovák, majd szlovák fennhatóság alatt drasztikusan lecsökkent. A XVIII. század óta nyomon követhető, részben természetes demográfiai, illetve társadalomtörténeti okokra visszavezethető, lassú folyamat a második világháború utáni években lezajlott erőszakos kitelepítésekkel gyorsult fel, majd a kegyelemdöfést a hatvanas években a helyi magyar iskolák államilag manipulált bezárása adta meg. A magyar nemzetiségű lakosság lemorzsolódásának, illetve elszlovákosodásának nem tudott gátat vetni az sem, hogy magyarokat és szlovákokat az eltérő anyanyelvi kultúra mellett még a felekezeti különállás is elválasztotta egymástól. A vallási viszályoktól hajdan oly hangos Kassa városának körzetében a magyarok református, a szlovákok katolikus (vagy

[243] Sziklay-Borovszky 1896: 262-268

éppen evangélikus), illetve a ruszinok keleti rítusa a nemzeti hovatartozást specifikáló tényezővé lépett elő. A pártállami időkben felerősödő szekularizációs folyamatok a különbségek elmosódásának irányában hatottak, emellett a szlovák református egyház is meglátta a térnyerés lehetőségét a szlovák nyelvű igehirdetésnek a magyarlakta községekre történő kiterjesztésében. Mindezen tényezők együtthatásának következtében a Kassavidék szórványmagyarságának településeire egy olyan kettős anyanyelvi helyzetben köszöntött be az ezredforduló, amikor már alig akad magyar nagymama, aki el tudna beszélgetni a saját anyanyelvén az unokájával.

A Kassavidék magyar szórványközösségeinek átlagon felüli ragaszkodása a hagyományos kultúrájukhoz néhány olyan néprajzi jelenségnek a XX. század végéig történő megőrzését eredményezte, melyek a szlovákiai magyarok más, akár szomszédos tájegységein már a második világháború után kihullottak a népélet funkcionális rendszeréből. A hagyományos műveltség elemeinek egyik leglátványosabb ilyen csoportja a népviselet, melyet Magyarbődön, Györkén, Beszteren és a tájegység számos más falujában a magyar és szlovák faluközösségek idősebb asszonyai egyaránt megtartottak a napjainkig.[244] Ide sorolhatjuk a tánckultúrát is, hiszen a tájegység falvaiban a hagyományos táncalkalmak és azok tradicionális zenei kísérete csak az 1980-as évek végén adták át helyüket a nemzetközi könnyűzene dallamvilága és hangszerelése által meghatározott szórakozási kultúrának.

Az északi gyepű népzenéje

Munkám jelen fejezetében a magyar nyelvterület legészakabbi régiójának hagyományos zenei kultúrájáról értekezem. A terület zenefolklórját munkám hangzó példatárában Magyarbőd és Abaújszina hagyományőrző előadói szerepelnek. Magyarbőd a Kárpát-medence nemzetiségi térképén Kassától 18 kilométerrel kelet-északkeletre a legészakabbi piros folt, mely fölött – legalábbis amióta ilyen térképek készülnek – nem éltek magyar faluközösségek. Abaújszina ettől valamivel délebbre, a város és a mai szlovák-magyar országhatár között található. A két település lakossága a múltban ritkán került szorosabb kapcsolatba egymással, hiszen személyes találkozásaikra talán csak a kassai vásárok szolgáltattak rendszeres alkalmat. A kivételt ez alól az átlagosnál többet és nagyobb körben közlekedő cigányzenészek alkottak, akik közül a jó magaviseletű, magas színvonalon muzsikáló bandákat a hírnév sokszor távoli vidékekre is kiközvetített. Így járt kiadványunk prímásának, Potta Gézának nagyapja is, akit zenekarával időnként meghívtak Magyarbődre, vagy a szomszédos Györkére is muzsikálni. Ez a kapcsolat azonban a bődi, illetve györkei cigánybandák megerősödésével – úgymond a piaci viszonyok átrendeződésével – valamikor a második világháborút követő időkben megszakadt. A múlt század ötvenes éveiben mindkét településen hagyományőrző folklórcsoport alakult, s a cigányzenészek ezáltal egy új működési terephez jutottak. A magyarbődi együttes a hetvenes évek végéig működött, majd felfüggesztette tevékenységét. A szinai Rozmaring néptáncegyüttes együttműködése a helyi cigánymuzsikusokkal, kiadványunk

[244] L. Jókai-Méry é. n.: 333-337.

szereplőivel viszont megszakítás nélkül átölelt egy hosszú, fél évszázados időszakot. Az, hogy a magyarbődi hagyományőrző csoport tagjai ismét találkoztak Abaújszina cigányzenészeivel szintén a folklórmozgalom (s benne e sorok írójának személyes közreműködése) számlájára írható. Egy 1968-as országos népművészeti fesztivál alkalmával Martin György lefilmezte az együttes tagjainak szabad táncát.[245] Ennek a felvételnek ismeretében indultam el 1990 nyarán gyűjtőtársaimmal együtt Magyarbődre azzal a szándékkal, hogy folytatjuk a falu táncfolklórjának dokumentálását. Amikor a helyszínre érve kiderült, hogy a régi magyarbődi cigánybanda utolsó tagjai is meghaltak, vagy elköltöztek, a helyzetet Potta Géza zenekarának megfogadásával oldottuk meg. A kísérlet olyan jól sikerült (a banda muzsikája, dallamkészlet és stílus tekintetében egyaránt megfelelt a magyarbődi ízlés követelményeinek), hogy a két társulat közötti kapcsolat kis idő múlva már az önszerveződés erejéből fejlődött tovább. Amikor munkám hangzó példatárának stúdiómunkálatait terveztük, a magyarbődi hagyományőrző együttes és Potta Géza zenekara már összeszokott társulatot alkotott. Egyértelmű volt, hogy a Kassa-vidéki szórványmagyarság (illetve az itteni szlovákok és cigányok) népzenéjének egyedülálló értékeit az egész Kárpát-medencére kiterjedő gyűjtés anyagában a magyarbődi népdalokon és az abaújszinai vonószenén keresztül kell képviseltetnünk.

A magyar nyelvterület északi-északkeleti szélének hagyományos zenei kultúrája az összes többi magyar régiótól különálló fejlődésirányt mutat. Ez a szembetűnő eltérés elsősorban a szomszédos szláv népek, a szlovákok és a ruszinok vokális népzenéjéből átszűrődő többszólamú éneklésben ölt testet. A népdalok többszólamú előadásmódja Magyarbődön is kialakult, férfiak és nők csoportos éneklésére máig egyaránt jellemző. Ezt a zenei gyakorlatot rögzítették az Ág Tibor, valamint Hemerka Olga által az 1960-as években készített első itteni gyűjtések, és az idős magyarbődiek a tercelésről saját későbbi feltáró munkánk során is mint régi, nagyszüleiktől örökölt hagyományról nyilatkoztak.[246] A Kassa-vidéki magyar szórványtelepülések dallamhagyományának másik sajátságos vonása a magyar népzene régi stílusú rétegéhez tartozó dallamok feltűnően alacsony aránya. A györkei, magyarbődi, nagyszalánci és abaújszinai vokális gyűjtéseim több, mint kétszázötven dallamot számláló zenei anyagában az alkalomhoz nem kötött repertoár régi stílusú típusainak aránya nem éri el a két százalékot. A lakodalmi rítusrend, vagy a gyermekjátékok ugyan megőriztek szép, archaikus dallamtípusokat, ezek esetében viszont szembeötlő, hogy nagy részüknek elsősorban északi irányban, azaz a szláv szomszédnépek körében találjuk meg a kiterjedt zenei rokonságát. Dolgozatom hangzó példatárának abaújszinai muzsikusai az egybefüggő magyarlakta terület szélén tevékenykedtek, így működési körzetük a kassavidéki magyarok szórványközösségei mellett kiterjedt a Felső-Bódva mente közelebbi magyar településeire is. Potta Géza és bandája emellett természetesen eljárt muzsikálni a régió szlovák falvaiba, valamint zenészi szolgálataival a környék cigány közösségeit is ellátta. Ez utóbbi körülményt azért is szükséges külön kihangsúlyozni, mert az abaúj-tornai térség cigánysága (mint azt az előző fejezetben bővebben is kifejtettem) anyanyelvi kultúrája mellett máig megőrizte a többségi környezet zenefolklórjától markánsan elkülönülő, gazdag dallamhagyományát is. Prímásunk zenekarának hosszú évtizedeken át változatlan volt az összetétele, s az ebből eredő

---

[245] L: Ft 630, AP 6546, 8209-10.
[246] Vö: Ág 1999b, Hemerka-Weiszer-Bankóné Tóth 1983.

összeszokottság különleges minőségűre csiszolta a banda zenei teljesítményét. Potta Géza muzsikusi egyénisége, kiérlelt, virtuóz hangszerjátéka viszont önállóan is kiemelkedő figyelmet érdemel. Nem véletlen, hogy élete utolsó évtizedében állandó vendége volt a szlovákiai magyar, vagy magyarországi népművészeti táboroknak, fesztiváloknak és táncháztalálkozóknak, illetve a pozsonyi Ifjú Szívek Magyar Művészegyüttes előadásainak. A 2003-ban megjelent „Születtem mint prímás" című, a maga nemében egyedülálló szólólemeze meghozta neki az országos ismertséget. 2004-ben elnyerte a Magyar Köztársaság kulturális minisztere által adományozott „Népművészet Mestere" címet, s ezzel ő lett e jeles elismerés első olyan szlovákiai birtokosa, aki azt a hangszeres hagyomány éltetéséért kapta meg.

A dolgozatom jelen fejezetéhez tartozó hangfelvételeket olyan szerkesztés szerint igyekeztem összerendezni, hogy a lehetőségekhez mérten átfogó képet vázoljak a régió hagyományos zenei kultúrájáról. A válogatás elején hallható györkei, illetve restei verbunk (11/1, 3) itt közölt neveinek szélesebb elterjedését, illetve a hagyományban való rögzülését egyéb gyűjtéseim nem igazolták vissza. E táncnevek valószínűleg csak zenészeink rögtönzött megoldásai, és inkább az adott dallamok használatának körzetére utalnak. A lemez következő két dallamfüzére a Magyarbődön (11/5), illetve Abaújszinán (11/7) kedvelt csárdásokat sorakoztatja fel. A „sétanóta" meghatározás (11/6) azt a magyarbődi szokást idézi, amikor a lányok vasárnap, illetve egyes ünnepnapok alkalmával nótaszóval sétálták, illetve karikázták végig a falut. Korábbi megállapításomnak, mely szerint a Kassa-vidék magyar zenei hagyományában csak nagyon kevés régi stílusú típus fordul elő, látszólag ellentmond a 11/9-es sorszámmal hallható szép, évezredes gyökerekre visszavezethető dallam (egyes párhuzamait távoli rokonnépeknél is megtalálták).[247] Potta Géza viszont azt is elmondta, hogy ezt a hallgatót fiatal korában egy öreg cimbalmostól, Saska Miklóstól tanulta a Felső-Bódva mentéhez tartozó Buzitán. Az ezt követő felvétel dallama (11/10) nézetem szerint különleges fontosságú. A lakodalom az egész Kárpát-medencében egyik jellegzetes gyűjtőhelye a zenei régiségeknek, s nem kizárt, hogy itt is egy ilyen maradvánnyal állunk szemben. Az európai későreneszánszban gyökerező forgós táncok a Felföldön jellemzően csak a keleti, illetve egyes északi szláv (szlovák, ruszin és gorál) tájegységeken maradtak fenn.[248] A „Jegenyefa tetejébe' magosan" kezdetű magyarbődi dallam eddig az egyetlen adatunk, mely e táncok jellegzetes lüktetésű dallamvilágát (igaz, megváltozott funkcióban) a szlovákiai magyarok körében hangszeres változatban is dokumentálja. A válogatásban a Kassa-vidéki lakodalmak hangulatát a menyasszony öltöztetéséhez énekelt (11/11), illetve kikéréséhez muzsikált dallamokkal, valamint a lakodalmak ügyességi férfitáncának ('medvetánc') és éjféli menyasszonytáncának ('kontyozó') zenéjével idézzük fel (11/12). Külön elmlítést érdemelnek a polgári tánckultúra helyi változatait képviselő 'rezgős' dallamai, melyek közvetítésében a Felső-Bódva menti „mánta" németek mellett talán a száz éve még jobbára szintén német anyanyelvű kassai polgárság is szerepet játszhatott. Érdekes, hogy zenészeink ezeket a nyilvánvalóan újabb keletű táncdallamokat egy szép, régies dudanótával kötötték össze, mondván ezek egy néhai szinai gazdának, Mali Gyulának, a „vén Szivarnak" voltak a nótái (11/16). Az ezt követő magyar csárdások

---

[247] L Kodály-Vargyas 1987: 23.
[248] L. Martin 1995: 38.

és karikázónóták le is zárják a dallamválogatás magyar részét (11/17-21), majd a „do šaflika" nevű forgós tánc dallamaival (11/22) átjutunk az abaúji szlovákok zenei világába (11/23-27). A hangzó példatár kassavidéki szakaszának végére kerültek a zenészeink saját, cigány zenei hagyományát képviselő hallgatók és csárdások (11/28-30). A válogatás utolsó felvételén a szinai cigányok egyik halottkísérő nótája hallható (11/31).

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 11.

1. Györkei verbunk
2. „Ezt a kislányt nem az anyja szülte"
3. Restei verbunk
4. „Ej, most jöttem Gyuláról"
5. Magyarbődi csárdások
6. Magyarbődi sétanóta és karikázók
7. Szinai magyar csárdások
8. „Bíró uram szabjon törvényt, ha lehet"
9. „Kalapom a Tiszán úszkál" (magyar hallgató)
10. „Jegenyefa tetejébe' magosan" (lakodalmi karikázó)
11. „A fehér futóka" (lakodalmi nóta)
12. Menyasszonykikérő, medvetánc és kontyozó
13. „Jaj Istenem, mit csináljak már én" (karikázó)
14. „Ablakomba besütött a holdvilág" (magyar csárdás)
    „Azért, hogy én be vagyok sorozva" (magyar csárdás)
    „Ola roma nič na keren, čak pijen" (cigány csárdás)
15. „Édesanyám, súgok néked valamit"
16. Rezgős és csárdás, a vén Szivaré
17. „Három levele van a nagy eperfának"
18. Két magyar csárdás
19. „Barna kislány, jól gondold el magadnak"
20. „Barna kislány, jól gondold el magadnak" (magyar csárdás)
21. „Megöltek egy legényt" (magyar csárdás)
22. Do šaflika
23. „Ej, poslala me švekra"
24. „Ej, poslala me švekra" (szlovák csárdás)
25. „Ja parobek z Kapušan" (szlovák hallgató)
    „Už som še oženil, už je darmo" (szlovák asztali mulató nóta)
26. Két bölzsei szlovák csárdás
27. „Na konec valala paľenečku paľa" (szlovák csárdás)
    „Tancujem, tancujem, nožky me ňeboľa" (szlovák csárdás)

28. „Te me merav šukáres man” (cigány hallgató)
29. Nagyidai cigány csárdás
30. Szinai cigány csárdás
31. „Kié ez a három gyermek” (cigány halottkísérő)

Adatközlők

POTTA Géza „Gatyo” (1933) – hegedű, ének
DZSUGA Géza „Pimasz” (1930) – brácsa
ÁDÁM Béla „Csinga” (1922) – cimbalom
BADÓ József (1952) – bőgő

KOCÁK Andrásné MIHÓK Jolán (1942) – ének
CERANKO Istvánné MIHÓK Margit (1931) – ének

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. április 19-21. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Dzsugy Géza „Pimasz” és Potta Géza „Gatyo” Komáromban 1998.

Ceranko Istvánné Mihók Margit és Kocák Andrásné Mihók Jolán Magyarbőd (v. Abaúj-Torna vm.) 1998.

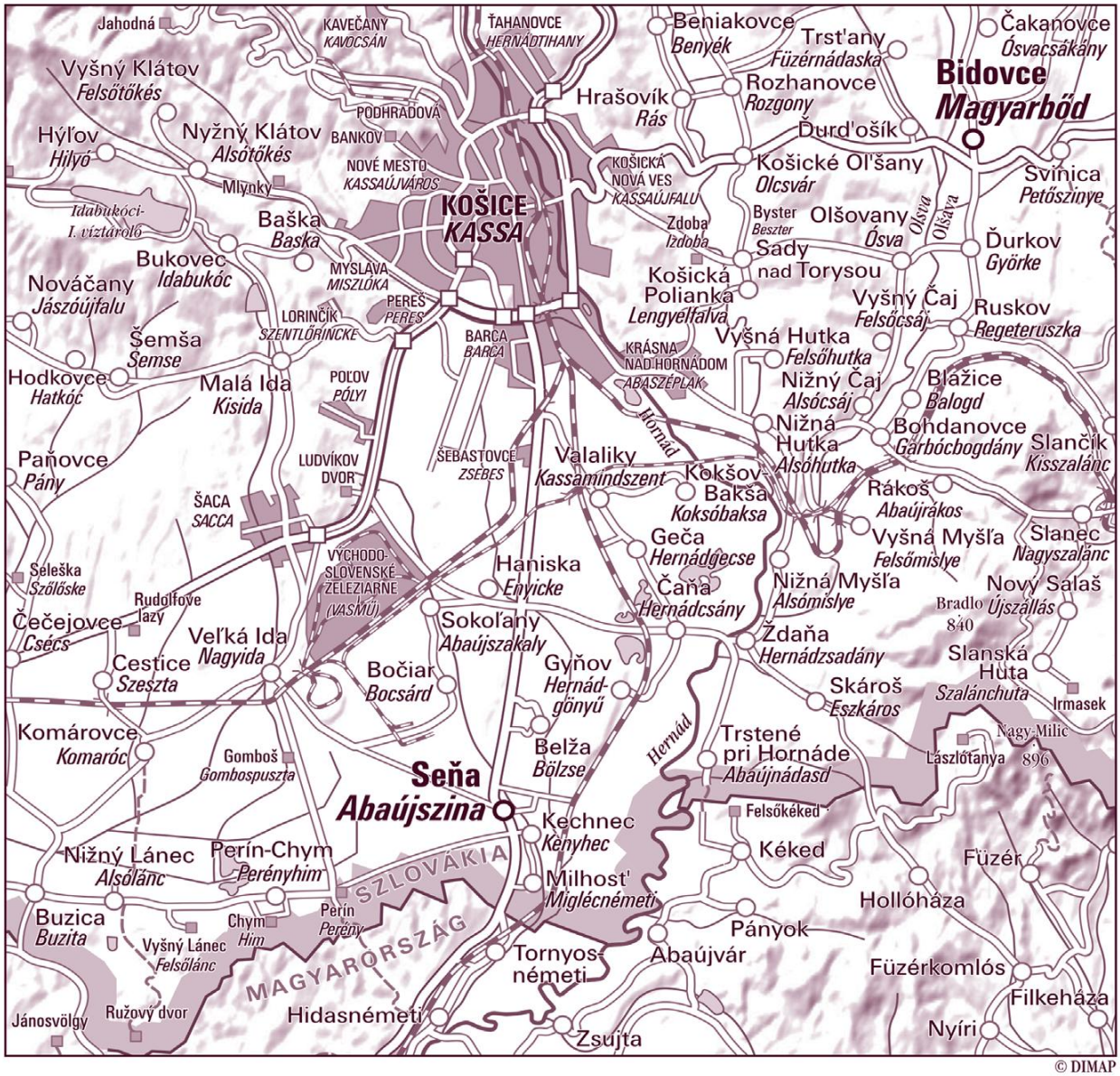
Jahodná
KAVEČANY
KAVOCSÁN
ŤAHANOVCE
HERNÁDTHANY
Beniakovce
Benyék
Trsťany
Füzérnádaska
Čakanovce
Ósvacsákány
Bidovce
Magyarbőd
Vyšný Klátov
Felsőtőkés
Hrašovík
Rás
Rozhanovce
Rozgony
PODHRADOVÁ
Hýľov
Hilyó
Nyžný Klátov
Alsótőkés
BANKOV
Ďurďošík
NOVÉ MESTO
KASSAÚJVÁROS
KOŠICKÁ NOVÁ VES
KASSAÚJFALU
Košické Oľšany
Olcsvár
Svinica
Petőszinye
Mlynky
Idabukóci-
I. víztároló
Baška
Baska
KOŠICE
KASSA
Zdoba
Izdoba
Byster
Beszter
Olšovany
Ósva
Olšava
Olšava
Ďurkov
Györke
Bukovec
Idabukóc
MYSLAVA
MISZLÓKA
Sady
nad Torysou
Nováčany
Jászóújfalu
Košická
Polianka
Lengyelfalva
Vyšný Čaj
Felsőcsáj
Ruskov
Regeteruszka
PEREŠ
PERES
LORINČÍK
SZENTLŐRINCKE
BARCA
BARCA
Vyšná Hutka
Felsőhutka
Šemša
Semse
KRÁSNA
NAD HORNÁDOM
ABASZÉPLAK
Hodkovce
Hatkóc
Malá Ida
Kisida
POĽOV
PÓLYI
Nižný Čaj
Alsócsáj
Blažice
Balogd
Hornád
Nižná
Hutka
Alsóhutka
Bohdanovce
Gárbócbogdány
Slančík
Kisszalánc
Paňovce
Pány
LUDVÍKOV
DVOR
ŠEBASTOVCE
ZSÉBES
Valaliky
Kassamindszent
Kokšov-
Bakša
Koksóbaksa
Rákoš
Abaújrákos
ŠACA
SACCA
Geča
Hernádgecse
Vyšná Myšľa
Felsőmislye
Slanec
Nagyszalánc
Séleška
Szőlőske
VÝCHODO-
SLOVENSKÉ
ŽELEZIARNE
(VASMŰ)
Haniska
Enyicke
Čaňa
Hernádcsány
Nižná Myšľa
Alsómislye
Nový Salaš
Bradlo
Újszállás
840
Rudolfove
lazy
Čečejovce
Csécs
Sokoľany
Abaújszakaly
Veľká Ida
Nagyida
Ždaňa
Hernádzsadány
Slanská
Huta
Szalánchuta
Cestice
Szeszta
Bočiar
Bocsárd
Gyňov
Hernád-
gönyű
Skároš
Eszkáros
Irmasek
Komárovce
Komaróc
Gomboš
Gombospuszta
Belža
Bölzse
Hornád
Trstené
pri Hornáde
Abaújnádasd
Nagy-Milic
Lászlótanya
896
Seňa
Abaújszina
Felsőkéked
Kechnec
Kényhec
Nižný Lánec
Alsólánc
Perín-Chym
Perényhim
SZLOVÁKIA
Kéked
Füzér
Milhosť
Miglécnémeti
Hollóháza
Buzica
Buzita
Perín
Perény
Chym
Him
Vyšný Lánec
Felsőlánc
Pányok
Abaújvár
Tornyos-
németi
Füzérkomlós
MAGYARORSZÁG
Filkeháza
Jánosvölgy
Ružový dvor
Hidasnémeti
Zsujta
Nyíri
© DIMAP

7. Bodrogköz és a vízentúli részek

A Bodrogköz és a Latorcától északra található Vízentúl zenei hagyománya egységet alkot. A Bodrogközt 1920 óta kettéválasztja az országhatár, de vizsgálataim tükrében kijelenthető, hogy a hangszeres hagyomány a tájegység Alsó és Felső részében nem mutat meghatározó különbségeket. Népzenei dallamvilágát tekintve ez a régió Felső-Tiszavidék szerves részét képezi, de rendelkezik máshonnan nem dokumentált típusokkal is. A férfitáncok zenéjének régies dallamvilága mellett a hangszeres hagyományban rögzült néhány fríg hangsorú régies dallam is. Mindezek, az aprája-szerű közjátékokkal, a háromhúros brácsa használatával és az elveszett juhait kereső pásztor – típus jelenlétével együtt kirajzolják a tájegység hangszeres hagyományának sajátos arculatát.

Bodrogköz

Az Alföld északkeleti szélén elhelyezkedő, a Tisza, a Bodrog és a Latorca folyók által közrezárt Bodrogköz különleges helyet foglal el a magyar népterület északi sávjának tájegységei között. Ez a vízjárta régió csak a lápok és mocsarak között kiemelkedő szárazulatain kínált az ember megtelepedésére alkalmas területeket, s ezek helyét is folyamatosan változtatták a laza, homokos hordaléktalajban folyó vizek medermozgásai. A múltban, a vízszabályozás előtt további két bővizű folyó, a Tice és a Karcsa is tagolták a Bodrogköz területét. A mára patak méretűre sorvadt Karcsa olyan jelentős vízi útvonalnak számított, hogy a XVIII. században a terület földesurai vámot vetettek ki az azon szállított árura. A talaj és a víz viszonyai nagyban kihatottak a tájegység településszerkezetének kialakulására is. A Bodrog keményebb partja, és emiatt állandóbb mederalakja, valamint a Ticének a fokozatos „elhalása" miatt e két folyó partján sokkal több település alakult ki, mint a szeszélyesebb, medrét gyakrabban változtató, laza partú Tisza mentén. A Latorca ártere emellett egy több kilométer széles, máig lakatlan, a természetvédelem oltalmát élvező erdőövet alkot.[249] A régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy az ember tartós megtelepedése a Bodrogköz területén már a bronzkorban elkezdődött, a honfoglalás eseményeit tárgyaló krónikáink pedig arról is tudósítanak, hogy e táj a magyar törzsszövetség első állandó szállásterületeihez tartozott.[250] A Bodrogköz társadalmának fejlődését a középkor óta folytonosnak tekinthetjük, hiszen itt nem járt a török, és – bár a térséget a belháborúk és szabadságharcok sem kerülték el – a vízjárta, mocsaras terep mégis viszonylagos védelmet nyújtott a hadi események viharai elől. A tájegység etnikai szempontból homogén magyar tömbként jellemezhető, az idők során ide betelepülő más nyelvű, illetve kultúrájú népesség (a források elsősorban ruszin, illetve szlovák közösségekről tesznek említést) nagyrészt a természetes demográfiai folyamatok mentén asszimilálódott.[251] A Bodrogköz egyházi központjává az 1180-ban alapított leleszi premontrei apátság vált, s ezt a státuszát megtartotta egészen a reformáció térhódításáig. A kálvini eszmék terjesztésében a hegyaljai

[249] L. Borsos 2000, Esztergomi 1985, Liszka 2002: 366-367.
[250] Vö. Wolf 1991.
[251] L. Bagdi-Demeter 2004.

központok (köztük elsősorban Sárospatak) játszottak kiemelkedő szerepet. Ma a bodrogközi lakosság közel fele tartozik a református felekezethez, a katolikusok mellett egyes falvakban a keleti (görögkatolikus) rítust követő gyülekezetek őrzik a néhai ruszin szórványok emlékét. A bodrogköziek a hosszú évszázadok alatt megtanultak alkalmazkodni a tájegység jellegzetes természetföldrajzi viszonyaihoz. Az ártéri gazdálkodás rendszerében a gyümölcstermesztés és a legeltetés mellett a halászat különféle módozataival, illetve a természet egyéb ajándékainak gyűjtögetésével (madártojás, sulyom, gyékény, nád, stb.) is rendre learatták a vízi világ „termését". A térség ármentesített övezeteinek változó minőségű talaját csak részben lehetett eredményes szántóföldi művelés alá vonni; a természettől elhódított terület jelentős részén a legelőgazdálkodás bizonyult jövedelmezőbbnek. Ez nagyban kihatott a bodrogközi állattartás fejlődésére, amely máig kimagasló arányokat mutat.[252] A lápok, folyómedrek, illetve a mezőgazdasági területek mellett a bodrogközi táj jellegzetes képéhez hozzátartoznak a Helmeci-dombság, illetve a Bodrogszerdahely, valamint Kiskövesd és Nagykövesd térségében található Tarbucka vulkanikus eredetű magaslatai. A domboldalakon a Tokaj-hegyaljai borvidék nyúlványaként is jellemezhető szőlőművelés alakult ki (bár az itt termelt bor minősége némileg elmarad a hegyaljai borokétól), a felszíni kőzet rétegesen hasítható andezitje pedig kiváló minőségű építőanyaggal is szolgált. A XIX-XX. század iparosodási folyamatai elkerülték a térséget, s a legnagyobb jelentőségű, ilyen irányú fejlesztés a második világháború után létrehozott, az Ukrajna felől széles nyomtávú síneken érkező áru átrakodására szolgáló, máig működő ágcsernyői vasúti üzem kiépítése volt. A társadalmi életre, annak legújabb kori alakulására a két világháborút követő határmódosítások is a modernizációs folyamatok fékezésének, és ezzel párhuzamosan a népélet számos jelensége fennmaradásának irányában hatottak. A Csehszlovák állam kialakulásával, amikor az új államhatárral kelet-nyugati irányban kettészelték a Bodrogközt, először Sárospatak és Sátoraljaújhely felé zárultak le a sorompók. Ezt követően, Kárpátalja 1945-ben bekövetkezett, Szovjetunió általi bekebelezésével Ungvár, azaz a magyar művelődés utolsó közeli, természetes központja irányában is el lettek vágva a kapcsolattartás csatornái. A Felső-Bodrogköz hagyományos kultúrájában talán ezért is találkozhatunk számos olyan régies jelenséggel, melyekhez más, akár közeli magyar tájegységek népéletében nem találunk párhuzamot. A Bodrogköz hagyományos kultúrájának feltárásával és ismertetésével, talán éppen a megannyi archaizmusnak köszönhetően a kutatók a magyar néprajztudomány kibontakozásának korai szakaszai óta folyamatosan foglalkoznak. A Bodrogköz hagyományos gazdálkodását, illetve tárgyi hagyományát bemutatását immár több monográfia és számos kiváló tanulmány szolgálja.[253] Emellett a folklór területén feltárt és közreadott örökség is jelentősnek mondható. A Bodrogköz, illetve a tájegység szűkebb környezetének szövegfolklórja, ezen belül is elsősorban a népmesekincs dokumentálásának kiemelkedő eredményeit immár szakpublikációk egész sora szemlélteti. [254] Dolgozatom jelen fejezetének anyagához szorosabban kapcsolódó bodrogközi tánchagyomány ismertetése Kaposi Edit nevéhez fűződik.[255] A terület népzenei anyagának feltárása 1916-ban

---

[252] L. Liszka 2002: 371-372.
[253] L. pl. Balassa 1975, Ébner 1925, Máthé 1933, Viga 1996.
[254] L. Balassa 1963, Nagy-Erdész 1985, Dobos 1988.
[255] L. Kaposi 1999.

kezdődött, amikor Kodály Zoltán a Kassai 5. Huszárezred katonái között gyűjtve egy, a Felső-Bodrogközhöz tartozó Bolyból származó legény dalait is lejegyezte.[256] Ezt követően Lajtha László végzett 1921-ben népdalgyűjtést két, a tájegység Magyarországon maradt településén.[257] A Bodrogköz magyar népzenéjének szélesebb feltárása az ötvenes évektől bontakozott ki, s mára ez a régió a népdalkincs és a hangszeres zenei hagyomány tekintetében egyaránt az átlagosnál jobban dokumentált területeink közé sorolható. Az itt dokumentált régies dallamtípusok nagy része igazolja, hogy a Bodrogköz kulturális vonatkozásban az Alföld és a Felföld átmeneti övezetének tekinthető. E táj zenei örökségének dallamvilága mindkét dialektusterületen széles körű kapcsolatrendszerbe illeszthető, bár az is látszik, hogy a változatképződés egy szép, egységes, sajátosan bodrogközi stílus kialakulásához vezetett. Néha a különbség csak egy-egy, a megszokott, vagy várható zenei megoldásoktól eltérő sorzárlatban, átmenő hangban, vagy némely hangszerkezelési sajátosságban mutatkozik, mégis, a sok apró részlet egy jól körülírható, jellegzetes, kistáji zenei kultúrában adódik össze.

Pólyány és muzsikusainak zenei hagyatéka

Dolgozatom bodrogközi zenei anyagát a pólyányi születésű Oláh „Nyaka" Árpádnak és zenekarának tolmácsolásában dokumentáltam. Pólyány (régi nevén Leleszpolány, majd 1899 és 1920 között Bodrogmező, mai szlovák nevén Poľany) a Felső-Bodrogközben, Szlovákia délkeleti szegletében, a Kassai kerület Tőketerebesi járásában található. A faluban a 2001-es népszámlálás idején 517-en éltek, ebből 429 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Pólyány a XVIII. század végéig a leleszi prépostság uradalmaihoz tartozott. A település neve 1214-ben bukkan fel először, a premontreiek birtokait felsoroló királyi oklevélben. Ugyanebben a forrásban található a *Chernafolo* helynév is, ami a mai pólyányi határban található Pusztacsernyő régi neve lehetett. Ezt a települést az 1700-as évek végén hagyták el a lakói (ma már csak a református temető jelzi a helyét), amikor beköltöztek Pólyányba és megalapították az itteni református gyülekezetet. A faluban egyébként a görög katolikusok vannak többségben, akik az XVIII. század folyamán ide telepített, majd néhány emberöltő alatt elmagyarosodott ruszinok leszármazottai.[258] A község lakosságának bő ötödét ugyanakkor a római katolikusok teszik ki, hozzájuk tartozik a pólyányi cigány közösség is.

A bodrogközi cigányzenészek utolsó, aktív generációjának legkiválóbb muzsikusai Oláh „Nyaka" Árpád zenekarából, illetve annak „holdudvarából" kerültek ki. A család – hiszen a zenekart a szakmán kívül szoros rokoni kötelékek is összetartották – a ma Magyarországhoz tartozó Semjénből származó nagyapától eredezteti zenész múltját. A felvételeinken szereplő Oláh „Nyaka" Árpád és a cimbalmos Oláh Dezső unokatestvérek voltak. Bőgősünk, ifj. Oláh Árpád a prímás „Nyaka" fia, lemezünk brácsása, Horváth Zoltán pedig az Oláh család tagjaival sógorságban, illetve komaságban áll. A pólyányi muzsikuscsaládok gyerekei a harmincas-negyvenes években Ungvárra jártak zenét tanulni, az ottani nagyhírű, képzett, zeneoktatást is vállaló cigányzenészektől. A visszaemlékezések alapján két ilyen kiemelkedő mesternek: Patai Vilmosnak és Haga Nándornak lehet kimutatni a

---

[256] BR A 1353, B 1559f, 0718b, 0763c, 0873d.
[257] Karcsán (MH 2524-2546), illetve Karoson (MH 2548-2555)
[258] L. Bagdi-Demeter 2004: 371.

ténykedését. Oláh „Nyaka" Árpád zenekarának a negyvenes évek elejére valószínűsíthető megalakulása után muzsikusaink sok helyen megfordultak. A háború éveiben, amikor a Felvidék magyarlakta területeit, Kárpátalját és Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz, Nyakáék, mint fiatal, újdonsült zenészek Máramarosszigeten, egy fogadó alkalmazásában muzsikáltak. A hatvanas években a hangzó példatár bodrogközi szakaszának prímása beköltözött Királyhelmecre. Ez időtől fogva a zenekar részt vett a helyi folklórcsoportok, néptáncegyüttesek munkájában, és a falusi bálokon, lakodalmakon vállalt hagyományos ténykedése mellett gyakran szerepelt a zeneszolgáltatás új terepein: a szövetkezetek, vadásztársaságok, vagy szakszervezeti sejtek nemegyszer táncmulatságba torkolló ünnepi évzáró gyűlésein is. Oláh „Nyaka" Árpád és zenész kollégáinak muzsikáját 1991 óta folyamatosan dokumentáltam.[259] Jelen dolgozatom bodrogközi hangzó mellékletében megkíséreltem összeállítani a társulat zenei hagyatékának keresztmetszetét. A válogatás elejére soroltam be a Bodrogközi magyarság hagyományos férfitáncait. Az erdélyi dialektusterületig terjed azoknak a csak hangszeres változatban élő, főként férfitánc-dallamoknak a rokonsága, melyek zenészeink kezén *oláhos* néven maradtak fenn (12/1). Erdélyhez hasonlóan a Bodrogközben is egy régi, az ugrós-legényes tánctípushoz tartozó férfitánc kíséretéhez használták, melyet Martin György néptánckutatónak a felső-bodrogközi Kisdobrán 1968-ban mozgóképpel is sikerült dokumentálnia. A férfitáncok egy későbbi fejlődésfokozatát, a verbunkok korszakát képviseli a Felső-Bodrogközben a *magyar szóló*, melynek a zenészek visszaemlékezései szerint a név ellenére csoportos, körben járt változatát is ismerték (12/2). A magyar csárdások és hallgatók sorozata után (12/3-12) a dallamválogatásban a szlovákiai magyar népzene egyik különlegesen értékes reliktuma következik. A *„Juhász álom"* (12/13) annak az Erdély-szerte máig elterjedt, és helyenként a Dunántúlról is dokumentált „Elveszett juhait kereső pásztor" dallamcsaládnak (itt inkább zenei betétekkel illusztrált mesévé fejlődött) változata, melynek felföldi jelenlétére sokáig csak egy, a későreneszánsz korából ránk maradt feljegyzés, nevezetesen Balassi Bálint egyik verse mellé írt ajánlás alapján tudtunk következtetni. Ennél a felvételnél nem kevésbé érdekes, reliktum-jelenség a hegedű áthangolása is (G-d-g-g), amit – talán a duda-hangzás elmosódott emlékeként – a felső-bodrogközi cigányzenészek gyakorlatában csak ennél a darabnál dokumentáltam. A hangzó példatár bodrogközi felvételein ugyanakkor megszólal az elsősorban erdélyi hangszerként számontartott háromhúros, egyenes pallóval ellátott, G-d-A hangolású brácsa is (12/1-4, 6-9, 11-12, 14-17, 24), melyet a gyűjtéseim során megismert összes bodrogközi cigányzenész ismert, és a brácsások nagy része alkalmazott is. A válogatás újabb csárdás-szakaszát (12/14-17) néhány, a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó, a vallásos énekeskönyvek anyagából folklorizálódott szokásdallam követi, amelyek le is zárják az anyag magyar részét (12/18-20). A zenészeink emlékeiben két máramarosi ruszin faluhoz, Taracközhöz és Nagybocskóhoz kötődő dallamok a már említett máramarosszigeti időszakot idézik (12/21-23). Oláh „Nyaka" Árpád zenekarát időnként meghívták a Bodrogtól északra található, Vízentúlnak nevezett tájegység egyes szlovák településeire (Málca, Céke, Bodzásújlak) is muzsikálni. A dallamválogatásban e vidék csárdásai között hangzanak fel a dudazene emlékének tekintett, motívumismétlő, ütempáros szerkezetű közjátékok, melyeknek a helyi elnevezése *fogás* (12/24). A bodrogközi cigányok

[259] L. Agócs 2006

közösségei mára magyar anyanyelvűvé váltak, nyelvi asszimilációjuk a huszadik század ötvenes éveiben, de lehet, hogy már a második világháború előtt lezárult. Ennek ellenére máig fennmaradt a saját, autochton zenei hagyományuk is, melynek legszebb példáit a *cigánycsapás* nevű tánc dallamai között (12/26, 28-29), valamint az *árva nótáknak* nevezett, keserves, illetve rabének szövegekkel énekelt parlando dalokban láthatjuk (12/25). Egyes cigány dalszövegek emellett utalnak a szomszédos Szabolcsban elterjedt, valamint a Bodrogköztől északra, Magyarkelecsényben (Kaposkelecsényben) is dokumentált cigánybotoló néhai meglétére is (12/28).[260]

A hangzó melléklet tartalma
Hangzó példatár 12.

1. Oláhos
2. Magyar szóló
3. „Hej, szívem, Jancsikám, meghalok utánad" (csárdás és gyors csárdás)
4. „Ha bevágik az én árva fejemet" (csárdás és gyors csárdás)
5. „János bácsi, hová való, Karcsára" (csárdás és gyors csárdás)
6. „Ne vágd meg a piros almát, megrothad" (csárdás)
7. „De sok eső, de sok sár" (csárdás)
   „Száraz góré, kattangóré virágzik" (csárdás és gyors csárdás)
8. „Elszaladt az aranygulya" (hallgató)
9. „Kiszáradt a tóbul mind a víz, mind a sár" (csárdás és gyors csárdás)
10. „Szól a fülemüle" (csárdás és gyors csárdás)
11. „Árva vagyok, árva" (csárdás és gyors csárdás)
12. „Endre báró udvarában van egy fa" (hallgató)
13. „Juhász álom" (az elveszett juhait kereső pásztor története)
14. „Hogyha nékem, hogyha nékem száz forintom vóna" (csárdás)
    „A csikósok, a gulyások" (gyors csárdás)
15. „Szivárványos az ég alja" (csárdás és gyors csárdás)
16. „Ha a Tisza borré válna" (csárdás és gyors csárdás)
17. „Bodrogközi cigánygyerek vagyok én" (csárdás és gyors csárdás)
18. „Mennyből az angyal" (karácsonyi kántálás katolikusoknak)
19. „Krisztus Urunknak áldott születésén" - 315. dícséret, Debrecen, 1774 (Kántálás reformátusoknak)
20. „Új esztendőben mi vigadjunk" (újévköszöntő)
21. Ruszin hallgató és friss
22. Ruszin táncnóta (krucena)
23. „Ha megfogom az ördögöt" (taracközi ruszin nóta)
24. Szlovák csárdás és fogás

---

[260] Ft 995.

25. „Esztendő, esztendő” (cigány hallgató)
26. „Már a nap is, már a nap is lemenőbe’ van” (cigánycsapás)
27. „Kukorica, tengeri” (cigánycsárdás)
28. „Ördög van a botomba’...” (cigánycsapás)
29. Cigánycsapás és cigánycsárdás

Adatközlők

OLÁH Árpád „Nyaka” (1925) – hegedű, ének (25)
HORVÁTH Zoltán (1933) – brácsa, hegedűkontra, ének (29)
OLÁH „Dili” Dezső (1926) – cimbalom, hegedű (8, 12, 13, 20, 26, 28), ének (20), mese (13)
Ifj. OLÁH Árpád (1957) – bőgő

A felvételek a Fonó Budai Zeneházban készültek, 1999. március 29-31. között.
Gyűjtötte: Agócs Gergely

Oláh Árpád „Nyaka” és zenekara. Bodrogmező (v. Zemplén vm.) 1994.

Oláh „Dili” Dezső a SZMF népművészeti táborának táncházában cimbalmozik. 2000.

Oláh „Nyaka” Árpád. Bodrogmező (v. Zemplén vm.) 1994.

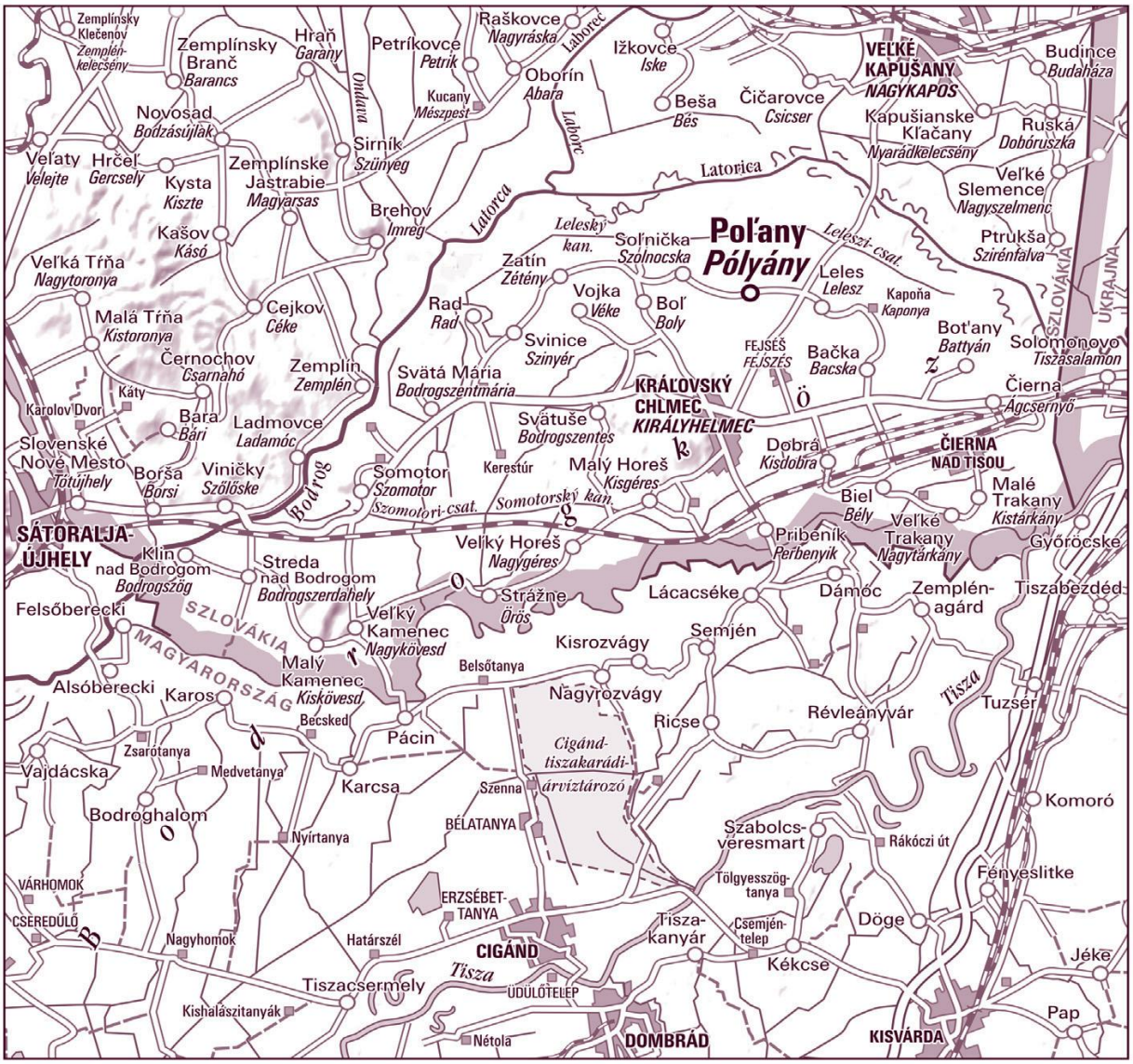
Zemplínsky Klečenov
Zemplénkelecsény
Zemplínsky Branč
Barancs
Hraň
Garány
Petríkovce
Petrik
Raškovce
Nagyráska
Laborec
Ižkovce
Iske
VEĽKÉ KAPUŠANY
NÁGYKAPOS
Budince
Budaháza
Oborín
Abara
Kucany
Mészpest
Beša
Bés
Čičarovce
Csicser
Kapušianske Kľačany
Nyaráldkelecsény
Ruská
Dobóruszka
Novosad
Bodzásújlak
Sirník
Szünyég
Veľaty
Velejte
Hrčeľ
Gercsely
Kysta
Kiszte
Zemplínske Jastrabie
Magyarsas
Latorica
Latorca
Brehov
Imreg
Veľké Slemence
Nagyszelmenc
Kašov
Kásó
Leleský kan.
Soľnička
Szolnocska
Poľany
Pólyány
Leleszi csat.
Ptrukša
Szirénfalva
Veľká Tŕňa
Nagytoronya
Zatín
Zétény
Vojka
Véke
Boľ
Boly
Leles
Lelesz
Kapoňa
Kaponya
Malá Tŕňa
Kistoronya
Cejkov
Céke
Rad
Rad
Svinice
Szinyér
FEJSÉŠ
FEJSZÉS
Bačka
Bacska
Bot'any
Battyán
Solomonovo
Tiszasalamon
Černochov
Csarnahó
Zemplín
Zemplén
Svätá Mária
Bodrogszentmária
KRÁĽOVSKÝ CHLMEC
KIRÁLYHELMEC
Čierna
Ágcsernyő
Káty
Karolov Dvor
Bara
Bári
Ladmovce
Ladamóc
Svätuše
Bodrogszentes
Dobrá
Kisdobra
ČIERNA NAD TISOU
Slovenské Nové Mesto
Tótújhely
Borša
Borsi
Viničky
Szőlőske
Bodrog
Somotor
Szomotor
Kerestúr
Malý Horeš
Kisgéres
Szomotori csat.
Somotorský kan.
Biel
Bély
Malé Trakany
Kistárkány
SÁTORALJA-ÚJHELY
Veľké Trakany
Nagytárkány
Pribenik
Perbenyik
Győrócske
Klin nad Bodrogom
Bodrogszög
Streda nad Bodrogom
Bodrogszerdahely
Veľký Horeš
Nagygéres
Strážne
Őrös
Lácacséke
Dámóc
Zemplénagárd
Tiszabezdéd
Felsőberecki
SZLOVÁKIA
MAGYARORSZÁG
Veľký Kamenec
Nagykövesd
Semjén
Kisrozvágy
Malý Kamenec
Kiskövesd
Belsőtanya
Alsóberecki
Karos
Becsked
Nagyrozvágy
Ricse
Révleányvár
Tisza
Tuzsér
Zsarótanya
Pácin
Cigánd-tiszakarádi-árvíztározó
Vajdácska
Medvetanya
Karcsa
Szenna
Komoró
Bodroghalom
Nyírtanya
BÉLATANYA
Szabolcsveresmart
Rákóczi út
Fényeslitke
VÁRHOMOK
Tölgyesszögtanya
ERZSÉBET-TANYA
CSEREDÚLÓ
Nagyhomok
Határszél
CIGÁND
Tiszakanyár
Csemjéntelep
Döge
Kékcse
Jéke
Tiszacsermely
Tisza
ÚDULÓTELEP
Kishalászitanyák
Pap
Nétola
DOMBRÁD
KISVÁRDA
SZLOVÁKIA
UKRAJNA

RÖVIDÍTÉSEK

AP = „Akadémiai Piral-lemez" – Az MTA Zenetudományi Intézete népzenei gyűjteményének leltári jelzete

Ft = „Filmtekercs" – Az MTA Zenetudományi Intézete néptáncgyűjteményének leltári jelzete

IRODALOM

MNT
A Magyar Népzene Tára
I. Gyermekjátékok (1951) Szerk.: Kerényi György
II. *Jeles napok* (1953) Szerk.: Kerényi György
III. A-B. *Lakodalom* (1955-56) Szerk.: Kiss Lajos
IV. *Párosítók* (1959) Szerk.: Kerényi György
V. *Siratók* (1966) Szerk.: Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin
VI. *Népdaltípusok 1.* (1973) Szerk.: Járdányi Pál és Olsvai Imre
VII. *Népdaltípusok 2.* (1987) Szerk.: Olsvai Imre
VIII. A-B. *Népdaltípusok 3.* (1992) Szerk.: Vargyas Lajos
. IX. *Népdaltípusok 4.* (1995) Szerk.: Domokos Mária
X. *Népdaltípusok 5.* (1997) Szerk.: Paksa Katalin

Aarne–Thompson 1961
Aarne, Antti – Thompson, Stith: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography.* Helsinki. /FFC 184./

Agócs 1994a
Agócs Gergely: Bevezetés. In Varsányi Ildikó: *Gömöri népzene. Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár.* 2–8. Budapest.

Agócs 1994b
Agócs Gergely: *Az Ipoly-mente hagyományos zenei kultúrájáról. Börzsönyvidék 2.* 1–8. Szob.

Agócs 1997
Agócs Gergely: *Egy szürke meg egy hamuszín galamb. A hagyományos szellemi kultúra egy nógrádi magyar pásztor életében.* Egyetemi szakdolgozat. Kézirat. Budapest.

Agócs 1998
Agócs Gergely: *Hagyományos hangszeres zenepedagógia.* In Karácsony Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Márta (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában.* 137–142. Budapest.

Agócs 1999
Agócs Gergely: *„A kutyadudának a nótája" – A dudazene stílusa és előadásmódja a vonószenekarok gyakorlatában. Zenetudományi Dolgozatok.* 11–25.

Agócs 2001
Agócs Gergely: *A mesterség hagyományos elsajátítása a cigányzenészek körében (szlovákiai magyar példák). Fórum Társadalomtudományi Szemle*, (Pozsony) 2. évf. 1. sz. 151–166.

Agócs 2001 (szerk.)
Agócs Gergely: *A duda, a furulya és a kanásztülök. A magyar hangszeres zene folklórja.* Budapest.

Agócs 2004
Agócs Gergely: *Ördöngös muzsikusok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában.* In: *Az idő rostájában II. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* Szerk.: Andrásfalvy Bertalan – Nagy Ilona – Domokos Mária. Budapest

Agócs-Gobmai 2004
Agócs Gergely – Gombai Tamás: *Kürti Bandák. A Vág-Garam köze népzenéje.* Budapest.

Agócs 2006
Agócs Gergely: *Felső-Bodrogköz. Felvidéki magyar népzene. Válogatás Agócs Gergely gyűjteiseiből.* Hanglemez. HHCD 010. Budapest.

Almási 1980
Almási István: *Kocsis Lajos századeleji népzenegyűjtése. Zenetudományi Írások.* 271-279. Bukarest

Ág 1974
Ág Tibor: *Édesanyám rózsafája*. Palóc népdalok. Madách. Pozsony 1974.

Ág 1986
Ág Tibor: *Népzenegyűjtés a Csallóközben. Spravodaj múzea – Múzeumi híradó, 10. Žitnoostovské múzeum – Csallóközi Múzeum.* Dunajská Streda.

Ág 1994
Ág Tibor: *Betlehemes játékok Csallóközben. Arrabona 31-33*. 361-384. Győr

Ág 1999a
Ág Tibor: *Az Aranykert muzsikája. Csallóközi népdalok. Csallóközi kiskönyvtár.* Pozsony

Ág 1999b

Ág Tibor: *Felsütött a nap sugára. Kelet-Szlovákiai népdalok. Gyurcsó István Alapítvány Füzetek 15.* Dunaszerdahely.

Ág 2001a
Ág Tibor: *Csináltassunk hírharangot. Nyitra-vidéki népballadák. Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 22.* Dunaszerdahely.

Ág 2001b
Ág Tibor: *Kodály Zoltán Gömörben. Gömörország. Az északi magyar peremvidék fóruma.* II. évf. 17-19. Rimaszombat.

Ág 2004
Ág Tibor: *Semmit sem vétettem Nyitra városának. Nyitra-vidéki magyar népdalok. Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 29.* Dunaszerdahely.

B. Kovács 1991
B. Kovács István: *A Vály-völgyi népélet történeti rajza.* In: B. Kovács István (szerk.): *Vály-völgy.* 31-120. Pozsony – Rimaszombat – Felsővály.

B. Kovács–Ág 1998
B. Kovács István – Ág Tibor: *Hervadatlan rózsagyüker. Gömör-Kishont magyar népköltészete.* Dunaszerdahely.

Bagdi-Demeter 2004
Bagdi Róbert – Demeter Gábor: *Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve.* 2004. 359-383. Szolnok.

Baines 1973
Baines, Anthony: *Bagpipes.* London.

Bakos 1953
Bakos József: *Mátyusföldi gyermekjátékok.* Budapest

Balassa 1963
Balassa Iván: *Karcsai mondák.* Budapest.

Balassa 1975
Balassa Iván: *Lápok, falvak, emberek (Bodrogköz).* Budapest.

Bárdos 1976
Bárdos Kornél: *Pécs zenéje a 18. században.* Budapest

Bárdos 1980
Bárdos Kornél: *Győr zenéje a 17-18. században.* Budapest

Bárdos 1984
Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16-18. Században.* Budapest

Bárdos 1987
Bárdos Kornél: *Eger zenéje 1687-1887.* Budapest

Bárdos 1993
Bárdos Kornél: *Székesfehérvár zenéje 1688-1892.* Budapest

Barna 1989
Barna Gábor: *Fejezetek a palóc néphitből.* In Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok.* IV. Eger, 595–679.

Barsi 1984
Barsi Ernő: *A zene egy sályi pásztor életében.* Budapest

Bél 1984
Bél Mátyás: *Hungáriából Magyarország felé. Válogatta, gondozta és a bevezetőt írta Tarnai Andor. Magyar ritkaságok.* Budapest.

Bél 1996
Bél Mátyás: *Komárom vármegye. Az újkori Magyarország földrajzitörténelmi ismertetése.* S. a. r. Koncsol László. Pozsony

Berecz 1997
Berecz András: *...Bú hozza, kedv hordozza… Magon kőtt énekesek iskolája.* I. Budapest.

Bereczky 1999
Bereczky János (közreadja): *Újfalusi utca végig bazsarózsa. Egy felvidéki falu dalai 1939-40-ben és 1999-ben.* Digitális hanglemez. FA-078-2.

Bihari 1980
Bihari Anna: *Hiedelemmonda katalógus.* Budapest. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 8.*

Bodnár 1999
Bodnár Mónika: *Felső-Bódva völgye lakosságának etnikai és vallási összetétele.* In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából. Múzeumi könyvtár 5.* 439-448 Putnok.

Borovszky 1903
Borovszky Samu (szerk.): *Bars vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest.

Borovszky 1911
Borovszky Samu (szerk.): *Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest.

Borsai 1959
Borsai Ilona: *Díszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban.* Ethn. LXX. 269-290.

Borsos 2000
Borsos Balázs: *Három folyó között (A bodrogközi gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után 1870—1910.),* Budapest.

Bukovszky 2005
Bukovszky László: *Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc mátyusföldi eseményei.* In: *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig.* 93-123. (Szerk.: Bukovszky László). Komárom – Dunaszerdahely

Cohn 1994
Cohn, Norman: *Európa démonai.* Budapest.

Csalogovits 1938
Csalogovits József: *„Ördöge van". Ethnographia,* IL. évf. 220.

Czövek 2002
Czövek Judit: *Ha mi meghalunk... Zoborvidéki virrasztóénekek.* Pozsony.

Dincsér 1943
Dincsér Oszkár: *Két csíki hangszer. A mozsika és a gardon. A Néprajzi Múzeum füzetei 7.* Budapest.

Dincsér–Lajtha 1939
Dincsér Oszkár – Lajtha László: *A tekerő. A Néprajzi Múzeum Értesítője,* XXXI. évf. 103–111.

Dobos 1988
Dobos Ilona (közzétette): *Bodrogkeresztúri mesék és mondák.* Budapest.

Dobszay 1984
Dobszay László: *A magyar dal könyve.* Budapest

Dobszay 1998
Dobszay László: *Magyar zenetörténet. Jelenlévő múlt.* (Második, bővített kiadás.) Budapest.

Dobszay-Szendrei 1988

Dobszay László – Szendrei Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve – I.* Budapest.

Dömötör 1988
Dömötör Ákos: *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749). Magyar népmesekatalógus 2.* Budapest.

Dömötör 1968
Dömötör Tekla: *A vilák ajándéka. Filológiai Közlöny,* XIV. évf. 339–346.

Dömötör 1981
Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest.

Ébner 1925
Ébner Sándor (Gönyei): *A Bodrogköz lápi községeinek település-földrajzi vázlata.* In: *Föld és Ember V.*

Elschek 1991
Elschek, Oskár: *Slovenské ľudové píšťaly a iné aerofóny.* Bratislava.

Esztergomi 1985
Esztergomi Zoltán, dr.: *A Bodrogköz természeti földrajzi vázlata különös tekintettel a hidro-geográfiai viszonyaira.* In: *Borsodi Földrajzi Évkönyv.* 116-140. Miskolc

Ethey 1942
Ethey Gyula: *A verebélyi érseki nemesi szék, Magyar Családtörténeti Szemle.* 7. évf. (1941-1942). 5-8. sz. 97., 127., 156.
Faggyas 1993
Faggyas István: *A cigányzene Gömörben. Gömör néprajza XLI.* Debrecen.

Fejős 1981
Fejős Zoltán: *Mitikus lények Karancskeszi hiedelemrendszerében.* In Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór tanulmányok. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 9.* Budapest. 88–118.

Fejős 1985
Fejős Zoltán: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség.* I–II. Budapest.

Ferenczi 1982
Ferenczi Imre: *Tiszaháti és felső-tiszai néphit és népszokások. Néprajzi dolgozatok 41.*Szeged.

Fügedi-Takács 2005
Fügedi János – Takács András: *A bertóké és társai. Jóka falu hagyományos táncai.* Dunaszerdahely.

G. Szabó 1991
G. Szabó Zoltán: *Dudások a magyarországi szerb és horvát népszokásban.* In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest. 459–466.

Garamszőlős honlap
Garamszőlős község hivatalos honlapja: www.obecrybnik.sk
Gágyor 1982
Gágyor József: *Megy a gyűrű vándorútra. Gyermekjátékok és mondókák.* 1-2. köt. Bratislava.

Gojković 1989
Gojković, Adrijana: *Narodni muzički instrumenti.* Beograd.

Györffy 1990
Györffy György: *A magyarság keleti elemei.* Budapest.

Halmos 1980
Halmos Béla: *Ádám István széki prímás. Részletek egy készülő személyi monográfiából. Zenetudományi Dolgozatok.* 85-113.

Halmos 1981
Halmos Béla: *Közjáték a széki tánczenében. Zenetudományi Dolgozatok.* 191-220.

Halmos 1959
Halmos István: *A zene Kérsemjénben.* Budapest.

Hála-G. Szabó 2010
Hála József – G. Szabó Zoltán: „Dudásoknak, kanászoknak közzibül, közzibül...” A dudáról és dudásokról az ipolysági kanászhangverseny századik évfordulója alkalmából. Budapest.

Hankóczy 1992
Hankóczy Gyula: *„Könnyű a dudát felfújni…” Az alföldi duda folklorizmusához.* In Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció.* I. Miskolc.

Hemerka-Weiszer-Bankóné Tóth 1983
Hemerka Olga – Weiszer Eszter – Bankóné Tóth Ibolya: *Kassa-vidéki népi játékok, énekek és hagyományok.* Kassa.

Henningsen 1988
Henningsen, Gustav: *A boszorkányok ügyvédje.* Budapest.

Horák–Plicka 1965

Horák, Jiří – Plicka, Karel: *Zbojnícke piesne slovenského ľudu.* Bratislava.

Handwörterbuch 1987
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Hrsg. Bächtold-Stäubli, Hans. Berlin–New York.

Ila 1976
Ila Bálint: *Gömör megye I. A megye története 1773-ig.* Budapest.

Járdányi 1943
Járdányi Pál: *A kidei magyarság világi zenéje.* Kolozsvár.

Jókai-Méry é. n.
Jókai Mária – Méry Margit: *Szlovákiai magyar népviseletek*. Bratislava.

Juhász 1984
Juhász Zoltán: *Variáció és rögtönzés egy gyimesi táncdallamban. Zenetudományi Dolgozatok 1984*. 197-221.

Juhász 1994
Juhász Zoltán: *Kukucska Ernő nógrádi dudás és furulyás hagyatéka. Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár.* Budapest.

Juhász 1998
Juhász Zoltán: *Az utolsó dudás. Pál István nógrádi pásztor zenei öröksége. Népzenei füzetek.* Budapest.

Jung 1987
Jung Károly: *Gombosi népszokások – az emberélet fordulói.* Újvidék.

Kallós 1973
Kallós Zoltán: *Új guzsalyam mellett. Énekeltem én özvegyasszon Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendős koromban.* [Lejegyezte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Kallós Zoltán.] Bukarest.

Kaposi1999
Kaposi Edit: *Bodrogköz táncai és táncélete 1946-48*. Budapest.

Keményfi 2002
Keményfi Róbert: *A gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására. Interetnica 3*. Komárom – Dunaszerdahely.

Kiss 1965
Kiss Lajos: *A szlavóniai magyar virrasztóénekek zenetörténeti jelentősége. MTA I. Osztályának Közleményei XXIII/1-4*. 123-147.

Kiss 1982
Kiss Lajos: *Lőrincréve népzenéje. Karsai Zsigmond dalai.* Budapest.

Kocsis 1997
Kocsis Aranka: *A vajkai szék nemesei. Hagyatéki leltárak a 17-19. századból.* Pozsony.

Kodály 1909
Kodály Zoltán: *Zoborvidéki népszokások. Ethn. XX.* 29-36, 116-121, 245-247.

Kodály 1916
Kodály Zoltán: *Régi karácsonyi énekek. Ethn XXVII.* 221-224.

Kodály 1937
Kodály Zoltán: *A magyar népzene* [A példatárat összeállította Vargyas Lajos]. Budapest.

Kodály 1955
Kodály Zoltán: *Árgirus nótája.* In: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes: *A magyar zene történetéből. Zenetudományi Tanulmányok IV*..Budapest. 5–17.

Kodály 1982
Kodály Zoltán: Régi karácsonyi énekek. In uő: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. II.* [Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc]. Budapest. 60–63.

Kodály-Vargyas 1987
Kodály Zoltán: *A magyar népzene. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos.* Tizedik kiadás. Budapest.

Kovalcsik-Kubinyi 2002
Kovalcsik Katalin – Kubinyi Zsuzsa (szerk.): *Csenyétei cigányok. Egy magyarcigány falu zenéje.* Digitális hanglemez. FA-909-2. Pécs.

Kósa 1998
Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920).* Jelenlévő múlt. Budapest

Kubinyi-Vahot 1854
Bihari János magyar népzenész életrajza. In: Kubinyi Ferenc – Vahot Imre (szerk.): *Magyar-és Erdélyország képekben 2*. Pest.

Lajtha 1953
Lajtha László: *Egy hamis zenekar.* In: *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. Születésnapjára.* (Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes) 169-173. Budapest.

Lajtha 1954
Lajtha László: *Szépkenyerűszentmártoni gyűjtés.* Budapest.

Lajtha 1992
Lajtha László: *Összegyűjtött írásai.* [Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Berlász Melinda] Budapest.

Leng 1958
Leng, Ladislav: *Pôvodné slovenské ľudové hudobné nástroje.* Bratislava.

Leng 1967
Leng, Ladislav: *Slovenské ľudové hudobné nástroje.* Bratislava.

Liszka 1994
Liszka József: *Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából.* Kürt

Liszka 2002
Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza.* Budapest

Luby 1942
Benedekfalvy Luby Margit: *Fogyó legelőkön.* Budapest.

Major 1960
Major Ervin: *A galantai cigányok.* In: *Magyar Zene I.* 3. Sz., 243-248. Budapest

Manga 1939a
Manga János: *A visszatért Felvidék néprajza.* In: *A visszatért Felvidék adattára.* 211-241. Budapest

Manga 1939b
Manga János: Népi hangszerek a Felföldön. *Ethnographia,* L. évf. 135–153.

Manga 1942
Manga János: *Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén.* Budapest.

Manga 1968a
Manga János: *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén.* Budapest.

Manga 1968b
Manga János: Magyar duda – magyar dudások a XIX–XX. században. *Népi kultúra – népi társadalom*, I. Budapest, 127–186.

Manga 1969
Manga János: *Magyar népzene, népi hangszerek*. Budapest.

Manga 1979
Manga János: *Palócföld*. Budapest.

Marsina 1961
Marsina, Richard: *K problematike najstarších zoborských listín I. In: Historické štúdie 7*. 201-220.
Marsina 1963
Marsina, Richard: *Štúdie k slovenskému diplomatáru. K problematike najstarších zoborských listín II. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica 14*. 135-170.
Martin 1965
Martin György: *A néptánc és a népi tánczene kapcsolatai. Tánctudományi Tanulmányok,* 1965–1966. 143–195.

Martin 1967
Martin György: *A magyar tánctípusok zenekísérete.* [Hangzó példatárral.] Budapest.

Martin 1968a
Martin György: *A botoló nóta. Proportio-gyakorlat nyomai a magyar néptáncban és népi tánczenében.* In Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok*. Budapest, 201–221.

Martin 1968b
Martin György: *Páratlan és aszimmetrikus ritmusok tánczenénkben. Táncművészeti Értesítő,* 2. sz. 26–42.

Martin 1976
Martin György: *A táncos és a zene. Tánczenei terminológia Kalotaszegen. Ethnographia,* LXXXVIII. évf. 165–183.

Martin 1980
Martin György: *A botoló és zenéje.* In Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptánchagyományok*. Budapest, 125–145.

Martin 1982

Martin György: *A dallam és tánctípusok összefüggése a Magyar Népzene Tára VI. kötetében. Tánctudományi Tanulmányok,* 1982–1983. 287–325.

Martin 1983
Martin György: *Bartók, Kodály és a néptánckutatás. Táncművészet,* 3. 16–18.

Martin 1995
Martin György: Magyar tánctípusok és táncdialektusok. [2., átdolgozott kiadás] Budapest.

Martin-Németh-Pesovár 1985
Martin György – Németh István – Pesovár Ernő: Magyar népzenei antológia 1. Tánczene. Hanglemez (5). LPX 18112-16. Budapest.

Martin-Takács 1981
Martin György – Takács András: *Mátyusföldi népi táncok.* Bratislava.

Máté 2007
Máté Gábor: Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata. In: Földrajzi értesítő 2007. LVI. 3-4. füzet, 181-204.
Máthé 1933
Máthé Gyula: Karcsa. In: Sárospatak és vidéke. Budapest.

Mezey 1971
Mezey László: *A Pray-kódex keletkezésének problémái.* In: *Magyar Könyvszemle 87.* 109-123.

Nagy 1998
Nagy Iván: *Erősíteni szíveket. Balony község népzenei monográfiája. Gyurcsó István Alapítvány Füzetek 11.* Dunaszerdahely.

Nagy 2002
Nagy Iván: *A csallóközi dudáshagyomány.* Pozsony.

Nagy-Erdész 1985
Nagy Géza (gyűjtötte és a bevezetőt írta) – Erdész Sándor (válogatta és a jegyzeteket írta): *Karcsai népmesék I-II.* Budapest.

Novák 2005a
Novák Veronika: *A Mátyusföld történelmi meghatározása.* In: Bukovszky László (szerk.) *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig.* 21-23.. Komárom – Dunaszerdahely.

Novák 2005b

Novák Veronika: *A mátyusföldi települések az okleveles források tükrében.* In: Bukovszky László (szerk.) *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig.* 45-63. Komárom – Dunaszerdahely.

Novák 2005c
Novák Veronika: *A Mátyusföld a törökök szomszédságában és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idején.* In: Bukovszky László (szerk.) *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig.* 63-75. Komárom – Dunaszerdahely.

O. Nagy 1966
O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások.* Budapest.

Ortutay 1942
Ortutay Gyula: *Népmese-, népdal-, néprajzi-hanglemez. Néprajzi felvételek PÁTRIA hanglemezeken.* Budapest.
Paksa 1969
Paksa Katalin: *A szegedi duda-hagyomány. Néprajzi Közlemények,* XIV. 3–4. sz. 125–140.

Paksa 1988
Paksa Katalin: *Magyar népzenekutatás a 19. században.* Budapest.

Paksa 1993
Paksa Katalin: *A magyar népdal díszítése.* Budapest.

Paksa 1999
Paksa Katalin: *Magyar népzenetörténet.* Budapest.
Paládi-Kovács 1982
Paládi-Kovács Attila: *A barkóság és népe.* Miskolc.

Paládi-Kovács 1988
Paládi-Kovács Attila: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség.* Debrecen.

Paládi-Kovács 1999
Paládi-Kovács Attila: Népi gazdálkodás a Bódva völgyében. In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából. Múzeumi könyvtár 5.* 235-372. Putnok.
Paládi-Kovács 2003
Paládi-Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok.* Budapest.

Pálfy 1991
Pálfy Gyula: *A gömöri Vály völgye táncéletéről és dallamairól. Honismeret 1991/5.* (XIX. évf.) 47-52.

Pap 1865

Pap Gyula: *Palóc népköltemények*. Sárospatak.

Pávai 1993
Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Budapest.

Pávai 1994
Pávai István: *Zenés-táncos hiedelmek a moldvai magyaroknál. Néprajzi Látóhatár,* III. 1–2. sz. 171–187.

Pesovár 1982
Pesovár Ferenc: *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene. Az István király Múzeum Közleménye. A sorozat 25*. Székesfehérvár.

Pócs 1965
Cs. Pócs Éva: *A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. Néprajzi Közlemények,* X. 3–4. sz.

Pócs 1986
Pócs Éva: *Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. Ethnographia,* XCVII. évf. 177–256.

Pócs 1990
Pócs Éva: *Természetfeletti képességű emberek – tudósok és közvetítők*. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz,* VII. *Népszokások, néphit, népi vallásosság*. Budapest. 579–618.

Pukkai 2005
Pukkai László: A mezőgazdaság, a szövetkezeti mozgalom és a kereskedelem átalakulása a Mátyusföldön 1848-1945 között. In: *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. 173-197. (Szerk.: Bukovszky László). Komárom – Dunaszerdahely.

Putz 1989
Putz Éva: *Å kolonyi lågzi*. Bratislava.

Püspöki Nagy 1989
Püspöki Nagy Péter: *A Csallóköz neveiről. Nyelvészek és történészek felvetései a sziget magyar, latin, német és szlovák neveinek eredetéről és jelentéséről. Adalék a névfejtések történetéhez*. Győr

Reguly 1994
Reguly Antal: *Magyarországi jegyzetek*. Budapest.

Resko-Valentová 2001
Resko Sándor – Valentová, Helena: *Garamszentgyörgy. A nemesi szék egykori székhelye. Honismereti Kiskönyvtár* 194. szám. Komárom (Komárno).

Réső Ensel 1866
Réső Ensel Sándor: *Magyarországi népszokások*. Pest

Santarcangeli 1980
Santarcangeli, Paolo: *„Aki dudás akar lenni…"* Budapest.

Sárosi é. n.
Sárosi Bálint: *Magyar népi hangszerek. Ének-zene szakköri füzetek 1*. Budapest.

Sárosi 1967
Sárosi Bálint: *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*. In Emsheimer, Ernst – Stockmann, Erich (Hrsg.s): *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*. Serie I. Band 1. Leipzig. 98–120.

Sárosi 1971
Sárosi Bálint: *Cigányzene…?* Budapest.

Sárosi 1972
Sárosi Bálint: *Magyar parasztok és cigányzenészek. Magyar Zene,* 13 (1972)/1, 24-37. o. 13 (1972)/2, 144-163. o.

Sárosi 1980
Sárosi Bálint: *Hivatásos és nemhivatásos népzenészek. Zenetudományi Dolgozatok,* 75–83.

Sárosi 1996
Sárosi Bálint: *A hangszeres magyar népzene*. Budapest.

Sárosi 2004
Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1776-1903*. Budapest.

Schram 1970
Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. I–II. Budapest.

Sebő 1994
Sebő Ferenc**:** *Népzenei olvasókönyv*. Budapest.

Sebő 2006
Sebő Ferenc: *Vikár Béla népzenei gyűjteménye*. Budapest

Szabolcsi 1955
Szabolcsi Bence**:** *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Budapest.

Szabolcsi 1959
Szabolcsi Bence**:** *A magyar zene évszázadai I.* Budapest.

Szabolcsi 1961
Szabolcsi Bence: *A magyar zene évszázadai II.* Budapest.

Szeder 2005
Szeder Fábián: *A' Palóczokról.* Hasonmás kiadás. Dunaszerdahely.

Szendrei-Dobszay-Rajeczky 1979
Szendrei Janka - Dobszay László - Rajeczky Benjamin: *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I-II.* Budapest.

Szepsi honlapja
Szepsi város hivatalos honlapja: www.moldava.sk
Sziklay-Borovszky 1896
Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): *Abauj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest.

Szomjas-Schiffert 1972
Szomjas-Schiffert György: *Hajnal vagyon, szép piros... Énekes várvirrasztók és órakiáltók.* Budapest.

Szűcs 1946
Szűcs Sándor: *Pusztai krónika.* Budapest.

Szűcs 1957
Szűcs Sándor: *Pusztai szabadok.* Budapest.

Takács 2000
Takács András: *Csallóközi néptáncok. Csallóközi Kiskönyvtár.* [Az utószót írta és a könyvet szerkesztette Koncsol László] Pozsony.

Tari 1992
Tari Lujza: *Balassagyarmati és soproni zenekar. Lajtha László népzenegyűjtéséből.* Hangkazetta. MK 18206. Budapest.
Tari 1999
Tari Lujza: Zene és hiedelem. In Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* 231–262. Budapest.

Tari 2001
Tari Lujza: *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója*. Budapest.

Tari 2002
Tari Lujza (szerk.): *Hungarian Folk Music Collected by Zoltán Kodály Phonograph cylinders Edited by Lujza Tari / Népzenei fonográf felvételek Kodály Zoltán gyűjtéséből*. Digitális hanglemez. HCD 18254-55. Budapest.
Tari 2004
Tari Lujza (szerk.): *A kolonyi templom előtt. Válogatás Ürge Mária népzenegyűjtéséből*. [Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Tari Lujza]. Dunaszerdahely.
Tari-Vikár 1986
Tari Lujza – Vikár László (szerk.): *Magyar népzenei antológia / Anthology of Hungarian Folk Music – II. Észak. / The North*. Hanglemez. LPX 18124-28. Budapest.

Tiberiu 1956
Tiberiu, Alexandru: *Instrumentele muzicale ale poporului român*. Bucureşti.

Ujváry 1977
Ujváry Zoltán: *Gömöri népdalok és népballadák*. Debrecen.

Ujváry 1980
Ujváry Zoltán: *Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népballadák és népdalok*. Budapest.

Vargyas 1941
Vargyas Lajos: *Áj falu zenei élete*. Budapest.

Vargyas 2000
Vargyas Lajos: *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj 1940. Jelenlévő múlt*. Budapest.

Varsányi 1994
Varsányi Ildikó: *Gömöri népzene. Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár*. Budapest.

Viga1996
Viga Gyula: Hármas határon: tanulmányok a Bodrogköz változó népi kulturájáról.

Virágvölgyi 1982
Virágvölgyi Márta: *Szabó István széki prímás "lassú" dallamai*. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1982*. 221-231.

Virágvölgyi1983

Virágvölgyi Márta: *A széki táncok zenéje Dobos Károly prímás repertoárjában.* In: *Zenetudományi Dolgozatok 1983*. 169-188.

Virágvölgyi 1988
Virágvölgyi Márta: *Halmágyi Mihály gyimesközéploki prímás hegedűjátéka.* In: *Zenetudományi Dolgozatok 1988*. 235-261.

Zólyomi 1975
Zólyomi József: *Adatok Nógrád megye parasztságának XVIII-XIX. századi történetéhez.* In: *Nógrád megyei múzeumok évkönyve 21*. 95-127.

Wolf 1991
Wolf Mária: *Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. Móra Ferenc Múzeum Evkönyve,* 1984—85/2 (1991) 581-614.

Bevezetés.....2

A hagyományos hangszeres zenei kultúra fogalma.....5
Ördöngös muzsikusok a Felföld hagyományos zenei kultúrájában.....8
A varázserejű hangszer.....10
A tudás megszerzése.....13
A hangszerkészítés hiedelmei.....14
A tudomány átadása, az ördögtől való megszabadulás.....15
A tudós zenész természetfeletti lényeknek muzsikál.....15
A tudós zenész egyéb természetfeletti képességei.....16
Szerek, jelek, segítők és egyéb,
járulékos attribútumok, a varázslás eszközei.....17
FÜGGELÉK 1.....19
A mesterség elsajátításának társadalmi intézménye
a cigányzenészek körében.....36
A hagyományos zenészképzés intézménye és rendszere.....36
A történeti háttér.....41
FÜGGELÉK 2. 43

A szlovákiai magyarok hangszeres zenei hagyományának táji tagolódása.....47

1. **Csallóköz és Mátyusföld**.....47

Csallóköz.....47

Az Alsó-Csallóköz hangszeres népzenei hagyatéka.....50

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 1. 51

Mátyusföld.....57

Mátyusföldi népzene.....58

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 2. 60

2. **A Vág-Garam köze és a barsi részek**.....65

A Vág-Garam köze.....65

Kürt és muzsikusai – a Vág-Garam köze népzenéje.....67

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 3. 69

Alsó-Garam mente.....74

Garamszőlős – Alsó-Garam menti népzene.....75

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 4. 77

3. Nyitravidék.....81

Zoboralja.....81

Egy zoboralji falu népzenei hagyatéka az ezredfordulón.....83

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 5. 85

4. Az Ipoly mente.....91

Ipoly menti népzene – Bartók után száz évvel.....93

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 6. 95

5. Gömör és a nógrádi részek.....100

Medvesalja.....100

„Népzenei karbantartás": Fülek – Medvesalja.....102

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 7. 104

Gömör.....109

Alsókálosa – Sandríkék.....110

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 8. a 112

Hangzó példatár 8. b 113

Gömöri pásztorok és muzsikusaik.....117

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 9. 119

6. Abaúj-Torna.....125

A Felső-Bódva mente.....125

Felső-Bódva menti népzene – Egy táj három zenei arca.....126

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 10. a 129

Hangzó példatár 10. b 130

Kassavidék.....135

Az északi gyepű népzenéje.....136

A hangzó melléklet tartalma. Hangzó példatár 11. 139

7. Bodrogköz és a vízentúli részek.....143

Bodrogköz.....143

Pólyány és muzsikusainak zenei hagyatéka.....145

A hangzó melléklet tartalma.....147

Rövidítések.....151

Irodalom.....151